

Історія, закарбована в металі

Степан Пахолко народився 16 жовтня 1943 року у селі Ветлин Ярославського повіту (Польща). Внаслідок операції «Вісла» родина була депортована до м. Бережани на Тернопільщині. З 1954 року проживає у Львові. Працював на керівних посадах на Львівському телевізійному заводі. За фахом інженер-електрик, за покликанням – колекціонер-краєзнавець. За понад п'ятдесят років зібрав велику колекцію грошових знаків УНР, ЗУНР, військових нагород та відзнак періоду національно-визвольної боротьби 1914-1952 років. З набуттям Україною незалежності почав активно демонструвати свою колекцію на масових заходах, мітингах, наукових конференціях, у навчальних закладах та військових частинах. Колекція демонструвалась також на горі Маківці та Лисоні, на могилі вояків УНР у м. Базар, на місці бою під Крутами, на фрегаті «Гетьман Сагайдачний». Учасник наукових конференцій у Бережанах, Болехові, Дрогобичі, Стрию, Львові та Києві. Автор численних науково-популярних публікацій у журналах українського геральдичного товариства «Знак» та «Нумізматика і Фалеристика». Член проводу Львівської філії Організації Українських Націоналістів.

Михайло Дмитрів народився 1974 року у м. Червонограді Львівської області. З 1995 року проживає у Львові.

Виховувався у національно свідомій родині. З юнацьких років захопився історією національно-визвольної боротьби українського народу за волю та державну незалежність. Протягом тривалого часу зібрав велику колекцію листівок, поштових марок та відзнак періоду національно-визвольної боротьби 1914-1952 років.

Працював у Львівській обласній організації національної спілки письменників України, редакції газети «Літературний Львів» та театрі-студії «Мета». Закінчив Львівську комерційну академію.

Активно працює в громадській організації «Товариство пошуку жертв війни «Пам'ять»», член Всеукраїнського об'єднання «Свобода». Депутат Жовківської районної ради VI-го демократичного скликання.

Історія, закарбована в металі

Степан Пахолко
Михайло Дмитрів

Степан Пахолко Михайло Дмитрів

Історія, закарбована в металі

Степан Пахолко, Михайло Дмитрів

**ІСТОРИЯ, ЗАКАРБОВАНА
В МЕТАЛІ**

**Українська фалеристична спадщина
(XIX — перша половина XX ст.)**

Львів
КРАЙ
2011

ББК 5.2(4УКР)

ПЗ18

У книзі Степана Пахолка і Михайла Дмитріва «Історія, закарбована в металі» («Українська фалеристична спадщина XIX — першої половини XX століття») вперше на основі великої джерельної бази йдеться про вагомі, найдраматичніші події в Україні (особливо 1914—1952 років), детально описана історія фалеристичних знахідок. У тридцяти шести тематичних розділах розповідається з якої нагоди вручалися певні символи, хто виготовляв їх, де вони зберігалися та багато цікавої, досі маловідомої інформації. До кожної теми подано кольорові ілюстрації — зображення орденів, медалей, відзнак, пряжок, перстенів, котильйонів тощо.

Авторами за тридцять років дослідництва виявлено понад дев'ятсот відзнак — свідків героїчного та трагічного минулого, які були частиною національно-визвольної боротьби українського народу і стали символами поваги до нашої історії.

Усім, не байдужим до історії рідного краю, та тим, хто цікавиться фалеристикою.

Редактор Ірина Цельняк

Пахолко С., Дмитрів М.

ПЗ18 Історія, закарбована в металі /Українська фалеристична спадщина (XIX — перша пол. XX ст.). — Львів: Край, 2011. — 176 с., 48 с. кол. іл.
ISBN978-966-547-353-4

ББК5.2(4УКР)

ISBN 978-966-547-353-4

© С. Пахолко, М. Дмитрів, 2011

© Видавництво «Край», 2011

ПЕРЕДМОВА

Починаючи роботу над цією книгою, автори мали на меті познайомити українського читача, а насамперед молодь, із фалеристичними пам'ятками періоду національно-визвольної боротьби українського народу за волю та державну незалежність України в першій половині ХХ століття.

Дослідження української фалеристичної спадщини періоду національно-визвольної боротьби 1914 – 1952 років було зумовлене хвилею національного відродження на початку 90-х років ХХ століття та надзвичайно великим зацікавленням широких мас населення військовою символікою, орденами, медалями, відзнаками, грошовими знаками УНР, ЗУНР та підпілля УВО-ОУН-УПА.

Пошукова робота з виявлення пам'яток української фалеристичної спадщини почалася ще наприкінці 80-х років і продовжується авторами надалі. За цей час вдалося виявити понад дев'ятсот відзнак, значків, медалей та орденів та понад двісті проектів, ескізів, зображень нездійснених проектів відзнак чи повідомлень про їх випуск. Виявлені авторами фалеристичні пам'ятки в приватних та музейних збірках були науково описані та ідентифіковані.

На основі цих описів та опрацювання архівних джерел та літератури, автором підготовлений до друку каталог «Українська фалеристична спадщина періоду національно-визвольної боротьби 1914 – 1952 років». Значна частина опрацьованих фалеристичних пам'яток та джерельної бази до них опублікована у газетах, журналах та висвітлена на наукових конференціях. У пропонованій праці подана частина цих напрацювань, які мали б дати поштовх дослідникам-краєзнавцям, колекціонерам-фалеристам, музейним працівникам до подальших пошуків та дослідження української фалеристичної спадщини.

Переважає більшість виявлених українських фалеристичних пам'яток мала чітко спрямований національний зміст, більшість із них були знищені російським, польським, мадярським, румунським, радянським та німецьким окупаційними режимами. Загарбання чи окупація держави завжди призводили до падіння та нищення її державного символу, прапора, гербів та національних відзнак — німих свідків самостійності та національної ідентичності. Не дивно, що першим завданням московсько-більшовицького окупанта в Україні була заборона та нещадна війна з національним символом України — синьо-жовтим прапором та тризубом.

Ще тридцять років тому колекціонування та зберігання відзнак так званих «українських буржуазних націоналістів» було вкрай небезпечним — практично незаконним та могло призвести до дуже сумних наслідків. І тільки зусиллями окремих національно свідомих колекціонерів вдалося зберегти безцінну українську фалеристичну спадщину. Деяка частина фалеристичних пам'яток збереглася в розпорощених закритих фондах окремих музеїв.

Українські національні символи та відзнаки — німі свідки нашого славного, героїчного та трагічного минулого, з честю виконали свій обов'язок перед Україною, були невід'ємною частиною національно-визвольної боротьби та стали символами поваги до нашої історії, символами честі та віри у краще майбутнє українського народу.

ЗМІСТ

<i>Перегмова</i>	3
Зміст	5
Мазепинка	7

Частина I. ВІДЗНАКИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ

Українське рільництво, промисел і кооперація у Галичині у фалеристичних пам'ятках (кінець XIX — початок XX століття)	9
Музична культура Західної України у фалеристичних пам'ятках	14
Протиалкогольні братства та товариства у фалеристичних пам'ятках XIX — першої половини XX ст.	19
Фалеристичні пам'ятки українських студентських корпорацій в Західній Європі 1921 — 1945 років	22
Фалеристичні пам'ятки українських вищих навчальних закладів у Чехословацькій Республіці в 1921 — 1945 роках	27
Фалеристичні пам'ятки українських гімназій професора І. П. Филипчака у Дрогобицькому краєзнавчому музеї	33
Мирослав Січинський у фалеристичних пам'ятках початку XX століття	36
Легенда львівського боксу — Антон Білий	39
Повернення митрополита Андрія Шептицького з російського полону у фалеристичних пам'ятках Петра Терещука	43
Меморіальні музеї Степана Бандери та його родини в Галичині ..	51
Бережани у фалеристичних пам'ятках 1914 — 1939 років	54
Грошові знаки-купони пластових частин м. Бережани у 1927 — 1928 роках	58
Бофони Заполярного проводу ОУН: реальність чи провокація КДБ?	63
До історії медалі «Браттям русинам, замордованим московським царатом за вірність костелу і Польщі»	67
Петро Вавринович Терещук — славетний віденський різьбяр ..	72
Відзнака «Повернення собору українцям 19.V.1940»	74
Галицьке москвофільство у фалеристичних пам'ятках 1914 — 1939 років	76
Історія однієї фалеристичної знахідки	80

Частина II. ВІДЗНАКИ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ

Військова відзнака «Стрілецька Рада» колегії коменданта Січових Стрільців Євгена Коновальця 1918 – 1919 років	83
Невідомі сторінки творення пропам'ятної відзнаки Української Галицької Армії	86
Берестейський мир та Холмщина у фалеристичних пам'ятках 1918 року	88
Фалеристичні пам'ятки українського підпілля УВО – ОУН	91
Датування відзнак «Союзу Українських Ветеранів» та «Об'єднання Українських Комбатантів»	95
Симон Петлюра — перша жертва політичного бандитизму у фалеристичних пам'ятках	98
Котильйон — відзнака-оберіг в українських військових формуваннях періоду національно-визвольної боротьби 1916 – 1950 років	100
Перстень у системі українських пам'ятних та військових нагород періоду національно-визвольної боротьби 1914 – 1952 років	102
.Фалеристичні пам'ятки Першої української дивізії Української Національної Армії у Британському полоні в Італії	110
Ремінні пряжки українських військових формувань періоду національно-визвольної боротьби 1914 – 1956 років	116
Медалі Спілки Праці Українських Образотворчих Мистців Львова «Зимова 1942 допомога»	122
Фалеристичні пам'ятки українських біженців у таборах пере- міщених осіб Німеччини та Австрії у 1945 – 1949 роках	125
Фалеристичні пам'ятки української діаспори США та Канади першої половини ХХ століття	131
Не віднайдені українські фалеристичні пам'ятки	134
Фальсифікація відзнак	141
Роль національних символів у національно-визвольній боротьбі	149
Фалеристичні пам'ятки батальйону спеціального призначення НГУ у Львові	153
Вшанування пам'яті генерала Мирона Тарнавського та воїнів Української Галицької Армії	154
Джерела та література	159

«Тільки той народ, який на вівтар боротьби за свою волю та державну незалежність приніс у жертву життя найкращих своїх синів, цвіт нації, достойний бути вільним. І тільки той народ, який пам'ятає про ці жертви, який шанує свої могили, здатний відроджуватися знову і знову, піднімається на нову боротьбу, заявляючи про своє природне право жити вільно».

М. Косів.

Мазепинка

З мого однострою нічого не залишилось, тільки мазепинка. Шапка Українського Січового Стрільця.

Я її зберігаю як дорогу реліквію — на спомин.

Сіра. Виблідла від сонця й літ, лежить і чекає...

Вісімнадцять твердих, емігрантських літ. Чекає і вірить...

Бачила зі мною у днях Воскресіння на городі Льва розмаяні жовто-блакитні прапори, — квіти під ногами, — великі афіші на мурах (...Ти вільний народі...). Свобода! Осанна, осанна!

Моя мазепинка.

Вона вірить, що я її ще раз візьму на свою голову — де-не-де на скроні з білим волоссям — та й

піду з нею як колись перед літами... За волю і стрілецьку славу.

Буває вечором витягаю її обережно з шафи і кохаюсь її маєстатом. Довгі години з нею розмовляю, її споминами я молодію. Вона пригадує мені, що я був Українським Січовим Стрільцем та вояком УГА.

Моя мазепинка.

Немов у фільмі перелітають у моїй голові живі споми-ни: фрагменти боїв, села та містечка, профілі моїх друзів — живих і давно поляглих. Найкращі з найкращих синів... Бачу неначе вчора: славний Чортківський прорив, — плече в плече стрілецькі лави, — каламутну річку Збруч, — широкі лани сонячної України — завзяті бої, — тріумфаль-ний похід УГА в серці України... І так картина за картиною без вплину дефілюють перед моїми очима. Кліщі смерті, — тисячі могил без хрестів, Зимовий Похід... Скитання... Мазе-пинка, німий свідок нашого Визвольного Зриву.

Коли я на неї дивлюся, а думками-спомином — ген-ген в Батьківщині, в ту хвилину я забуваю, що я ще вчора тримав у руках кріс. При ній я молодію і чуюся переможцем нашого майбутнього... В сірих буднях на чужині вона мені у вояцьку душу вливає невмирущу віру. Гартує надію, що ще раз вер-нуться «тії Стрільці Січовії»...

Степан Лисак.
Літопис «Червоної Калини» (1938 р. ч. 2).

Частина I

ВІДЗНАКИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ

Українське рільництво, промисел і кооперація у Галичині у фалеристичних пам'ятках (кінець XIX — початок XX століття)

Кінець XIX — початок XX століття вніс відчутні зміни у духовне життя українців Галичини. Не тільки пробудилась національна свідомість галичан, а й зріс загальний рівень культури, зокрема, культури землеробства та виробництва сільськогосподарської продукції. Після багаторічного закріпачення селяни нарешті відчули, що є господарями на власній землі, почали цікавитись результатами своєї важкої праці. Як наслідок, виникла потреба у відзначенні і нагородженні найкращих господарів.

Українці Галичини тривалий час були позбавлені національної державності і фактично не мали можливості відзначати людей спеціальними медалями та нагородами за їхні досягнення у рільництві, народному промислі, птахівництві, бджолярстві, вирощуванні коней та іншої худоби, та водночас виражати свою національну культуру і самобутність [1].

Велику допомогу в цьому селянству надавали численні кооперативи і товариства. Зародження кооперативного руху в Галичині пов'язане з самодопомоговою акцією, яку в 1870-х роках організувало духовенство при парафіях та громадських урядах (братські каси, громадські шпихліри і тому подібне). Та по-справжньому ефективною формою господарювання кооперація стала з виходом 1873 року австрійського закону про «заробітково-торговельні спілки». Першою такою українською

кооперацією була «Народна торгівля», заснована у Львові 1883 року Василем Нагірним.

Після заснування Теофілом Кармошем зразкового кооперативу «Віра» у Перемишлі 1898 року створене перше кооперативне об'єднання — «Краєвий союз кредитовий», який став головною фінансовою інституцією і верховним організаційним центром.

1898 року в Стрию створено «Краєвий господарсько-молочний союз», діяльність якого була спрямована на допомогу селянам у веденні господарства, придбанні інвентаря, мінеральних добрив тощо. Стрийський повіт був одним із найвідоміших і найорганізованіших.

Відколи в Стрию оселився один із видатних діячів того часу доктор Євген Олесницький, це місто стало осередком політичного, культурного та економічного руху у Підгір'ї, а стрийська «Просвіта» першою взялася створювати молочарські спілки, засновувала «Молочарський союз» [2].

З 1904 року осередком української кооперації в Галичині став «Краєвий союз українських кооператорів», який того ж року організував на Стрийщині перші молочарські кооперативи, на основі яких 1907 року створений «Маслосоюз» (повна назва «Крайовий молочарський союз») з власною відзнакою.

1928 року «Краєвий союз українських кооператорів» змінив назву на «Ревізійний союз українських кооператорів» — «РСУК». А в зв'язку з святкуванням 30-ї річниці та освячення прапора 3 червня 1932 року «РСУК» випустив для понад п'ятнадцяти тисяч учасників свята корпоративну бронзову відзнаку ціною двадцять сот, яка одночасно стала своєрідною перепусткою на площу «Сокола-Батька» у Львові. Емалева відзнака видана для почесних гостей свята.

Проведення цих організаційних заходів сприяло підвищенню продуктивності у сільському господарстві, розвитку традиційних і нових видів промислу, підвищенню рівня культури населення.

Отже, виникла потреба експортувати і рекламувати власну продукцію, причому не тільки в межах свого регіону, а й на території всієї країни. Найкраще відповідали цим потребам українських господарів крайові господарські виставки, у яких брали участь українці, часто як співзасновники та організатори.

Одну з перших виявлених медалей, якою нагороджували українських господарів, видало міністерство рільництва Австро-Угорщини ще 1890 року із написом українською, німецькою та румунською мовами. «Нагорода краєва за годівлю худоби» [3].

Участь у крайових виставках була для українців доброю нагодою перейняти передовий досвід господарювання за новими технологіями, визначити реальну вартість своєї продукції, згуртувати власні продуктивні сили, національну свідомість господаря на власній землі.

Уперше українці експонували свої вироби на загальній краєвій виставці 1894 року у Львові в павільйонах городництва-садівництва, харчових та дерев'яних виробів, декоративної кераміки та продукції ремісничих промислів. Українська культура була представлена в літературно-мистецькому та етнографічному павільйонах, а сакральне мистецтво — у вигляді гуцульської церкви.

Українці отримали на виставці багато нагород. Про це свідчать медалі з написом українською мовою «Загальна виставка краєва у Львові 1894» та написом на звороті «Під протекторатом найяснішого цісаря і короля Франца Йосипа I», які найчастіше трапляються у збірках колекціонерів та музейних зібраннях.

Відомі медалі з написом польською і німецькою мовою. Написи українською мовою свідчать про гідний внесок українців у розвиток рільництва й промислу в Галичині

Підсумком цієї подвижницької праці на пропагандистській та економічній ниві стала організація 1909 року у Стрию «Першої української хліборобської виставки» [4]. Всього на виставку прибуло понад чотириста учасників, експонати розмістили у сімнадцяти кімнатах Народного дому. Каталог виставки, яку оглянули понад 36 тисяч відвідувачів з усієї Галичини, налічував 1478 експонатів.

Виставку серед інших відвідав митрополит Андрей Шептицький, австрійський міністр Дулемба, віце-маршал Буковини доктор Смаль-Стоцький, професори М. Грушевський, І. Левинський, П. Огоновський, письменник Є. Чикаленко та ще 32 визначні діячі культури, спеціалісти у галузі сільського господарства. На виставку приїхали гості з Австрії, Угорщини, Чехії, Німеччини і Бельгії. Результатом «круглих столів» стало укладення

численних договорів про постачання сільськогосподарської продукції в ці країни. Виставку широко коментувала преса [5].

Особливої уваги заслугоує мистецьки викарбувана медаль для переможців. На медалі зображена реалістична композиція: у променях сонця, яке сходить з-за гір, селянин у довгій сорочці та сердаку босоніж оре обліг. Цей ліричний образ з великою емоційністю розповідає про важку працю і бідність галицького селянина, який у глибокій задумі про майбутній врожай мужньо здобуває хліб насущний для свого народу. Зображення на звороті дуба з розлогим гіллям символізує добробут і громадську мужність.

Ця медаль одночасно підтверджує значні успіхи української інтелігенції в справі організації виставки та пробудження громадсько-політичної активності українців Галичини. Медаль з нагоди відзначення Першої української хліборобської виставки в Стрию є чудовою українською відзнакою у стилі реалізму і дає підстави вважати, що її автор досяг високого рівня майстерності. Ймовірно, що цю медаль виконав уродженець с. Вибудів на Тернопільщині Петро Вавринович Терещук (1876 – 1963).

Нагороджували переможців три комісії: етнографічна, яка видала 6 золотих, 9 срібних і 7 бронзових медалей; промислоторгова, яка видала 21 золоту, 32 срібні і 22 бронзові медалі; рільнича, яка видала 34 золоті, 7 срібних і 8 бронзових медалей. Крім медалей чимало учасників отримали почесні дипломи, дипломи заслуги та похвальні листи

У краєзнавчому музеї Стрия зберігається медаль і диплом, яким відзначили Михайла Кліща «за пасічний мед і сушені овочі». З приходом більшовицьких «визволителів» в 1939 року шанованого в с. Сулятичі господаря та управителя школи як куркуля-націоналіста заслали до Сибіру. Диплом заслуги М. Кліщ забрав із собою і як безцінну реліквію зберігав на засланні, а коли вернувся на рідну землю, подарував диплом і медаль музею.

«Перша хліборобська виставка в Стрию» мала величезний вплив на подальший розвиток кооперації, рільництва, промислу в Галичині, на Буковині та Закарпатті, вона сприяла пробудженню національної свідомості та підвищення культурного рівня народу.

У 1910 році міністерство рільництва у Відні нагородило «Краєвий союз господарсько-молочний» у Стрию державною

срібною медаллю з написом українською мовою: «Державна нагорода для заслуг коло рільництва». Газета «Діло» з цього приводу написала: «Се високе відзначення є перше для української інституції в Галичині зі сторони австрійського правительства» (медаль не віднайдена)[6].

Аналогічною медаллю міністерство рільництва відзначило голову філії «Сільського господаря» в Стрию Інокентія Захаріва, — «за продукцію рільничих і огородних плогів, а також за зібрані ним наукові збірки для доповнюючої науки». На цій медалі напис був польською мовою: «Nagroda państwowa dla zaslug rolniczych» (медаль не віднайдена).

Ось як описує обурення галичан газета «Діло»: «Дивує нас, чому ц.к. міністерство рільництва, відзначаючи медалями русинів чи руські інституції (бо ж зовсім аналогічною медаллю, як то вже було оголошено в «Ділі», відзначило і Союз молочарській в Стрию) чеканить медалі з польськими написами. Чи ще і дотепер не знає про існуванє руської мови, чи глузує собі з українців, або уважає їх за поляків?» [7].

Та все ж у міністерстві рільництва рахувались із вимогами українців-галичан шанувати українську мову. Наступна медаль вже мала напис українською та німецькою мовами: «Нагорода паньствова за годівлю коней».

Такі ж виставки проводили згодом ще двічі: 1927 року у Стрию та 1929 — у Львові — під назвою «Українське село». Ймовірно, що з нагоди проведення цих виставок були випущені медалі, які поки що не віднайдені.

Перша світова та польсько-українська війна (1914 — 1920 рр.) призвели до занепаду кооперації в Галичині. З цього періоду вдалося виявити дві відзнаки, які, однак, не мають прямого зв'язку з кооперацією на Галичині, але цікаві як фалеристичні пам'ятки нашої історії.

Перша відзнака з написом: «19 КСО 17» тривалий час зберігалася у Музеї військово-історичних пам'яток при НТШ у Львові, потім була передана до Музею визвольної боротьби у Празі. По закінченню Другої світової війни величезну колекцію музею вивезли до СРСР та розпорошили по різних музеях, а значна частина була розкрадена.

Частина експонатів з Праги зберігається у Москві, а частина — у Києві (зараз ці дві відзнаки зберігаються в музеї історії України, — авт.). Ймовірно, ці відзнаки були видані «Украї-

нським центральним кооперативним комітетом» у Києві, або кооперативною союзною організацією, яких наприкінці 1918 року було 253.

Друга відзнака з написом: «Колос в stodолі — ворог в неволі 1915», ймовірно, пов'язана з відступом російської армії з Галичини та масовими підпалами незібраного урожаю ворогом, що відступав. Ця відзнака — заклик збирати інтенсивно урожай («колос в stodолі») та не дати його ворогові («ворог в неволі»). Відомі відзнаки з написами польською та німецькою мовами.

Після воєнного лихоліття 1914–1920 років кооперація в Галичині почала відроджуватись лише 1921 року на підставі польського кооперативного закону. 1922 року створено «Крайовий комітет організації кооператив», а з його ініціативи утворилися українські повітові кооперативні союзи.

Українська кооперація на західноукраїнських землях між двома світовими війнами, незважаючи на великі перепони з боку польської влади, — пацифікація 1930 року, обмеження діяльності «РСУК» 1934 року, спричинилася до припинення зубожіння українського села, зміцнення його економічної незалежності, підвищення рівня культури та національної свідомості. Кооперативній освітній праці допомагали «Просвіта» та «Рідна школа», проводячи щороку 30 вересня у день святих Софії, Віри, Надії та Любові кооперативні свята, обжинки, свята селянки [8, 9, 10, 11].

Під час окупації Західної України більшовицькою Росією у вересні 1939 року українська кооперація була зруйнована, а багатьох її членів та організаторів фізично знищено на теренах ГУЛАГу.

Музична культура Західної України у фалеристичних пам'ятках

Невід'ємною частиною історичної спадщини української музичної культури є виявлені в останні роки унікальні фалеристичні пам'ятки пісенно-хорових товариств Західної України другої половини ХІХ — першої половини ХХ століть.

У Західній Україні українська культура за Австрійського уряду мала кращі умови для розвитку ніж у Росії. «Весна народів» 1848 року стала переломним етапом, дала могутній

поштовх до національно-визвольних устремлінь. Скасування панщини надзвичайно стимулювало громадсько-культурне і, зокрема, музичне життя в Західній Україні. Починаючи з 50-х років інтенсивно розгортається концертна діяльність, виникають музичні товариства, створюється український театр, товариство «Просвіта» та низка інших українських осередків культури.

Центром високої музичної культури у Західній Україні, що славився в Австро-Угорщині, був Львів. Ще 1826 року син В. А. Моцарта Вольфганг Амадей-молодший заснував тут «Музичне товариство св. Цецилії». 1838 року у Львові заснували друге музичне об'єднання «Товариство сприяння музиці». Такі ж музичні товариства були створені у Бродях — «Männergesangverein. Brody» (Чоловіче співоцьке товариство), Чернівцях — «Gesangverein» (Співоцьке товариство), у Дебреціні та інших містах на Заході України. Проте всі ці офіційні товариства служили цілям австро-угорської культурної експансії [12].

Тому духовні та музичні потреби українського населення могли бути задоволені тільки шляхом самодіяльного музикування. Однією з найважливіших особливостей західноукраїнської культури другої половини ХІХ століття було те, що вона розвивалась переважно як самодіяльне та домашнє побутове мистецтво. Аматорство давало основні кадри виконавців та творців української музики і цілковито замінило функції професіональних організацій. Музикування у товариському чи сімейному колі сприяло розквіту найбільш демократичного, доступного і традиційного потягу українського народу до хорового співу [13].

Наприкінці ХІХ — початку ХХ століття в Західній Україні існувало багато різноманітних співочих товариств та хорів, які відіграли важливу роль у розвитку музичної культури. Їхня діяльність підготувала певний ґрунт для створення масової організації, яка б об'єднала і згуртувала музичні сили Західної України. Конкретним проявом цих назрілих вимог стало заснування у Львові 2 лютого 1891 року товариства «Львовській Боянъ». Головою «Бояна» обрали Володимира Шухевича, головним диригентом — Анатолія Вахнянина.

Ось як про цю подію писав 1891 року часопис «Зоря»: *«Львівські Русинки і Русини заснували співачько-музыкальне*

товариство «Боян», котре поставило собі метою плекати музику русько-національну, сьпів, як хоральний так ы сольовий, і музику інструментальну. До осягнення сеї мети мають вести спільні вправи, продукцію, концерти, удержання музичної школи, бібліотеки і т. п., а також розповсюджене єї до провінції. До товариств можуть належати також і особи не музикальні, яко члени спмагаючі, котрим в статутах (вже затвердженим львівським ц. к. Намісництвом) признано значні користи. Члени гійсні платять вписового 50 кр., місячно 20 кр., а спмагаючи 2 зл. річно. Нове товариство витаємо з щирою симпатією і бажаємо єму як найкращого розвою!» [14].

Вдалося виявити декілька екземплярів відзнаки з написом «Львовскій Боянь». Безперечно, що ці відзнаки є витворами високої мистецької вартості — вони виготовлені відомою віденською фірмою «J. Zinler. Wien» (клеймо на звороті відзнаки). Ймовірно, що автор відзнаки — Петро Терещук, талановитий художник-різьбяр, твори якого були надзвичайно високо оцінені в артистичних колах Відня.

Перше виявлене друковане зображення відзнаки мало підпис «Відзнака руського товариства сьпівучого «Львівський Боян», хоча на відзнаці подано напис «Львовскій Боянь». В описі відзнаки, поданому в часописі «Зоря», також вжито назву «Львівський Боян». «Товариство постановило уживати осібних власних відзнак: Торбан, прикрашений лентою з надписом «Львівський Боян» і галузкою лавровою. Відзнака ся уживаєсь на печатці товариства, на всіх оголошеннях друком, нагто носять єї члени прип'яту до верхньої одежі... Такими красками вигафтовують члени-женщини «Бояна» відзнаку значних розмірів на хоругві товариства. Грамоти, виготовлені хромолітографічно, представляють «Бояна» погядуючого в степи та могили, посеред котрих лентою ве ся — Дніпро» [15,16].

Ймовірно, що назва «Боянь» була вибита на межі переходу з «язичія» на фонетичний правопис або під впливом москвофілів, бо вже на відзнаці, виготовленій 1892 року, буква «ъ» відсутня. У картотеці колекції проф. С. Гайдучка (1891 — 1976) зазначено, що відзнака «Львовскій Боянь» випущена з нагоди виступу товариства у Празі на ювілейній промисловій виставці 22 липня 1891 року. Можна припустити, що відзнака була видана тиражем 165 примірників (для кожного учасника товариства, що були на гастролях у Празі). Значна частина

відзнак залишилась у Празі як сувеніри при обміні на пам'ятні медалі Празької промислової виставки між членами товариства «Львівський Боян» та членами празького організаційного комітету, жіночих організацій, співочих та інших товариств [17,18].

Очевидно, що за відсутності відзнак у членів товариства після поїздки повторно випустили відзнаку 1892 року з написом «Львівський Боян» та клеймом на звороті «J. Zivdler. Wien. 7». У спогадах видатного західноукраїнського композитора Станіслава Людкевича згадується, що відзнаку надавали почесним членам товариства разом із грамотою. Її отримали В. Шухевич, др. Федак, А. Вахнянин, М. Лисенко, Ф. Колесса, Г. Ясеницька, М. Волошин, С. Людкевич, Й. Доманик, І. Рожанківська, О. Нижанковський, О. Мишуга та інші [19].

По всіх куточках Галичини успішно діяла розгалужена мережа хорових колективів «Боян», зусиллям яких найкращі твори національної пісенності, скарби української музики стали доступними найширшим верствам населення краю, спричинили появу цілої плеяди талановитих музикантів та виконавців. 1891 року за ініціативи М. Котка був створений «Перемиський Боян» у найбільшому після Львова центрі музичного життя Західної України — Перемишлі. А 1895 року завдяки композиторові Денису Січинському започаткована музична діяльність товариства «Коломийський Боян», яке мало свою відзнаку [20, 21].

Упродовж кількох років мережа «Боянів», заснованих за зразком «Львівського Бояна», поширилася на всій Західній Україні. 1892 року зусиллями композитора і диригента Остапа Нижанковського заснований «Бережанський Боян». На дебюті 5 грудня 1893 року з нагоди торжеств, присвячених М. Шашкевичу, чоловічий хор у складі сорока чоловік з'явився із синьо-жовтими відзнаками, які поки що не виявлені. 1894 року з ініціативи Євгена Олесницького у Стрию заснували «Кружок музичний», який 1901 року перейменували у «Стрийський Боян».

З музичного гуртка при товаристві «Руська бесіда» у Станіславові 1894 року зусиллями музикантів Р. Зарицького та І. Біликівського був заснований «Станіславський Боян». Після затвердження статуту товариства 17 січня 1901 року засновано товариство «Тернопільський Боян». 1901 року частина україн-

ських співаків, які раніше були членами польського музичного товариства і хору «Сокола», створили у містечку Снятин «Снятинський Боян». А співацьке товариство «Перемишлянський Боян» створили 8 листопада 1906 року зусиллями творчої інтелігенції міста.

Спроба об'єднання хорових колективів Західної України в одне музичне товариство була зроблена ще 29 червня 1901 року у зв'язку з десятиріччям «Львівського Бояна» на з'їзді галицьких «Боянів» із метою організації видавничої справи, конкурсів, щорічних з'їздів тощо. На з'їзді підтримали пропозицію про створення «Союзу Боянів».

Активним учасником музичного життя Галичини був «Бридський Боян», який заснував 1926 року відомий музичний діяч Михайло Осадца.

Одним із кращих співочих товариств на Західній Україні був «Дрогобицький Боян», заснований ще 1901 року. Відзнака «Дрогобицький Боян», імовірно, була випущена до святкування 20-ї річниці хору 24 квітня 1921 року.

Хор проіснував до 1944 року (за винятком радянського періоду). Найвищим його досягненням стала перемога 1942 року на Крайовому конкурсі хорів у Львові, присвяченому 100-річчю від дня народження Миколи Лисенка. Хор був нагороджений лавровим вінком, а диригент о. Сиверин Супрун — пам'ятною батугою. Ця надзвичайна культурно-мистецька подія в окупованому німцями Львові, імовірно, була відзначена випуском пам'ятних відзнак.

У таборі переміщених осіб у м. Регенсбург з нагоди святкування «Тижня української культури» для учасників величавого концерту українських хорів 15 березня 1948 року за участю хору «Сурма», українського жіночого хору та квінтету бандуристів була випущена відзнака для учасників та гостей «Тижня української культури».

Товариство «Боян» мало свої філії: «Рогатинський Боян», «Долинський Боян», «Яворівський Боян» та в інших містах Західної України. 1904 року був заснований «Київський Боян», а 1905 — «Полтавський Боян». Імовірно, що всі згадані вище товариства мали свої відзнаки, які, на жаль, поки що виявити не вдалося.

У Чернівцях у 1885—1921 роках існувало товариство племіння співу та музики «Буковинський Кобзар» [22].

Крім хорових колективів, об'єднаних навколо «Союзу Боянів», слід відзначити співацько-академічне товариство «Бандурист», засноване у Львові 1906 року. На святкуванні відкриття нагробного пам'ятника Михайлу Вербицькому 17 червня 1934 року в с. Млинки (стерте з лиця землі більшовицьким режимом, — *авт.*), керівник хору «Бандурист» Микола Дужий у промові зазначив, що М. Вербицький своєю творчістю на Галичині вперше поєднав усі частини українського народу, написавши на слова поета з Східної України Павла Чубинського невмирущу музику українського національного гімну «Ще не вмерла Україна». З цієї нагоди була випущена пам'ятна відзнака [23].

Велику активну хорову діяльність хор «Сурма», чоловічий хор «Зоря», а також «Український просвітянський хор».

Окремо слід сказати про хори періоду Другої світової війни. У листопаді 1943 року засновано «Український національний хор», «Чоловічий хор В. Осташевського», молодіжний студентський хор «Бандурист». Виявлена відзнака «Капела Діброва» ймовірно випущена в роки воєнного лихоліття, бо ніяких відомостей про цю капелу поки що не знайдено.

На жаль, українська фалеристична спадщина музичної культури Західної України другої половини XIX — першої половини XX століть ще не стала предметом ґрунтовного вивчення, а тому вимагає нових, кропітких пошуків фалеристичних пам'яток для відтворення історії музичної культури України та включення їх у світову музичну культуру.

Протиалкогольні братства та товариства у фалеристичних пам'ятках XIX — першої половини XX ст.

Протиалкогольний рух у Західній Україні почався після скасування панщини 1848 року. Він мав національний характер, бо монополію продажу алкогольних напоїв мали польські поміщики, а власниками корчм були жиди. Про розмір пияцтва свідчить факт, що у 1870-х роках в Галичині річне споживання горілки на одну особу становило 26 літрів, а населення пропивало щороку 54 млн. гульденів.

На початку ХХ століття в Галичині було три тисячі церков, чотири тисячі народних шкіл і... 23264 корчми та кнайпи [34].

На території Австро-Угорської імперії і зокрема на території Галичини існувала так звана пропінація — монопольне право поміщиків виробляти й продавати алкогольні напої та пиво у межах своїх маєтків. А право пропінації звичайно орендували жида. Та й самі поміщики назначали кріпакам примусову норму горілки та пива з вимогою його відробити додатково до звичайної норми панщини [35].

Це право залишилось і після скасування панщини і давало поміщикам щороку близько 5 млн. прибутку, поширюючи пияцтво, моральний і економічний занепад села.

1870 року на митрополичий престол у Галичині вступив Йосип Сембратович — непримиренний поборник тверезого способу життя. Як зерно на добру ріллю, так і слово митрополита падало на добру землю. Не було в Галичині села, де би народ не прислухався його розумного, тверезого слова.

У квітні 1874 року митрополит видав звернення — пам'ятку для священників, в якій йшлося про високу гідність та вартість душі людини, та про гріх пияцтва, яке найбільше губить душу та гідність людини.

Проповіді на ці теми мали виголошувати священники щонеділі та на свята, зазначаючи це в церковних книгах.

А 4 серпня 1874 року виходить куренда (настанова) митрополита «О братствах встремезливості», в якій були подані статuti братства та форма присяги, як своєрідний шлюб з Богом:

«Я присягаю і слюбую перед Господом Богом всемогутнім і пречистою дівою Марією, перед ангелом хранителем моїм і всіма святими стримуватися від всякого спиртного напою і в міру живання всякого іншого напою, котрий розпалю і що також буду старатися в силах моїх приклоняти до цього святого братства ближніх моїх. При цьому визнаю, що не тільки буду винний за невірність проти Бога, а також з того святого братства, коли б коли-небудь той слюб святий, котрий тепер добровільно і з розвагою роблю, зухвало наважився порушити або зламати».

Не було околиці села, де б крім хреста про скасування панщини, не були б встановлені Хрести тверезості з написом: «Господи, оружје на дівола, Крест Твой дал еси нам» або «Крест погубив поганство — Крест погубит п'яньство».

А члени братств тверезості, що масово вступали в братства і прийняли присягу (шлюб), записувались в спеціальні книги братства тверезості та одержували натільні хрестики тверезості з подібними написами або медальйони чи відзнаки.

Усі ці заходи митрополита Й. Сембратовича зустріли рішучий спротив тих, хто розповсюджував пияцтво — корчмарів-жидів та частини галицької шляхти.

Використовуючи свої зв'язки, польська шляхта дійшла до цісаря Франца-Йосипа і, всіляко очорнюючи митрополита, змусила цісаря відправити Й. Сембратовича у відставку, не дивлячись на те, що цісар досить прихильно ставився до митрополита. Воістину сила грошей — то велика сила.

Товариства тверезості, що активно боролись з пияцтвом, були також засновані на початку ХХ століття в середовищі української еміграції США та Канади [36].

Пошесть пияцтва була поширена не тільки у нас, потерпали від цього лиха Ірландія, Англія, Бельгія, Німеччина. Та боротьба з пияцтвом в Європі велась дуже затято. Наприклад, в Ірландії, завдяки церкві на початку ХХ століття було понад три мільйони членів братства тверезості, а в Англії за даними на 1910 рік — понад сім мільйонів членів. А загалом в Європі тоді нараховувалося 25 мільйонів членів товариства тверезості.

Ще на початку ХХ століття українське населення Галичини пропивало щороку 20 мільйонів та прокурювало 10 мільйонів корон.

З 1909 року протиалкогольний рух взяло на себе товариство «Відродження», що розвинуло найбільшу активність у часи польської окупації Західної України.

За дієвої допомоги товариства «Просвіта», «Рідної школи» та «Медичної Громади» (Українське Лікарське товариство) у Західній Україні почали масово створюватися товариства «Відродження» [37].

Оригінальний спосіб боротьби з алкоголізмом зробило товариство «Рідна школа», яке розробило і видрукувало мистецьки оздоблену картку, яка давала право господареві не ставити на стіл горілку. Гості, бачачи на столі таку картку, ніяких претензій до господаря не мали, хоча, можна здогадуватися, що, мабуть, ставилася вона не для всіх гостей (з урахуванням нашого менталітету).

А кошти від продажу таких карток йшли на потреби «Рідної школи». Таких карток при різних нагодах було розпродано 402 на загальну суму 2035 зол. [38].

За спогадами матері одного із авторів, на її весіллі 1942 року на столі була однолітрова пляшка горілки, яку гості випили до кінця весілля чарками трохи більшими за наперсток.

Недаремно люди старшого покоління, які дожили до сьогодні, з подивом і жахом дивляться на сучасну молодь, яка потопає у розпусті і пияцтві.

Товариство «Відродження» мало повагу та признання не тільки серед своїх громадян, але й за кордоном. 1937 року управа товариства «Відродження» брала участь у Міжнародному Конгресі у Варшаві.

Користуючись з закону про плебісцит в справі закриття корчм, товариство «Відродження» добилось закриття вісімсот корчм. Протиалкогольний та протинікотиновий рух мав також протипольський характер, бо спричинив обмеження доходів державної спиртової монополії.

Наприкінці 30-х років XX століття боротьба з пияцтвом набула масового характеру. І хто зна як би виглядала з цим справа на сьогодні, якби не Друга світова війна... [39].

Фалеристичні пам'ятки українських студентських корпорацій в Західній Європі 1921–1945 років

З-поміж великої кількості фалеристичних пам'яток українських вищих навчальних закладів та гімназій в Галичині та Західній Європі першої половини XX століття слід окремо сказати про фалеристичну спадщину української студентської корпорації Вільного міста Данцига.

На початку двадцятих років XX століття відбувся значний відтік українського студентства з рідних земель до західних країн, що сталося внаслідок політичних умов на західноукраїнських землях по закінченню Першої світової війни та поразки в національно-визвольних змаганнях 1918–1920 років. Узаконена поляками окупація Західної України Ризьким договором від 18 березня 1921 року унеможливила українській молоді, особливо тій, що брала активну участь у збройній бо-

ротьбі проти поляків, здобувати вищу фахову освіту. Львівські вищі навчальні заклади — місце студій галицької молоді, отримали наказ від Міністерства освіти Польщі приймати на студії тільки польських громадян, учасників війни на польській стороні. Це автоматично виключало можливість здобути вищу освіту усім тим, хто був в українських військових формаціях та молоді, яка не вважала себе польськими громадянами ще до рішення Ради Амбасадорів 1923 року.

Спроба української громадськості забезпечити освіту своєї молоді заснуванням власних вищих навчальних закладів — університету та політехніки — не вдалася через переслідування польської влади, яка загнала ці заклади в підпілля. Розголос про заборону українських вищих навчальних закладів набрав за кордоном Польщі широкого розголосу і змусив поляків внести деякі обмеження для українців при навчанні у львівських учбових закладах. Та озлоблене українське студентство проголосило бойкот польським вузам, що ще більше ускладнило справу. До того ж, внаслідок нових політичних умов та досвіду визвольних змагань змінилися зацікавлення молоді. Якщо перед Першою світовою війною улюбленим фахом української молоді Галичини було цивільне право та філософія, то тепер на перше місце виступили технічні дисципліни, економіка та медицина. Таких закладів у Польщі було небагато і приймали туди українців в дуже обмеженій кількості.

Отже, хто міг, той виїздив за кордон — легально чи нелегально, багато молоді навчалось у таємних учбових закладах Львова. Одним з вищих навчальних закладів, в якому опинилась значна кількість українських студентів, стала Політехніка Вільного міста Данциг. Данциг, польський Гданськ, був перед Першою світовою війною типовим прусько-німецьким містом. Перша світова оминула його і залишила непорушним як матеріально, так і духовно. Польща на Мировій конференції у Версалі домагалася виходу до Балтійського моря через Данциг — єдиний порт, що історично та географічно належав Польщі. Та прилучення до Польщі суто німецького міста не дуже відповідало поглядам президента Вільсона. Тож було прийнято компромісне вирішення проблеми: Данциг проголосили Вільним Містом під опікою Ліги Націй як польське місто, але з місцевою німецькою адміністрацією, з правом побуту в ньому громадян і Польщі, і Німеччини [40].

Тож Данциг став ідеальним місцем для навчання української молоді з Польщі. Навчання в Данцигу не вимагало закордонного паспорта, воно провадилося німецькою, а не польською мовою. Стати студентом можна було без конкурсних екзаменів, які були обов'язковими в польських технічних закладах і служили вигідним способом недопущення українців до такої бажаної технічної освіти.

Організоване життя українських студентів в Данцигу почалося з приїздом великої кількості студентів восени 1922 року. Серед прибулих налічувалося кілька десятків студентів, що навчалися у Львівській політехніці та були членами українського студентського товариства «Основа», заснованого 1897 року.

На підставі привезеного зі Львова статуту почалася організаційна робота зі створення такого ж товариства у Данцигу. Змінивши та доповнивши привезений статут «Основи» відповідно до вимог статуту сенату Політехніки Вільного міста Данциг, ініціатори створення студентського товариства провели тут 15 жовтня 1922 року Установчі збори, на яких оформили правовий статус товариства під назвою: «Союз українських студентів «Основа» при Високій Технічній Школі Вільного Міста Данцига».

Члени «Основи» мали різні політичні переконання, серед яких переважали національно свідомі студенти, хоча й була група спудеїв лівих переконань на основі початкових успіхів «українізації» на Великій Україні. Політичні суперечки не давали змоги вести будь-яку позитивну роботу. Гуртки національно свідомих студентів «Основи» починають перетворюватися в корпорацію, беручи за зразок студентські корпорації німецьких студентів.

Українським студентам імпонували не лише німецькі стрічки, шапки, відзнаки, емблеми, шрами на обличчі з поєдинків честі, але також їхня дисциплінованість, точність, відповідальність, самодисципліна, взаємодопомога, якої так бракувало нашим студентам у ті часи. Студентам зі слабкими знаннями німецької мови, а часто й зі слабкою середньошкільною підготовкою вкрай необхідна була товариська допомога старших студентів. А таку допомогу молодий студент міг отримати не в великому колективі, а лише в тісному гуртку корпорації, що стежила за успіхами своїх членів. Та найбільша зас-

луга корпорацій полягала в тому, що вони створили товариську атмосферу для своїх членів, які опинилися в чужому середовищі, дала їм гурт товаришів, які залишилися добрими приятелями на все життя [41,42].

Слід зауважити, що найдавніша українська корпорація існувала в Чернівцях ще з 1906 року.

Значною мірою під її впливом почали створюватися українські корпорації серед студентів в інших містах Європи. Уже наприкінці 1923 року Володимир Бачинський та ще кілька осіб почали організовувати корпорацію за назвою «Чорноморе». Та її легалізація наштовхнулася на спротив Об'єднання німецьких студентів, яке вважало, що має виключне право на корпораційну форму студентських товариств, а також на проведення ними різноманітних свят, інавгурації нового ректора та щорічних балів із цього приводу.

Польські студентські товариства також домагались створення корпорацій, але німецьке студентство та ректорат категорично стояло на позиції, що корпорації та святкування є виключно німецькою традицією і не допускали до участі в них польських студентів. Заснування ж української корпорації, для нібито приязної нації, при тихій згоді німецького студентства було погоджене і легалізоване, хоча й за умови, що українці братимуть участь у корпоративних заходах як гості без своїх корпоративних прапорів. Цю умову чи виняток, зроблений початково для «Чорноморя», пізніше поширили на всі зареєстровані при Політехніці українські товариства. Тож по два представники від українських корпорацій зі стрічками та корпоративними шапками й відзнаками, але без прапорів, завжди були присутні на святі інавгурації нового ректора та інших офіційних заходах. Після тривалих переговорів ректорат остаточно затвердив статут корпорації «Чорноморе» 10 лютого 1924 року. Цей день став річницею її заснування.

Ось як згадує про символіку корпорації «Чорноморе» Зеновій Кохановський: «Нашими красками стали барви чорна-синя-чорна. Студентська шапка мала форму дещо зреформованої мазепинки з нашивкою-монограмою і була чорна.

Клич обрали: «Честь, Україна, Товарискість». З перших його букв уклали емблему і за її зразком виконали срібну відзнаку, яку носили в кутку лівої вилогі піджака. Нам приділили місце у вестибюлі Політехніки, де щоденно о годині десятий рано зби-

рались студенти на стоячий конвент, кожен коло гербу своєї корпорації, що був уміщений на колоні чи стіні і представляв артистично виконану емблему. Ми мали такий герб проекту Ковжуна, як рівно ж за його проектом були зроблені печатка і заголовний напис на письмових бланках Корпорації» [43].

Корпорація «Чорноморе» обрала своїм гімном стрілецьку пісню зі словами: «Не сміє бути в нас страху, ні жадної тривоги, бо ми є лицарі грізні Залізної Остроги». За активну працю в корпорації деяких членів після закінчення навчання нагороджували золотими перстнями з емблемою «Чорномора». Легалізація корпорації «Чорноморе» зумовила виникнення інших корпорацій.

Уже на початку 1924 року з нестатутного гуртка студентів — членів УВО створилася корпорація «Зарево» під кличем «За Волю України».

Відзнака товариства була виконана в чорно-багряно-чорних кольорах (відзнака не віднайдена). А зображення емблеми встановлено за відбитком печатки.

Шапка корпорації була округла багряного кольору (стилізована під стрілецьку) з нашивкою-монограмою.

А 24 лютого 1924 року при «Основі» створюється ще одна корпорація за назвою «Галич» і з гаслом «Вітчизна, Честь, Обов'язок». Корпорація мала свій статут, правильник, відзнаку, емблему в блакитно-біло-золотистих кольорах та гімн. Шапка була плоска з чорним дашком та золотим обідком. Членом корпорації «Галич» був Роман Шухевич, пізніше — генерал УПА [44].

Усі корпорації вимагали, щоб образи честі, яких не можна полагодити мирним шляхом, вирішувалися у двобої на шаблях. Тому всі члени корпорацій володіли мистецтвом двобою на шаблях. Правда, поєдинків між українськими студентами в Данцигу було небагато, але сама ідея оборони честі мала ту користь, що змушувала не охочого до двобою бути поміркованим у своїх висловах та вчинках. Вдалося виявити таку невістановлену корпоративну відзнаку, що, ймовірно, належала студенту-секунданту на таких поєдинках.

Діяльність корпорацій «Чорноморе», «Галич» та «Зарево» в Данцигу швидко поширилась на інші українські студентські осередки Львова, Відня, Праги, Берліна, Рима, Варшави, Познаня й Кракова, які мали спільні з ними ідеологічні засади, статуту, але зі своїми назвами: «Багрянний Цвіт», «Дніпро»,

«Запоріжжя», «Чигирин» у Львові, «Сян», «Запоріжжя», «Хортиця», «Запоріжжя» у Варшаві та «Заграва» у Кракові.

Ця єдина дівоча корпорація «Заграва» мала відзнаку з аббревіатурою «У.В.Ч.» — ймовірно, клич «Україна, Вірність, Честь» [45, 46].

Під однією назвою часто існувало декілька корпорацій у різних містах Європи. Очевидно, всі вони мали свої корпоративні відзнаки, більша частина яких поки що не виявлена або не ідентифікована. Деякі відзнаки реконструйовані на основі фотографій, письмових бланків та печаток на телеграмах [47].

Усі ці відзнаки надзвичайно рідко зустрічаються, бо й самі корпорації були малочисленими — по 20-25 членів. Так за двадцять чотири роки існування (1921 — 1945 рр.) данцигську Політехніку закінчило понад двісті українських студентів. Майже всі студенти, що закінчили навчання до 1939 року, повернулися в Галичину і зробили великий внесок в розбудову рідного промислу. А п'ятеро студентів (Стрільбицький, Лукомський, Іванів, Павлюк та Сенишин) виїхали в Радянську Україну, щоб, як їм мріялось, докласти свої знання до розбудови рідного краю, але під час сталінського геноциду проти української інтелігенції закінчили своє життя на Соловках чи Біломорканалі...

Фалеристичні пам'ятки українських вищих навчальних закладів у Чехословацькій Республіці в 1921–1945 роках

Боротьба за заснування вищого українського навчального закладу — університету розпочалася у Львові ще 1889 року. В результаті реформ австрійського уряду у сфері освіти 1867 року Львівський університет перейшов на польську мову викладання, якою велося все офіційне життя в Галичині (до того офіційною була німецька, — *авт.*). Та своїми протестами українці 1871 року домоглися того, що університет став двомовним, хоча на практиці й надалі залишався «польським».

Починаючи з 1889 року ведеться постійна боротьба за український університет: українські студенти вимагають відкриття окремого університету поряд із польським. В умовах Австрії вже був прецедент: у Празі поряд із чеським, Карловим університетом, існував німецький [48].

Українські студенти починають застосовувати таку форму боротьби як «сецесії», тобто демонстративні виходи з університету. В одній із найбільших «сецесій» 1901 року взяло участь шістсот студентів, 1906 року дійшло до фізичних сутичок українських та польських студентів, з побудовою барикад на території університету. 1910 року під час чергового конфлікту загинув український студент Адам Коцко. Вдалося віднайти відзнаку з написом «Адам Коцко 1910» (на жаль, поки що не доступна до вивчення та фотографування).

Масові організовані акції українських студентів за створення власного університету змусили Відень піти на поступки. До того ж в австрійській столиці гучно відлунували постріли 12 квітня 1908 року, коли студент Львівського університету Мирослав Січинський убив намісника Галичини А. Потоцького [49].

Врешті 29 листопада 1912 року австрійський уряд оголосив проект заснування українського університету, що мав відчинити двері восени 1915 року. І тут несподівано з Петербурга до Відня прилетів документ, який, можливо, буде колись епіграфом до майбутньої монографії «Російська політика в Україні». Російський посол у Відні у червні 1914 року подав австрійському міністрові закордонних справ особливий демарш, — усний та письмовий. В ньому було сказано, що відкриття українського університету у Львові російський уряд вважатиме за ворожий крок щодо себе та можливий привід до війни!!! [50].

Військові лихоліття Першої світової війни та програмі національно-визвольні змагання 1918 — 1920 років не сприяли відкриттю українського університету. Та провідні українські вчені на еміграції (в Австрії та Чехословаччині) продовжували боротьбу за цю ідею. Очолював її професор, декан лікарського факультету (1889 — 1902), а в 1902 — 1903 роках — ректор чеського Карлового університету в Празі, академік Іван Горбачевський.

І. Горбачевський (1854 — 1942) — видатний український вчений, хімік, академік світового рівня. Народився в с. Зарубинці на Тернопільщині. Закінчив медичний факультет Віденського університету. Інтенсивно займався науковою роботою. У двадцяти дев'ятирічному віці професор лікарської хімії чеського Карлового університету в Празі. За свої наукові досягнення отримав відзнаки Віденського, Празького, Краківського, Львівського університетів. 1917 року організував та очолив перше у світі міністерство здоров'я у складі австро-угорсько-

го уряду. 1925 року загальні збори Всеукраїнської Академії наук обрали І. Горбачевського академіком, запросивши переїхати до Харкова для викладацької праці в університеті. Та далекоглядний професор відмовився.

Боротьба ця завершилась заснуванням 17 січня 1921 року у Відні Українського Вільного Університету, — першого вищого навчального закладу за кордоном. Влітку 1921 року університет перенесли до Праги — завдяки прихильному ставленню чеських академічних і урядових кіл і, зокрема, президента Томаша Масарика, до боротьби української інтелігенції за створення вищого українського учбового закладу за межами окупованих українських земель. Ймовірно, Університет мав свою відзнаку, яка поки що не виявлена. Відомий печатний знак УВУ [51].

За перше десятиліття свого існування УВУ видав 27 томів дуже цінних наукових праць та став центром українського наукового життя в Чехословацькій Республіці. Поряд із УВУ виникли інші високі школи, студентські організації, інститути, науки товариства. У меморандумі УВУ відзначалося: *«Коли на Великій Україні замовкли святині української науки, а Львів не допустив української молоді до університету, приневолюючи українську науку скритись у підземелю, ціла українська суспільність звернула увагу на Прагу, де силою факту утворилося середовище наукової праці за границею. УВУ свою задачу за кордоном вважає за тимчасову. Він має приготувати нашу молодь до діяльності серед рідного народу в своїх інституціях та майбутніх урядах. УВУ має улегшити формування українського університету або університетів на рідній землі і має як готовий організм бути перенесений у відповідний час на рідну територію, де його буде найбільше потрібно»*.

У 1930-х роках УВУ пережило кризу, пов'язану з переорієнтацією ЧСР на зближення з СРСР та Польщею та обмеженням української політичної еміграції. Не збулися надії на оновлення УВУ 1938 року, коли Карпатська Україна отримала широку автономію в межах ЧСР. Планувалося перенести УВУ до Хуста, але угорська окупація перекреслила ці плани. Празький період існування УВУ закінчила окупація Праги радянською армією у травні 1945 року. Останній ректор УВУ — отець Августин Волошин був заарештований НКВС і невдовзі загинув. Майно Українського Вільного Університету знищено та розграбовано... [52].

Другим вищим українським закладом у Чехословацькій Республіці була Українська Господарська Академія (УГА), — українська висока технічна школа в Подебрадах, заснована 1922 року Українським громадським комітетом на чолі з проф. М. Шаповалом при фінансовій допомозі міністерства закордонних справ [53].

Мала три факультети (агрономічно-лісовий, інженерний та економічно-кооперативний). Рішенням сенату УГА 28 листопада 1927 встановлена відзнака Академії, автором якої був студент української студії Пластичного мистецтва у Празі В. Цимбал.

Крім цієї відзнаки вдалося виявити ще низку фахових відзнак спілок, товариств, гуртків при Українській Господарчій Академії, які виготовлялися за проектами студентів:

а) відзнака хімічного гуртка. Проект інженера Б. Іваницького (народився в м. Боярка, Київщина, 1907 р. Закінчив УГА 1930 р.);

б) відзнака Товариства українських економістів. Проект Ганни Стадникової (народилась в с. Подорожжя, Поділля, 1896 р. Закінчила УГА 1932 р.);

в) відзнака Спілки гідротехніків. Проект полковника Миколи Битинського. Відзнака не віднайдена;

г) відзнака Спілки лісівників. Проект Теодозія Люблінського (студент лісового відділу, народився в Кам'янці-Подільському 1896 р. Закінчив УГА 1928 р. Відзнака не віднайдена;

д) відзнака Агрономічного товариства. Проект Ганни Стадникової. Відзнака не віднайдена;

е) ювілейна відзнака 10-ліття Української Господарчої Академії. Проект інженера Валерія Добровольського (студент економічно-кооперативного факультету. Народився в Києві 1889 р. Закінчив УГА 1930 р.). Відзнака прийнята Сенатом УГА 3 липня 1934 р., видавалась разом із дипломом на відповідне фахове звання (агроном, економіст чи технолог). Відзнака не віднайдена [54];

є) відзнака «Конгрес Слов'янських Студентів». Проект сина І. Я. Франка — Тараса Франка.

У зв'язку зі зменшенням дотацій 1928 року Міністерство хліборобства заборонило приймати нових слухачів і наказало поступово ліквідувати УГА, яка було закрита 1935 року. За час свого існування УГА закінчило 569 осіб, які отримали дип-

ломи інженерів. Більшість із них працювала на західноукраїнських землях.

1932 року на базі УГА заснували заочний «Український Технічний Господарський Інститут» (УТГІ), що зберіг структуру і програму УГА [55].

Український Технічно-Господарський Інститут заочного навчання при УГА працював за зразком УГА, але крім того існували різні курси: пасічництво, городництво, миловарення, курси українознавства, чужих мов, журналістики. Для студентів-заочників було видано 77 підручників. Виходив друком журнал «Вісті УТГІ». У 1932—1939 роках тут навчалось 1087 студентів, а у 1940—1945 — 7020. Після закінчення війни керівництво УТГІ одержало дозвіл від американської влади продовжувати навчання в м. Регенсбурзі (Баварія). 1947 року з нагоди 25-ліття заснування Української Господарчої Академії та 15-ліття УТГІ в Регенсбурзі була випущена ювілейна відзнака [56].

Третім українським вищим навчальним закладом у Чехословацькій Республіці був Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова (У.В.П.І.), відкритий у Празі 7 липня 1923 року заходами Українського громадського комітету при фінансовій підтримці чехословацького уряду. Завданням Інституту було «підготовляти вчителів для української середньої школи, а також організаторів шкільництва й народної освіти».

Навчання провадилось українською мовою і було безплатне. Студенти мали державні стипендії, а викладачі — відповідну заробітну плату [57,58].

У.В.П.І. мало свою відзнаку, випущену на основі конкурсу. «Для закінчивших Інститут була установлена Сенатом Інституту спеціальна відзнака з ініціалами УВПІ». За умовами конкурсу відзнака повинна бути невеликих розмірів, з обов'язковою аббревіатурою «У.В.П.І.». Відзнака не виявлена, але знайдено печатний знак, який, ймовірно дублював відзнаку [59].

1933 року У.В.П.І. ліквідували з тієї ж причини, що й Український Вільний Університет.

Крім уже згаданих вищих учбових закладів у ЧСР слід окремо розповісти про діяльність Української Академічної Громади.

Українська Академічна Громада («УАГ») — найбільша загально-студентська організація, заснована 1919 року. 1923 року ввійшла до Центрального Союзу Українського Студентства

(ЦЕСУС), що був вільним членом Міжнародної Студентської конфедерації (Confederation Internationale Ettudiants — CIE). На конференції CIE 1926 року було оголошено конкурс на відзнаку CIE, проект якої виконав Федір Ємець. На конкурс представили 250 проектів. Ймовірно, що й проект відзнаки «Українська Академічна Громада 1926» виконав Ф. Ємець.

До 1923 року УАГ об'єднувала всіх українських студентів (1922 р. — 258 чл.), що навчалися у чеських та українських високих школах ЧСР. УАГ мала філії поза Прагою (в Йозефові, Берні, Мельнику, Пріжбраті), різні фахові секції (техніків «Основа», правників, медиків), гуртки, товариства, які провадили культурну та спортивну діяльність [60].

З другої половини 20-х років минулого століття УАГ переважали націоналістичні тенденції, промотором яких була група Української націоналістичної молоді та Легія Українських Націоналістів, які на час входження 1926 року до Української Військової Організації (УВО) мали свою відзнаку. Легія Українських Націоналістів — ідеологічна організація, що діяла в 1925—1929 роках у Подєбрадах, боролась за послаблення більшовицьких впливів серед української еміграції та студентства.

Ось як подав опис цієї відзнаки Володимир Мартинець: *«Вживались у Легії Українських Націоналістів членські відзнаки у формі щита в українських барвах, з державним тризубом. Щит охоплював колом ланцюг, як символ соборності. З-під щита виднілось руків'я меча, що перехрещував щит. На щиті напис: «Думка думкою, меч мечем».*

Ймовірно, що після входження 1926 року студентів з Легії Українських Націоналістів в структуру УВО була випущена оновлена відзнака УВО, в якій девіз: «Думка думкою, меч мечем» став неактуальним. Відзнака виявлена в одному примірнику [61].

У ЧСР існувала ще низка студентських гуртків, об'єднань, товариств, які, ймовірно, мали свої відзнаки. Вдалося виявити відзнаку Клуба Українських Гірничих Студентів. На відзнаці відсутній накладний елемент (ймовірно, тризуб).

1920 року в м. Пріжбраті (ЧСР) українські студенти-гірники Гірничої Академії заснували гурток «Каменярі», при якому (68 членів) діяли Філії Української Національної Молоді, Вільної Громади, гурток ім. М. Драгоманова, Український Спортовий Клуб.

Частина I. Відзнаки суспільно-політичні

Українське рільництво, промисел і кооперація у Галичині
у фалеристичних пам'ятках кінця XIX — початку XX століття

1. Відзнака Крайового Союзу українських кооператорів. 1904 р.
2. Відзнака Крайового Молочарського Союзу. 1907 р.
3. Пам'ятна відзнака з нагоди 25-ліття української кооперації. 1911 р.
4. Пам'ятна відзнака з нагоди 30-ліття Ревізійного Союзу українських кооператорів «РСУК». 1932 р.
5. Відзнака для почесних гостей святкування 30-ліття «РСУК».

6. Срібна медаль міністерства рільництва Австрії «За годівлю худоби». 1890 р.
7. Медаль для учасника Загальної краєвої виставки 1894 р. у Львові.

8. Медаль для переможця І-ї Української хліборобської виставки в Стршо. 1909 р.
9. Грамота до медалі Михайла Кліща з с. Сулятичі «За пасічний мед і сушені овочі».

10

11

12

10. Срібна медаль міністерства рільництва Австрії «За годівлю коней». 1910 р.
11. Значок з написом «Колос в stodolі – ворог в неволі». 1915 р.
12. Відзнака «Українського центрального кооперативного комітету». Київ. 1917 р.

13

14

15

13. Пам'ятний значок до 10-ліття Повітового союзу кооператорів у Дрогобичі. 1935 р.
14. Пам'ятний значок для учасників свята обжинок в с. Саджава. 1936 р.
15. Пам'ятний значок для учасників свята селянки в Стрию. 1936 р.

Музична культура Західної України у фалеристичних пам'ятках

1

3

2

1. Відзнака музичного товариства в м. Броди.
2. Відзнака музичного співочого товариства в м. Дебрецин. 1863 р.
3. Грамота Українського співочого товариства «Львівський Боян». Львів. 1894 р.

4

5

6

4. Відзнаки членів Українського співочого товариства «Львівський Боян». 1894 р.
5. Відзнака членів Українського співочого товариства «Перемиский Боян». 1895 р.
6. Відзнака членів Українського співочого товариства «Коломийський Боян». 1899 р.

7

8

9

10

11

7. Відзнака об'єднаного товариства «Боян». 1901 р.
8. Відзнака членів Українського співочого товариства «Брідський Боян». 1926 р.
9. Відзнака членів Українського співочого товариства «Дрогобицький Боян». 1921 р.
10. Відзнака з нагоди 100-ліття з дня народження Миколи Лисенка. Львів. 1942 р.
11. Відзнака для учасників «Свята української культури» в м. Регенесбург. 1948 р.

12

13

14

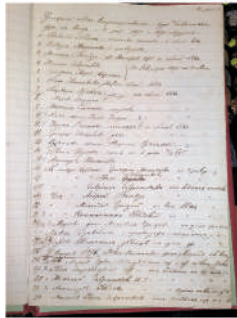
15

12. Відзнака музичного товариства «Буковинський Кобзар». Чернівці 1920 р.
13. Відзнака, видана з нагоди відкриття пам'ятника М. Вербицькому в с. Млинки. 1934 р.
14. Відзнака членів Просвітянського хору у Львові. 1935 р.
15. Відзнака членів капели бандуристів «Діброва». 1941–1944 рр. Львів.

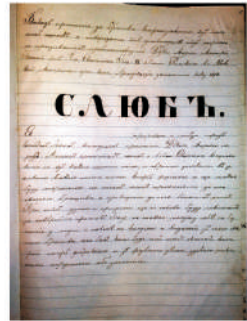
Протиалкогольні братства та товариства у фалеристичних пам'ятках XIX — XX століття

1

2

3

1-3. Одна з багаточисленних книг Братства тверезості, запроваджених у Галичині 1874 р. митрополитом Й. Сембратовичем, та форма присяги відмови від вживання алкоголю.

4

5

6

4. Натільні хрести членів Братств тверезості, що прийняли присягу відмови від вживання алкоголю.

5. Медальйон члена Братства тверезості, що покінчув вживати алкоголь.

6. Відзнака для майбутнього члена Братства, який зобов'язався не вживати алкоголь.

7

8

9

7. Хрест Товариства тверезості, заснованого на поч. ХХ ст. в середовищі української еміграції США та Канади.

8. Відзнака українського протиалкогольного товариства «Відродження». 1909 р.

9. Відзнака члена українського протиалкогольного товариства «Відродження». 1934 р.

10

11

12

13

10-13. Відзнаки товариств «Просвіта», «Рідна школа» та «Медична Громада» (Українське Лікарське товариство), які активно допомагали товариству «Відродження» у боротьбі з пияцтвом у Західній Україні.

Фалеристичні пам'ятки українських студентських корпорацій в Західній Європі 1921–1945 років

1

2

3

4

5

1. Відзнака членів студентського товариства «Основа» у Львові. 1897 р.

2. Емблема найстарішої студентської корпорації в м. Чернівці. 1910 р.

3. Пам'ятний значок до 50-ліття першої корпорації в м. Чернівці.

4. Нашивка з головного убору студентської корпорації «Чорноморе».

5. Відзнака-монограма студентської корпорації «Чорноморе», автор відзнаки П. Ковжун.

6

7

8

9

6. Емблема студентської корпорації «Зарево». 1924 р.

7. Емблема студентської корпорації «Галич». 1924 р.

8. Відзнака не встановленої корпорації за участь в поєдинку на рапірах за образу честі.

9. Відзнака дівочої корпорації «Заграва» в Кракові.

10

11

12

10-12. Емблеми не встановлених українських корпорацій.

Фалеристичні пам'ятки українських вищих навчальних закладів у Чехословацькій Республіці в 1921–1945 роках

Печатний знак УБУ.

1

2

3

4

1. Відзнака Українського Вільного Університету у Відні. 1921 р.
2. Відзнака Українського Громадського комітету на чолі з проф. М. Шаповалом – засновником Української Господарчої Академії (УГА) 1922 р.
3. Відзнака Української Господарчої Академії в м. Подебради. 1927 р. Автор – студент української студії пластичного мистецтва в Празі.
4. Відзнака хімічного гуртка при УГА. Автор – Б. Іваницький.

5

6

7

8

9

5. Відзнака товариства українських економістів при УГА. Автор – Г. Стадник.
6. Відзнака Спілки гідротехніків при УГА. Автор – М. Битинський.
7. Відзнака Спілки лісівників при УГА. Автор – Т. Любінський.
8. Відзнака агрономічного товариства при УГА. Автор – Г. Стадник.
9. Ювілейна відзнака до 10-ліття УГА. Автор – В. Добровольський. Відзнака прийнята Сенатом УГА 3 липня 1934 р., видавалась разом із дипломом на відповідне фахове звання – агроном, економіст чи технолог.

10

10. Відзнака «Конгрес Слов'янських Студентів». Проект сина І. Я. Франка – Тараса Франка.

11

11. Відзнака заочного «Українського Технічного Господарського Інституту» (УТГІ). 1932 р.

12

12. Відзнака видана з нагоди заснування Української Господарчої Академії та 15-ліття УТГІ. Випущена в таборі переміщених осіб у м. Регенсбург. 1947 р.

13

13. Відзнака Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова у Празі. 1932 р. Навчання проводилось українською мовою і було безплатне.

14

14. Відзнака Української Академічної Громади (УАГ). 1919 р. Автор – Ф. Ємець.

15

15. Спортивна нагорода студента УАГ за участь у спортивних змаганнях 1930 р.

16

16. Відзнака Легії Українських націоналістів при УАГ, що 1926 р. увійшла до УВО зі своєю відзнакою. Ймовірно, що після входження до УВО гасло на відзнаці було виведене.

17

17. Відзнака члена «Кружка Українських Гірничих Студентів». На відзнаці відсутній накладний елемент, ймовірно, тризуб.

18

18. Відзнака члена гуртка Української поступової молоді ім. М. Драгоманова.

19

19. Не встановлена відзнака української студентської громади з написом «Р.Н.У. Прага».

20

20. Відзнака члена «Союзу організацій українських інженерів на еміграції» в Подєбрадах. 1939 р.

Фалеристичні пам'ятки українських гімназій професора І. П. Филипчика у Дрогобицькому краєзнавчому музеї

1

2

1. Особиста відзнака професора Івана Филипчика, надана йому за сумлінну працю у Вінницькій державній гімназії. 1919 р.
2. Випускники московофіли з Галичини по закінченню курсів російської мови в Петрограді.

3

4

5

3. Особиста відзнака професора Івана Филипчика, надана йому за сумлінну працю на курсах української мови та української історії в м. Біла Церква. 1919 р.
4-5. Відзнаки не встановлених жіночих гімназій, які проф. І. Филипчик збирав для майбутнього музею (тепер краєзнавчий музей «Бойківщина» в м. Самбір).

6

7

8

9

6. Відзнака Української Кременецької гімназії. Сер 20-х рр. XX ст.
7. Відзнака I-ї Харківської гімназії 1918–1919 рр.
8. Відзнака не встановленої жіночої гімназії 1917–1918 рр. На звороті напис «Ольга Мурунець».
9. Відзнака VI Київської мужської гімназії. 1918 р. На звороті напис «И. Л. Лампеко».

Мирослав Січинський у фалеристичних пам'ятках початку XX століття

1

2

3

1. Благодійницький жетон, випущений в США, кошти від реалізації якого були спрямовані на організацію втечі М. Січинського з тюрми.
2. Реконструкція не віднайденого перстня з зображенням Мирослава Січинського.
3. Благодійницький жетон на купівлю пива на так званих студентських пивних вечірках. Кошти від продажу жетонів використовувались на організацію втечі М. Січинського.

Легенда львівського боксу — Антон Білий

1

2

3

- 1-3. Особисті нагороди легендарного львівського боксера 30-х років XX ст. Антона Білого.

4

5

6

4. Відзнака та нашивка найстарішого спортивного товариства у Львові – «Україна».
5. Особиста нагорода А. Білого – чемпіона Львівської округи, однієї з найсильніших округ Польщі. 1938 р.
6. Плакета з не віднайденого кубка за перемогу над спортивним клубом «Світязь».

7

8

7. Відзнака А. Білого за результатами конкурсу найкращого спортсмена з 1918–1939 рр.
8. Відзнака А. Білого за результатами конкурсу найкращого спортсмена спортивного товариства «Україна» 1938 р.

Найкращі спортсмени Західної України 1918–1938 рр. М. Степанюк та А. Білий.

Повернення митрополита Андрія Шептицького з російського полону у фалеристичних пам'ятках Петра Терещука

1

2

3

1. Пам'ятна медаль на честь срібного весілля Івана та Софії Шептицьких в с. Прилбичі 1886 р.
2. Паперова відзнака, видана з нагоди дати приїзду митрополита до Львова. Малюнок проф. Мирона Федусевича. Подано малюнок з обкладинки книги.
3. Плакети, випущені з нагоди приїзду митрополита А. Шептицького до Відня у кінці серпня 1917 р. Автор Петро Терещук.

4. Пам'ятна медаль, випущена з нагоди повернення митрополита А. Шептицького з російського полону. Автор П. Терещук.
5. Рекламне оголошення з приводу виготовлення медалі та її мистецької вартості.
6. Медаль, виготовлена П. Терещуком з нагоди вшанування трагічних подій, пережитих українським народом під час Першої світової війни. Автор П. Терещук.

7

8

9

- 7-9. Відзнаки «Львівський Боян», «Перемиський Боян», «Коломийський Боян», які, ймовірно, виготовив П. Терещук. На звороті клейма віденської фірми «J. ZIVDLER. WIEN. 7».

10

11

12

- 10-12. Кокарди з одностроїв Української Галицької Армії та Збройних сил УНР, які виготовлені у Відні за проектами П. Терещука.

Меморіальні музеї Степана Бандери та його родини в Галичині

Історико-меморіальний комплекс С. Бандери в с. Старий Угринів.

Музей-садиба С. Бандери й пам'ятник йому в с. Воля-Задерецька.

Садиба-музей С. Бандери в м. Стрий.

Пам'ятник С. Бандері в м. Дубляни.

Садиба-музей Євгена Коновальця в с. Зашків під Львовом.

Знищене московськими вандалами погруддя полковника Євгена Коновальця.

Бережани у фалеристичних пам'ятках 1914–1939 років

1

2

3

1. Пам'ятна військова відзнака за бої на р. Золота Липа.
2. Пам'ятна військова відзнака воїнам-будівельникам укріплень на горі Лисоні.
3. Пам'ятна військова відзнака за бої на берегах р. Золота Липа.

4

5

6

4. Пам'ятна медаль за участь у боях у районі сіл Настасів та Золотники.
5. Пам'ятна військова відзнака за участь в боях коло села Семаківці.
6. Пам'ятний жетон воякам, учасникам боїв на р. Золота Липа.

7

8

9

7. Пам'ятна медаль для учасників фестивалю стрілецької пісні «Дзвони Лисоні».
8. Відзнака — герб міста Березани.
9. Відзнака спортивного клубу м. Березани.

10

11

10. Пам'ятна медаль сільськогосподарської виставки в Березанах.
11. Пам'ятний значок для учасників свята «Рідної школи» в Березанах.

Історія медалі «Браттям русинам, замордованим московським царатом»

1

1. Пам'ятна медаль на згадку про селян сіл Притулин, Дрелів та Полубичі в Холмищині, розстріляних російськими військами за відмову переходу на російське православ'я.

2

2. Російська медаль з нагоди ліквідації царем Миколою I Греко-католицької церкви в Холмищині і Підляшші 25 березня 1835 р. та приєднання її до Російської православної церкви.

Ікона, написана Ізабеллою Говік (Польща) в честь мучеників за віру з села Притулин. Знаходиться в Греко-католицькій церкві Успіння Святої Богородиці при монастирі отців василіан у Варшаві.

Ікона, написана Сергієм Вишимирським (Білорусь), в честь мучеників за віру села Притулин. Знаходиться в Свято-Микитинській церкві в селі Костомолоти на Підляшші.

Картина розстрілу селян с. Притулин 26 січня 1874 р. російськими солдатами.

**Петро Вавринович Терещук — славетний
віденський різьбяр**

1

2

3

1-3. Роботи П. Терещука — так звана кабінетна скульптура малих форм, виконані у стилі модерн або ар деко у 1900–1925 рр.

4

4. П. В. Терещук за роботою та зразки клейм на його скульптурі.

5

6

7

5-6. Барельєфи, виконані П. Терещуком з нагробку директора банку «Дністер» Ярослава Кулачківського (1863–1909) на Личаківському цвинтарі у Львові.

7. Загальний вигляд пам'ятника на могилі Я. Кулачківського.

8

9

10

11

12

13

14

15

16

8-16. Витвори мистецтва роботи П. Терещука, зображення яких подані в численних аукціонних каталогах у різних країнах світу, які експортувались та успішно продавались в Європейських країнах та Америці.

Родинне поховання батька, матері та родичів П. В. Терещука в с. Вибудів.

Церква Різдва Христового (1851) у с. Вибудів, в якій був хрещений Петро Терещук.

Виявлено також відзнаку не встановленої студентської громади з написом «Р.Н.У. Praha» та відзнаку (придбана в Празі), яку, ймовірно, видав «Союз організацій українських інженерів на еміграції», заснований 1939 року в м. Подебради [62].

Фалеристична спадщина українських вищих навчальних закладів ще не достатньо висвітлена і потребує детальних досліджень та пошуків.

Фалеристичні пам'ятки українських гімназій професора І. П. Филипчак у Дрогобицькому краєзнавчому музеї

Опрацьовуючи фонди Дрогобицького краєзнавчого музею в пошуках українських фалеристичних пам'яток періоду національно-визвольної боротьби 1914–1952 років, нам вдалося відшукати унікальну відзнаку! З першого погляду вона не викликала особливого зацікавлення: на лицевій стороні — герб Російської імперії з накладеним гербом м. Вінниці, під яким напис в три рядки: «III выпуск ВГГ». Яке ж було здивування, коли на зворотній стороні ми виявили напис в чотири рядки: «И. Филипчак от товариш. Винница 1919 г.».

Невже це наш крайнин — Іван Филипчак? Сумніви розвіяла Оксана Соловка — головний охоронець фондів музею: так, це професор, письменник, педагог, громадський діяч, співзасновник та директор музею «Бойківщина» Іван Пилипович Филипчак! А відзнака ця разом із іншими фалеристичними пам'ятками потрапила у фонди музею в Дрогобичі після ліквідації та «розформування» — розграбування фондів музею «Бойківщина» в м. Самборі більшовицькою владою в середині 60-х років минулого століття.

З якої нагоди була вручена ця нагорода професору І. Филипчаку? Пошуки привели нас до Центрального державного історичного архіву України у Львові, де збереглися «Спомини педагога І. Филипчак за сорок років учительської служби», що були конфісковані органами НКВД при арешті письменника 4 листопада 1944 року. Трагічна доля професора Івана Пилиповича Филипчак, як і доля всього населення Західної України, після так званого «восоедіненія» 1939 року, детально подана в книзі П. Сороки «Іван Филипчак. Літературний портрет» [63].

Як же починався цей шлях проф. І. Филипчака, що закінчився 4 листопада 1944 року?

А починався він 4 грудня 1914 року в Самборі, окупованому російськими військами, коли сорока трьохрічний професор «хотів зблизька переконатися, де правда і чи є два руських народи, чи один руський, а другий український». Тож поїхав професор, значною мірою під впливом своєї коханої дружини-москвофілки, вихованої в душі «русських ідеалів», до Петрограду на курси «вчителів руського язика в Галичині» [64].

Закінчивши восьмимісячні курси з оцінкою «дуже добре», вибрав І. Филипчак місце праці у Вінниці, де викладав історію та географію. Як згадує професор, *«мені у Вінниці не довіряли, вважали чужинцем, багато урядовців навіть із вищою освітою не знали різниці між англійцями і галичанами... Селянських дітей не приймали, їх брали на фронт, бо вважали українофілами. Щойно там я почав вчитись і тільки там мені "відкрились очі"...»*. У Вінниці професор пропрацював майже п'ять років.

Сім'я професора (дружина, теща та п'ятеро дітей) сповна зазнали поневірянь, коли при відступі російських військ із Галичини виїхали до Києва, а потім осіли в Ростові. Несприятливий клімат, брак хорошого помешкання, фінансові труднощі призвели до захворювання дружини професора на туберкульоз. Незважаючи на лікування в Анапі та Кисловодську, стан дружини поступово погіршувався і 10 лютого 1917 року вона померла на руках професора...

А в Україні події тим часом розвивалися з карколомною швидкістю: Лютнева революція, жовтневий переворот в Петрограді, проголошення Української Народної Республіки, гетьманський переворот, повстання Директорії, більшовицька навала в Україну, українське військо в «трикутнику смерті»... Та весь цей час професор залишався педагогом, виконував обов'язки інспектора народних училищ, викладав історію України та українську мову. Міністерство освіти УНР належним чином оцінило високий професіоналізм проф. І. Филипчака. Мабуть, 22 липня 1919 року, після закінчення програми українознавства для вчителів Вінницького повіту, професор отримав похвальну грамоту з відзнакою. Вінниця того часу була переважно російськомовною, тому й не дивно, що напис на відзнаці був на «общепринятом». На той час в Україні тільки розробляли систему військових та цивільних відзнак, яка так і

не була реалізована сповна, за винятком незначної кількості відзнак. Ймовірно, що за відсутності власних відзнак уряду Директорії, для нагородження проф. І. Филипчак використали зразок відзнаки вже неіснуючої імперії [65].

Працював проф. І. Филипчак у м. Балті, Білій Церкві, бував у Києві, Чернівцях, Кіцмані та інших містах. У своїх спогадах після закінчення курсу лекцій у Білій Церкві професор згадавав: *«Мене питали, чи усі викладачі в Галичині так гарно викладають, просили залишитись в них... На прощання зробили мені таку овацію, якої не в силі описати — а на пам'ятку першого зіткнення галичан з наддніпрянцями вручили мені чудову агресу, оправлену в саф'янову шкіру, оповиту сріблом з понаг 300 підписами такого змісту:*

«Шановний Іване Пилиповичу! Прийміть щирю подяку від слухачів Ваших лекцій по історії Українського письменництва, в котрих Ви з великою пошаною і любовію до рідного краю і його історії відчинили перед нашими очима браму до скарбниці рідного письменства і цим навчили нас ще більше любити рідне слово, а з ним і рідну Україну. Будьте певні, що зерно щирої любові до рідного народу і краю та його письменства, посіяне Вами, а також і спомин про Вас, не вмере, не загине, — місто Біла Церква, року 1918, 2 вересня. Слухачі Ваших лекцій — учителі Васильківського та Таращанського повіту на Київщині».

Можна припустити, що професор був нагороджений в Білій Церкві медаллю «Достойному. Слободско-украинская гимназія».

У фондах Дрогобицького краєзнавчого музею зберігається низка гімназійних відзнак, переданих у фонди музею з розформованого музею «Бойківщина» в Самборі, що ймовірно, належали проф. І. Филипчаку. Серед них такі відзнаки: «Дитячача захоронка в Нагуевичах», «Русалка Дністрова», «Спілка друзів української сцени», «Дрогобицька земля Франкові», «К.У.Г.С. Каменярі» (Кружок українських гірничих студентів в Подебрадах), «Взаємо поміч українських вчителів», «У.В.Ч.» (Україна, Вірність, Честь) — відзнака-клич української студентської дівочої корпорації в Кракові, «Українська молодь Христів» та інші відзнаки.

Ще дві, безперечно, гімназійні відзнаки, що зберігаються в фондах музею, нами не ідентифіковані. На одній із них — аббревіатура «ЗЖГ» (З... Жіноча Гімназія), на другій — «ВЖГ» (В... Жіноча гімназія) [66].

Очевидно, що, виконуючи обов'язки інспектора народних училищ та працюючи за розпорядженням Міністерства освіти УНР у різних містах, проф. І. Филипчак у 20–30 роках минулого століття почав збирати відзнаки для майбутнього музею «Бойківщина», що були дотичні до становлення освіти і культури в Україні. Крім цих гімназійних відзнак вдалося виявити ще ряд відзнак у приватних збірках.

Так, у приватній збірці проф. Степана Гайдучка (1891 – 1976, Львів), вдалося виявити три гімназійні відзнаки з абрєвіатурою «УКГ» (Українська Кременецька Гімназія), «Х1Г» (1 Харківська Гімназія) та «МЖГ 1917/18» (не ідентифікована), на звороті якої вигравіруване прізвище власниці: «Ольга Муринець».

А в приватній збірці львівського колекціонера А. Олійника зберігається гімназійна відзнака з написом: «КМГ 908-918 V випуск 918 – 19» (Київська Мужська Гімназія) та гравірованим написом на звороті «И. Л. Лампеко».

Фалеристичні пам'ятки українських гімназій 1917–1919 років ще майже не вивчені і потребують клопітких пошуків, тому автори будуть вдячні всім не байдужим за свої міркування з приводу цієї публікації.

Мирослав Січинський у фалеристичних пам'ятках початку ХХ століття

Майже століття тому у травні 1908 року по всій Європі прокотилася хвиля політичних маніфестацій, викликаних політичним убивством австрійського намісника Галичини графа Андрія Потоцького, вчиненого студентом Львівського університету Мирославом Січинським. Трагічна, сповнена самопожертви боротьба українських патріотів породила ціле покоління борців, які свідомо йшли на політичні вбивства заради визволення свого народу.

Боротьбу методом терору, започатковану ще Мирославом Січинським, продовжив замах на маршала Пілсудського та воєводу Грабського, здійснений Степаном Федаком на початку 1920 року, та вбивство Миколою Лемиком працівника радянського посольства, — агента НКВД у Львові Майлова.

1908 року А. Потоцький шахрайським методом провів у Галичині вибори до Сейму на користь поляків та москвофілів. Потоцький був не тільки ворогом усього українського, а й жорстоким мучителем українського народу, про який мав необережність сказати: *«Може навіть смердюче бидло до мене йти на аудієнцію — лиш би говорило до мене по-польському»*.

12 квітня 1908 року о другій годині дня на аудієнцію до Потоцького записався елегантний молодий чоловік, що гарно розмовляв польською мовою. Подавши своє письмове прохання, студент спокійно вийняв пістолет і трьома пострілами смертельно поранив А. Потоцького. На столі студент залишив записку польською: *«Я, М. Січинський, син українського народу, за криваві звірства над моїм народом засуджую вас, граф, на смерть, що і виконую»*.

За три дні вся Європа знала про цю подію! В Італії, Франції, Югославії на вулиці вийшло багато студентів із портретами Мирослава Січинського. Про цю подію писала вся європейська преса. Відбулася велика маніфестація студентів і молоді у Львові, яку розігнала поліція. За три тижні про це довідалася українська діаспора у США та Канаді. На захист Січинського приїхали два адвокати з Америки та Відня, майже з усього світу з'їхались журналісти. Офіційно М. Січинського обороняв Кость Левицький. 30 червня 1908 року дванадцятьма голосами одногосно Мирослава засудили на страту через повішення. На вимогу захисту касаційний трибунал у Відні 2 вересня скасував вирок. Та 15 квітня 1909 року дванадцятьма голосами вирок знову було поновлено. 12 липня цісар помилував Січинського: смертну кару замінили на двадцять років ув'язнення. З 29 липня 1909 року Січинський відбував покарання у тюрмі м. Станіславова (нині Івано-Франківськ), де до 9 листопада 1911 року працював столяром.

У ніч із 9 на 10 листопада 1911 року за допомогою майбутнього ініціатора Листопадового Чину та проголошення Західноукраїнської Народної Республіки у Львові Дмитра Вітовського та Михайла Цеглинського Січинський здійснив надзвичайно вдалу втечу з тюрми разом із двома наглядачами.

Сприяв організації втечі Мирослава Січинського Український Народний Союз (УНС, до 1914 р. Руський Народний Союз — РНС), найстарша і найбільш фінансово забезпечена організація в США (діяльність поширена і на Канаду) [67].

УНС займався згуртуванням переселенців-емігрантів, фінансовою допомогою та страхуванням, освітою, будівництвом шкіл та церков. У вересні 1911 року на XI з'їзді УНС організував збір добровільних пожертв для сестри Мирослава — Ірини Січинської у сумі 212 дол. на покупку книг та часописів для М. Січинського. А на XII з'їзді у вересні 1912 року виділив на фонд М. Січинського 500 дол., які були використані для організації втечі, підкупу наглядачів, оплати адвокатських послуг та інших видатків

Після теракту М. Січинського 1910 року його сестра Ірина виїхала до Америки, де організувала акцію збору коштів на визволення Мирослава Січинського з в'язниці. У США українська діаспора випустила мистецьки виконаний медальйон із написом: «Мирослав Січинський в тюрмі» [68].

Поки що не вдалося встановити автора відзнаки, її тираж, спосіб поширення, хоча можна припустити, що вона, мабуть, не мала сталої вартості, і її надавали жертводавцям за посильну допомогу у збиранні необхідної суми для організації втечі М. Січинського. Вдалося виявити срібний перстень, на овалі якого барельєф М. Січинського, у верхній частині є дата «1908», у нижній вензель із переплєтених букв «М. С.». По внутрішньому периметру — дарчий напис українською мовою. На жаль, поки що перстень недоступний для фотографування та дослідження.

Кошти були також отримані від добровільних пожертвувань та випуску великої кількості різноманітних листівок з портретом М. Січинського. Відома листівка з портретом М. Січинського та написом «Січинський — Герой України!».

Не залишилися осторонь збирання коштів українські корпорації студентів у Відні, Берліні, Празі та інших містах Європи. Ймовірно, з ініціативи найдавнішої української корпорації «Запороже», що існувала в Чернівцях з 1906 року, був викарбуваний благодійницький жетон, на лицевій стороні якого вензель у вигляді переплєтених букв «С», «Г», «У» та знаку оклику (Січинський Герой України!), а на звороті напис «1 Bier» (1 пиво).

Корпорації українських студентів, організовуючи традиційні товарисько-розважальні «пивні» вечори, вживали такі жетони як перепустку на вечірку, а отримані кошти від їх реалізації йшли у фонд порятунку побратима-студента Мирослава

Січинського. Ймовірно, що вартість жетона була значно вищою, ніж вартість пива.

Після втечі М. Січинський декілька місяців переховувався поміж українських селян в Галичині, а потім через Німеччину дістався до Норвегії, а звідти — до Швеції. Вивчив норвезьку та шведську мови, студіював у шведських університетах, познайомився з визначними вченими, політиками, письменниками Швеції. З початком Першої світової війни як шведський кореспондент виїхав до США, де вісім місяців перебував нелегально, потім добровільно віддав себе в руки еміграційного відомства, щоби отримати американське громадянство. У США жив самотньо, займався самоосвітою, досконало вивчив англійську мову, брав активну участь у роботі Українського Національного Союзу.

Перше судове засідання у справі М. Січинського відбулося в жовтні 1915 року. Американське законодавство не дозволяло набувати громадянства особам, що вчинили карні злочини, і повертало їх на Батьківщину, за винятком політичних злочинів. На захист М. Січинського виступили два адвокати: Семен Полик та Джилберт Ров, які довели суду, що М. Січинський учинив політичне вбивство. Справа була виграна, і 5 лютого 1916 року суд не заперечив у наданні Мирославу Січинському американського громадянства. Наглядачі, які допомогли М. Січинському здійснити втечу з в'язниці, теж отримали американське громадянство та грошову нагороду від української діаспори.

Легенда львівського боксу — Антон Білий

Серед українських фалеристичних пам'яток першої половини ХХ століття особливе місце посідають унікальні відзнаки, пов'язані з історією львівського боксу та легендарним львівським боксером Антоном Васильовичем Білим (1911—1984).

А. Білий народився у Львові в бідній ремісничій сім'ї. Рано залишився без батька. Разом із братом Михайлом ще в юному віці змушені були працювати на різних некваліфікованих роботах, пов'язаних із значними фізичними навантаженнями. За спогадами самого Антона, він працював у бригаді з ремонту трамвайних колій, тож йому доводилось за зміну перено-

сити до 1500 гранітних каменів. Значні фізичні навантаження швидко сформували м'язи та гарну статуру юнака.

Одного дня 1932 року Антон побачив на стадіоні «Сокола-Батька» у Львові виступи боксерів. Його вразила мужність та рухливість юнаків. Антон підійшов до тренера, що стояв біля рингу, і запитав, чи може він прийти на тренування? Тренер спортивного клубу «Погонь» Анджей Собеський погодився. Антон не міг дочекатися початку занять. З перших уроків боксу юнак почав швидко формуватися як непересічний боксер. На одному з тренувань зі спаринг-партнером, не знаючи досконало специфіки такого бою, послав партнера в нокаут! Антон добре відчував суперника, вдало маневрував на рингу, ухилився і завжди перехоплював атаку, контратакував, диктував суперникові свої умови проведення бою.

Переломним у боксерській біографії Антона став 1933 рік, коли він уперше вийшов на бій із суперником, який займвся боксом три роки. У першому ж раунді А. Білий переконливим нокаутом переміг! Антон стає улюбленцем львів'ян, — жодні боксерські змагання не відбуваються без його участі. За перемоги в боях Антона неодноразово нагороджували різноманітними медалями та жетонами — деякі з його нагород вдалося виявити.

Так у Львові з'явилася боксерська зірка, яку в народі називали «Тосько Білий». Часто Антон виступав за відомі польські клуби. Клубні перемоги швидко поширювали славу українського боксера зі Львова, який здебільшого всі свої бої закінчував нокаутом. Тогочасні львівські газети кожну перемогу Антона Білого супроводжували шквалом газетних публікацій [68]. До 1935 року він провів понад сто боїв, здобувши 94 перемоги! Навіть у програних боях більшість глядачів-поляків засвистували суддів за несправедливий вердикт щодо українця! На чемпіонаті Польщі 1936 року А. Білий став фіналістом. Повернувшись із чемпіонату Польщі до Львова, Антон переходить із СК «Погонь» в один із найстаріших українських спортивних клубів «Україна», заснований ще 1911 року.

Захищаючи кольори клубу «Україна», Антон Білий разом із Михайлом Рудницьким, Володимиром Шолдрою, Юрієм Левковичем, Михайлом Тизем, Михайлом Помірком, Іваном Ощудляком, Євгеном Пащиним вибороли першість 1938 року серед боксерських клубів Львівської округи, яка була однією з найсильніших округ Польщі. Цього ж року СТ «Україна» при дво-

тисячній аудиторії перемогла український клуб «Світязь» та була нагороджена кубком [69].

1938-го газета «Діло» проводила опитування з метою визначення найкращого спортсмена в Західній Україні за останні двадцять років (з 1918 по 1938). За численними пропозиціями громадськості визначили десятку найкращих. Першим у цьому почесному списку був легендарний український велогонщик Михайло Степняк, другим та третім — львівські футболісти Олександр Скоцьонь та Мирослав Турко, четвертою — легкоатлетка Оксана Суховерська, а п'ятим був Антон Білий.

Крім того Антона Білого визнали найкращим спортсменом спортивного товариства «Україна» 1938 року.

У березні 1939 року Антон Білий та ще п'ятеро його товаришів по клубу «Україна» здобули перемоги в першому міжнародному матчі між збірною Польщі та Фінляндії (рахунок матчу 6:1). Того ж року команда СТ «Україна» за участю А. Білого перемогла Варшавський клуб «Гвезда» з рахунком 15:1, а Антон через деякий час посів друге місце на першості Польщі. 1943 року Антон Білий разом із шістьма товаришами по клубу, в окупованому німцями Львові, перемагає німецьку військову збірну з рахунком 6:1, при чому Антон в першому ж раунді нокаутував німця!

Окремо слід згадати про історичну реліквію Львівського боксу — ринг, на якому боксувала з німцями команда СТ «Україна». Ринг був спеціально виготовлений для Львова у Варшаві 1929 року, — без жодної зварки чи болта — кований. Після матчу з німцями директор спортивного палацу Залевський закопав ринг на подвір'ї палацу. І лише випадково, після війни, при копанні траншеї, ринг відкопали. На цьому ринзі боксували великі майстри шкіряної рукавички, — на ньому провадилась юніорська першість Європи в Києві 1974 року. Немає міста в Західній Україні, де б не побував львівський ринг. Він і сьогодні служить львівському боксу!

З 1943 по 1945 рік А. Білий бере участь у Другій світовій війні. Восени 1945 року до Львова з Москви прибув майстер спорту з боксу Олександр Федяєв для «сприяння розвитку фізкультури і спорту, зокрема, боксу». Він же і відшукав Антона Білого та запропонував поновити тренування в товаристві «Динамо». Як і колись 1932 року, Антон прийшов на тренування у точно визначений час. Англійці кажуть, що бокс —

це обмін думками за допомогою рухів. Якщо вони мають рацію, то Антон був одним із найбільш «балакучих».

Слюсар-ремонтник газової апаратури, повільний і розсудливий на роботі, він був на рингу невпізнаним. Найагресивнішим суперникам доводилося відкладати на майбутнє задуми про атаку. Тільки встигай захищатися! В товариство «Динамо» згодом, за рекомендацією А. Білого, влилась стара боксерська «гвардія» — Юрій Левкович та Володимир Шолдра. В складі товариства «Динамо» 1948 року Антон Білий стає переможцем у відомчих змаганнях на першості СРСР.

Востаннє Антон Білий вийшов на ринг 1955 року на першості товариства «Труд» у м. Ленінграді. На цих змаганнях Білий виборов друге місце. А було йому сорок чотири роки! І був він єдиним боксером, якому не присвоїли звання майстра спорту з боксу, бо був він... неграмотний. Але цей удар бюрократичної більшовицької системи Антон Васильович Білий витримав з гідністю!

У середовищі шанувальників боксу, серед боксерів і тренерів мав Антон славетне звання «майстер боксу"! Антон Васильович Білий провів триста боїв, з них у 120-х переміг достроково, програвши лише близько десяти. З 1946 року працював тренером, виховав цілу когорту знаних львівських боксерів, — чемпіонів УРСР 50-60 років (Олег Федочинський, Віктор Губернюк, Георгій Губерман, Олександр Стратілатов та багато інших) [70].

Ще один удар компартійні функціонери від спорту нанесли цій поважній, інтелігентній та мужній людині, відсторонивши його 1957 року від тренерської роботи. З 1960 року А. В. Білий працював маляром на заводі «Кінескоп». Хоч жив самотньо, але був оточений увагою та піклуванням своїх вихованців, яких безмежно любив. А улюбленому учневі В'ячеславу Слончинському подарував свої нагороди та грамоти, що лягли в основу найбільшої в Україні колекції боксерської атрибутики. Сьогодні це понад тридцять тисяч експонатів: нагороди, дипломи, вимпели, марки, книги та багато іншого (серед них капа А. В. Білого).

Повернення митрополита Андрія Шептицького з російського полону у фалеристичних пам'ятках Петра Терещука

Постать митрополита Андрія Шептицького в історії українського народу і його культури займає непересічне місце. На різних етапах суспільно-політичного процесу першої половини ХХ століття він як глава церкви проявив себе мудрим тактиком і далекоглядним політичним діячем, меценатом української культури і високоморальною людиною, що заслуговує на святість.

Шептицький Андрей (хресні імена Роман, Олександр, Марія 1865 – 1944) — видатний церковний, культурний і громадський діяч, митрополит Галицький, архієпископ Львівський і єпископ Кам'янець-Подільський. Народився в с. Прилбичі на Львівщині. Походив із старого українського боярського роду Галицької землі, відомого ще за часів князя Лева Даниловича. Рід Шептицьких дав чимало відомих церковних діячів та ієрархів. Приблизно в середині ХІХ століття, через мішані шлюби з польськими шляхетськими сім'ями, рід Шептицьких спольщується. Проте дід митрополита Андрія та архімандрита Климентія — Петро був українцем. Їх батько — Іван — завжди називав себе «русином» (українцем), мати майбутнього митрополита була графиня Софія — донька відомого польського поета і драматурга Олександра Фредра.

У фондах Національного музею у Львові ім. Андрія Шептицького зберігаються пам'ятні медалі на честь срібного весілля Івана та Софії Шептицьких (1.10.1886 р.), виконані у різних матеріалах. Бронзова медаль була передана до музею митрополитом Андреем Шептицьким на початку 1913 року. Срібну медаль, що походила із збірок професора Ізидора Шараневича, передав крайовий інспектор І. Матіїв навесні 1914 року [71].

Брат митрополита Андрія — Климентій Казимир Шептицький відчув монаше покликання ще в дитинстві, проте тільки 1911 року, маючи сорок два роки, став ченцем студитського монастиря.

5 червня 1947 року архіандрит Унівської Лаври 78-літній о. Климентій був заарештований органами НКВС, засуджений на вісім років каторги та вивезений в Сибір. Там, після

численних етапів по таборах, помер 1 травня 1951 року у Володимирській тюрмі для найнебезпечніших в'язнів більшовицької системи. 2001 року Папа Іван Павло II проголосив Климентія Шептицького Блаженним.

Ще два брати — Олександр та Лев були поміщиками. Лев Шептицький був розстріляний разом з дружиною працівника НКВС у Прилбичах в «золотому» вересні 1939 року, а Олександра Шептицького замордували гестапівці 1940 року [72].

Митрополит А. Шептицький — один з найбільших добродійників для українського народу і його культури. 1905 року на базі зібраних ним сакральних пам'яток засновує Національний музей, який 1913 року передає у власність українському народові. Як меценат української культури він 1907 року викупує будинок, зведений за проектом відомого львівського архітектора Ю. Захарівича, який наступного року передає для потреб українських художників. 1903 року митрополит заснував Народну Лічницю, був ініціатором і засновником Земельного Банку, підтримував «Просвіту», «Рідну школу», «Пласт», для якого віддав площу в с. Підлютому в Карпатах для літнього таборування пластунів.

Автор багатьох наукових, філософсько-богословських праць був дійсним членом НТШ, почесним членом «Просвіти» та багатьох інших товариств, був оборонцем свого народу перед окупантами.

Під час російської окупації Галичини 18 вересня 1914 року був заарештований і вивезений до Росії (Київ, Новгород, Курськ, Суздаль. Після звільнення у березні 1917 року відбув через Київ, Петроград до Фінляндії, а потім через Стокгольм, Гамбург, Відень, Краків, Перемишль прибув до Львова 10 серпня 1917 року.

По всьому маршруту повернення величезні маси населення цих міст урочисто зустрічали митрополита — в'язня Російської імперії. Ось як подавала газета «Свобода» інформацію про перебування митрополита у Києві (у всіх посиленнях правопис збережено):

«Побут митр. Шептицького в Києві був примітний привітаними зі сторони українських організацій. Українська Центральна Рада витала митрополита на окремій засіданню, де були і представники наших політичних і культурних організацій. Дня 14 мая витала митрополита українська молодіж

середніх шкіл; на пам'ятку побуту митрополита в Києві молодіж подала митрополитові адресу, оправлену в прегарну теку зі срібною таблицею з написом: «Вірному синові Неньки України від організації Українців середньошкільників» [73].

З нагоди наближення дати приїзду митрополита до Львова був створений спеціальний комітет для його привітання та секція «Живого пам'ятника», які видали низку відзнак та медалей з приводу повернення митрополита. Однією з перших була паперова відзнака, про яку було таке повідомлення у газеті «Діло»:

«Відзнаки на день повороту митр. Шептицького є вже в руках львівської секції «Живого пам'ятника». Відзнаки паперові, виготовлені після рисунку, влагодженого проф. Мироном Федусевичом. На синім полі вибитий жовтими красками герб митрополита, по якого боках находимо роки 1914 з терновою галузкою і 1917 з лавровим листем. Під гербом монограм А. Ш.

Сі відзнаки призначені до розпродажи в день повороту митр. Шептицького. Нагаємо ся, що вже в найближчих днях зголосить комітет під адресою «Секції живого пам'ятника» (Львів, вул. Домініканська ч.11 на руки о. В. Лициняка) замовлення, кілька тисяч відзнак буде потрібно. Можна числити на те, що в дні повороту Ексц. Митрополита не буде ані одного свідомого громадянина і громадянки та української дитини, які не пришпилили би на грудях відзнаки, а в заміну не зложили до пушки (скарбнички,— прим. авт.) жертви, призначеної для українських сиріт. Комітет треба оснóвувати як найскоріше по містах і селах а їх обов'язком буде, заняти ся замовленням відзнак і збірками грошей. Щоби можливим було на час вислати відзнаки. «Секція живого пам'ятника» просить о поспіх з замовленнями». Відзнака не віднайдена. Зображення відзнаки подане з обкладинки книги [74].

Одночасно зусиллями української творчої інтелігенції у Львові та Відні були розроблені та випущені дві плакети з погруддям митрополита.

Причому одна з них була виготовлена, ймовірно, в одному примірнику, про яку повідомила газета «Діло»:

«... з нагоди приїзду митр. А. Шептицького до Відня у кінці серпня 1917 року відомий у віденських кругах різьбяр П. Терещук виготовив золоту плакету, яка була вручена митрополитові ген.-майором Павлюком». Плакета не віднайдена.

Детальний опис другої плакети для масового розповсюдження мав такий опис:

«Плакета з погрудєм Митрополита різьблена в сріблі в арт. робітні Тірка у Відні, є твором артиста В.Пшедвоевського, проф. промислової школи в Яворові. Сю плакету вручив комітет для привітання нашому князеві дня 12 вересня 1917 року. Сама плакета виконана під артистичним оглядом прегарно. Артистові позував Ексц. Митрополит лично в р. 1913. Щоби ся плакета могла найти ся не то в кожній хаті, але у кожного свідомого Українця, комітет погбав про відзнаки до прищеплюваня, з цинку, томбаку і сріблі по 1 кор., 2 кор. і 3 корони. Срібні відзнаки можна завішувати при коралях, та всякого рода нашійниках. Лице Ексцеленції, повне спокою, вглядає ся в церкву св. Юра. Під погрудям містить ся напись: «Андреєви Шептицькому — Україна». Відзнаки надають ся розповсюдження при всякого рода святах, або богослуженях, уладжуваних з нагоди щасливого повороту Ексцеленції.

Її можна замовляти в комітеті для привітання Ексц. Митрополита — секція живого пам'ятника, Львів ул. Домініканська ч.11, I поверх. Весь дохід з відзнаки призначений на фонд ім.. Митр. Андрея Шептицького для укр. сиріт» [75].

Крім того, зусиллями о. д-ра Застирця та генерала Павлюха були випущені дві мистецько виконані медалі, про які було таке повідомлення в газеті «Українське слово»:

«Пишуть нам з Відня: Культурний нарід б'є з нагоди важних подій пам'ятні медалі, які належать до історії його культури і штуки. У Відні вибивають Україні дві такі медалі. Одна в честь Митрополита уже вибита. Історія її така: На засіданю комітету привітання Митрополита поставив о. др. Застирець внесене і домагань вибити на пам'ятку повороту Митрополита медалі. Гадка була щаслива, бо нею заняв ся п. генерал Павлюх і після його пляну виконав п. Терещук Петро сей медаль. На одній стороні представлена патріархальна стать Ексц. Митрополита, а на другій представлено «Доброго пастиря» з написею: «Де стадо там пастир».

У рекламному оголошенні, що зберігається в приватному архіві Ореста Городиського (США), з приводу випуску цієї медалі зазначено:

«В пам'ять заслання до Росії і повороту на свободу Його Ексиленції Митрополита вивав Віденський Комітет Повитання медалю після начерку артиста П. Терещука.

Один примірник, виконаний в воєннім металю з почтою і опакованем коштує 8 корон. Медаль, нарочно замовлена зі срібла з опакованем і почтою стоїть 50 корон.

Металева медаль є до набутя лише 900 примірниках. Є отже рідкістю... Хто сю артистичну пам'ятку на вічний спомин для себе, для своєї родини, для товариства, братва, церкви, бібліотеки або музею, отримає її за посліплатою наколи зволить переслати замову на адресу: Sekretariat des Wsener Begrussungskomitees. Wien. VIII. Ledergasse 20. Tur 5.».

Відносно другої медалі «Українське слово» подало таку інформацію: *«Другу медалю-плакету виготовляє той сам артист п. Терещук після взорів о. д-ра Застирця в пам'ять віденського укр. шкільництва. На одній стороні представлена вельми артистично «Туга молодіжи за рідним краєм» а друга сторона посвячена «Соборній Україні» і її найбільшим 2 сучасним діячам. Медаль ся як доси заповідає ся, буде однією з найкращих, яку вибито у Відні. Вартість її більшає через те, що творить її Українець-артист» [76].*

Можна припустити, що на зворотній стороні були зображені митрополит Шептицький та Михайло Грушевський. Медаль не віднайдена.

Натомість віднайдена медаль, виготовлена у Відні 1916 року з клеймом «П. Т.» (Петро Терещук) з написом на лицевій стороні: «Туга» (закінчення напису старанно знищене), без зображення на звороті.

У львівській газеті «Мета» подано зображення аналогічної медалі з знищеним написом та таким описом:

«Подаємо на цьому місці репродукцію мідяної плякети, яка повстала під впливом тяжких переживань українських виселенців підчас світової війни. На плакеті представлено тугу Українців за рідним краєм. Перед групою зі священником, дітьми, жінками, військовими та митцем, мерехтить краєвид рідного, українського села — а в долині символічно оформлена темна ніч — чорна доля українського народу, та виписані всі муки, що тому народові судилося: находимо там, між іншим, назви австрійських таборів для українських виселенців. Плакета є цікавим документом зі страшних воєнних часів» [77].

Ймовірно, що існують різновиди цієї медалі, як за відмінностями в тексті, так і зображенням на звороті та розмірами.

Як бачимо, низку пам'ятних відзнак виконував митець Петро Вавринович Терещук. Це незаслужено забутий видатний український різьбяр по дереву та слоновій кістці, що народився в с. Вибудів на Тернопільщині (1876 – 1963).

Трагічною була доля й творів митця. 1952 року у Львівському музеї українського мистецтва (тогочасна назва Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького) формується спецфонд із «націоналістичних творів», куди увійшли проекти поштових марок, грошових знаків, військових відзнак Української Народної Республіки та багато інших історичних пам'яток. До цього спецфонду було включено й скульптуру П. Терещука «Портрет Юліана Романчука», виконану 1910 року з тонованого гіпсу. Твори із вищезгаданого спецфонду влітку 1952 року були знищені [78].

Меморіальні музеї Степана Бандери та його родини в Галичині

Вшанування визначного українського політика, теоретика і практика національно-визвольного руху Степана Бандери (1909 – 1959) розпочалося напередодні свята Покрови 14 жовтня 1990 року в його родинному селі Старому Угринові встановленням з ініціативи Спілки української націоналістичної молоді (СНУМ) першого в Україні пам'ятника Провідникові ОУН.

Того ж дня було відкрито й освячено музей-садибу в селі Воля-Задеревацька Стрийського району на Львівщині.

Пам'ятник С. Бандері в Старому Угринові простояв до 30 грудня 1990 року, коли о п'ятій годині ранку його знищили невідомі злочинці.

Проте невдовзі, 21 січня 1991 року, Калузька міська рада першого демократичного скликання, виконуючи волю місцевих мешканців, ухвалила створити на батьківщині С. Бандери меморіальний комплекс. І 30 червня того ж року з нагоди 50-ліття проголошення у Львові Акту відновлення Української держави було відкрито новий монумент національному герою в його рідному селі. Та простояти йому судилося недовго. О

третьої годині двадцять хвилин ночі 10 липня 1991 року було висаджено й другий пам'ятник С. Бандері. «Операцію» провели шестеро у військовій маскувальній уніформі. При цьому важко поранили з автоматичної зброї двадцяти однорічного члена СНУМу Василя Максимчука, який вартував біля пам'ятника. Травму ноги дістав ще один мешканець села. Майже одночасно з цим актом вандалізму знищено погруддя полковника Євгена Коновальця в його родинному селі Зашкові під Львовом. Так до останку радянські спецслужби боролися навіть з пам'яттю про українських героїв.

Уже в незалежній Україні 17 серпня 1992 року під час Всеукраїнського свята «Гомін Чорного лісу» у присутності людей з цілого світу в Старому Угринові врочисто відкрили третій (бронзовий) пам'ятник Провідникові ОУН. Його автори — архітектор Зиновій Давидюк, скульптори — Микола Посікіра й Любомир Яремчик. А 1 січня 1998 року, в день народження Степана Бандери, у фундамент будівництва історико-меморіального комплексу було закладено послання нащадкам.

Серед численних експонатів, виставлених в меморіальному комплексі в Старому Угринові, на особливому місці встановлено прапор одного з підрозділів Української Галицької Армії, який зберіг його капелан, Степанів батько о. Андрій Бандера. Прапор був надійно захований у стелі родинного будинку. Тривалий час місцева комуністична влада не наважувалась знищити будинок. Та знайшовся ветеран радянської армії, який погодився розібрати оселю родини Бандер, щоб збудувати на цьому місці власний будинок. Йому вдалося розібрати майже весь будинок, за винятком однієї кімнати, у якій він тимчасово оселився на час демонтажу будинку. Знайдений ним прапор передали до місцевої церкви як церковну фану. Там він залишався до початку створення музею-садиби.

Крім того, в історико-меморіальному комплексі зберігаються фелони о. Андрія, кілька родинних ікон, шаховий столик, настінний годинник та інші побутові речі.

Згаданий музей у Волі-Задеревацькій створено з ініціативи великого патріота України поета й політв'язня Зеновія Красівського. У цій садибі протягом 1933–1936 років жили рідні С. Бандери. Директор музею М. Балабанський, ініціатор спорудження пам'ятника С. Бандері біля музею, упорядкував і видав автобіографію Провідника «Мої життєписні

дані», путівник «Музей-садиба Степана Бандери в с. Воля-Задеревацька».

У музеї можна оглянути листівки ОУН-УПА, світлини С. Бандери з юнацьких і студентських років, фотографії його батька, братів і сестер, що брали активну участь у визвольній боротьбі.

В експозиції представлено також домашню капличку о. Андрія Бандери, його фелон та шафу на одяг, яку зберегла громада с. Тростянець. Музей визвольної боротьби імені С. Бандери в Мюнхені передав у дар музеєві-садибі невеличкий столик, що належав родині Бандер.

Ще один музей-садибу закладено в Стрию з нагоди святкування 10-ї річниці Незалежності України за фінансової підтримки нащадків й жертв української діаспори. У вступному слові на відкритті музею професор Темпльського університету з Філадельфії Володимир Бандера (батько, якого, інженер Осип Бандера, разом з о. Андрієм Бандерою на початку минулого століття були власниками садиби) сказав, що велика родина Бандери щаслива з цього символічного повернення до свого отчого дому, в десятиріччя омріяній незалежній Україні.

Товариство «Садиба-музей родини Бандер», яке очолює Володимир Чабан, упорядкувало перед родинним домом громадський сквер. Сам будинок до останнього часу використовувався як інкубаторна станція. Найближчим часом тут закінчиться створення меморіального музею-садиби як філії Стрийського краєзнавчого музею «Верховина».

А музей Степана Бандери в Дублянах, що міститься в головному корпусі Львівського державного аграрного університету, створений за постановою вченої ради на чолі з ректором, академіком Володимиром Снітинським. Його відкрили й освятили 4 січня 1999 року священики двох дублянських церков. У Дублянах Степан Бандера навчався в 1928–1933 роках на агрономічному відділі Львівської політехніки. У старому академічному корпусі на честь студента С. Бандери 1993 року встановлено меморіальну таблицю роботи скульпторів Василя й Романа Одрехівських.

За шість перших років існування музею в Дублянах тут побувало понад 35 тисяч людей з різних країн світу — від США до Китаю. Проте найчисленнішими відвідувачами є українські учні і студенти. У музейних фондах зібрано понад

1400 експонатів і документів. Це скульптурні та малярські твори, зразки одностроїв УПА, фотоілюстрації, відеоматеріали, марки підпільної пошти тощо.

У музеї зберігається п'ять портретів Степана Бандери. Один з них роботи П. Зайченка (1945 р.) віднайшов В. Снітинський на Яворівщині. Є всі підстави вважати його написаним з натури, адже рідне село Бандерової дружини — Опаріка належить до Яворівського району. У цій місцевості не міг побувати С. Бандера після того, як наприкінці 1944 року був звільнений з ув'язнення в Заксенхаузені.

Неабияку історичну цінність має червона стрічка з написом «Провідникові ОУН — Провід ОУН» з вінка на його могилі. Експонується й колекція відзнак та нагород періоду національно-визвольної боротьби 1914–1952 років, яку зібрав і подарував музеєві колекціонер-краєзнавець Степан Пахолко.

Бережани у фалеристичних пам'ятках 1914–1939 років

У величезній фалеристичній спадщині періоду національно-визвольної боротьби українського народу варто виокремити відзнаки, пов'язані з військово-політичними та суспільними подіями, які відбувалися в Бережанах та його околицях (Тернопільська обл.). Умовно ці відзнаки можна поділити на три групи:

I. Австро-угорські відзнаки, пов'язані з боями Першої світової війни 1914–1916 років.

II. Польські відзнаки періоду міжвоєнної окупації Бережан у 1918–1939 роках.

III. Українські відзнаки періоду національно-визвольної боротьби 1914–1939 років.

До першої групи слід зарахувати виявлені відзнаки:

1. Пам'ятна відзнака «Lysonja 1917» (виявлене зображення в каталозі).

2. Пам'ятна відзнака «Zlota Lipa 1914–1917» (виявлене зображення в каталозі).

3. Пам'ятна відзнака «Zlota Lipa 1914–1916».

4. Пам'ятний жетон «Durchbruch an der Zlota Lipa — Olita bezetzt 27. Aug. 1915».

5. Пам'ятна відзнака «Semikowce 306 Honved.Gv.E.».

6. Пам'ятна відзнака «Nastasow 7 sept. — Zlotniki 7 okt. 1915».

До другої групи належать відзнаки:

1. Ювілейний знак «1530 Brzezany 1930 р.».

2. Медаль «Pierwsza wystawa ogolno-rolnicza w Brzezanach 23 — 25 IX.1928».

3. Відзнака «Brzezanski klub sportowy «Sieniawa».

До третьої групи належать відзнаки:

1. Ювілейний значок «Свято «Рідної школи» в Бережанах, 1935 р.».

2. Пам'ятний значок «Просвіта. Бережани».

Пам'ятні відзнаки першої групи засвідчують найдраматичніші бої Першої світової війни, пов'язані з обороною гори Лисоні біля Бережан, бої на берегах Золотої Липи та в навколишніх селах Семаківці, Настасів-Золотники. Носили ці відзнаки на одностроях довільно, переважно на головному уборі, зліва або справа. Відзнаки виготовляли у майстернях Відня з цинку, латуні або сплавів «під срібло», і від цього залежала їх вартість. Більшість відзнак виготовлені за проектами відомих віденських художників та граверів. Як правило, ці відзнаки вояки купували за власні кошти. Гроші, отримані від продажу відзнак, йшли на допомогу інвалідам, вдовам, сиротам загиблих воїнів.

В австро-угорській армії нараховувалося понад 350 тисяч вояків-українців, які брали участь у боях Першої світової війни. У деяких полках галичани становили від 30 до 79 відсотків.

Більшість із них на своїх одностроях носили різноманітні пам'ятні відзнаки про участь у бойових операціях своїх корпусів, бригад, полків. Таких відзнак є дуже багато, — це тема окремого дослідження. Відомі світлини українських Січових Стрільців із різноманітними відзнаками за участь у боях чи військових операціях [81,82].

Не вдаючись до опису боїв за Бережани та на його околицях (1915—1917), треба зазначити, що ці пам'ятні значки в багатьох випадках були єдиними відзнаками для тих десятків тисяч вояків-галичан в австрійських військових мундирах та одностроях українських Січових Стрільців, які поклали життя у боротьбі з нашим одвічним ворогом. Справжньою трагедією було те, що сини одного народу зійшлися у братовбивчій війні, і одна його частина добровільно йшла воювати за Україну, щоб зірвати кай-

дани московської неволі, а друга змушена була воювати в рядах царської армії за знищення єдиного вогнища української культури та державницької думки в Галичині. Це трагічне явище взаємного братовбивства, на превеликий жаль, пізніше набуло ще драматичнішої форми. 1918 року українська армія змушена була боротись з українськими полками, які під впливом комуністів добровільно стали на бік московських загарбників і виступили проти Української Народної Республіки.

Після боїв на горі Лисоня, біля Бережан, що тривали майже два місяці, з 47 старшин та 1685 стрільців легіону УСС живими залишилися 16 старшин і 150 стрільців!

На вершині Лисоні, що здіймається на 399 метрів над рівнем моря, нині височіє Хрест скорботи і слави, та побудована за пожертви мешканців навколишніх сіл та м. Бережани велична каплиця, як символ вдячної пам'яті воїнам,— найкращим синам Галичини — Українським Січовим Стрільцям та воякам українцям в австрійських і російських одностроях, що покладали голови за волю України.

А на співочому полі біля каплиці щороку відбувається фестиваль стрілецької пісні «Дзвони Лисоні». З цього приводу для лауреатів конкурсу викарбувана медаль, автор якої скульптор-краснознавець з Бережан Ігор Крук.

З відзнак другої групи особливо варто виділити польську пам'ятну відзнаку, випущену з нагоди 400-ліття Бережан.

Загальновідомо, що місто Бережани засноване 1375 року. 1930 року мали б святкувати 555-ту річницю міста, але польська адміністрація, натхненна ганебною пацифікацією Галичини та Бережан зокрема, вирішила «вкрасти» з української історії міста 155 років його існування. Обурена таким рішенням українська громада Бережан вирішила не брати участі у святкуванні. А саме свято польська шляхта відзначила 2 липня 1930 року бандитською стріляниною на бенкеті [83, 84].

Виявлено також ряд польських відзнак, пов'язаних з м. Бережани, які потребують окремого дослідження, що не входило в коло даного дослідження, і тому подано тільки їх зображення, в контексті інформації про фалеристичні пам'ятки, пов'язані з Бережанами.

З єдиною віднайденою українською відзнакою з написом: «Свято «Рідної школи» в Бережанах, 1935 р.», що належить до третьої групи, пов'язана дуже цікава подія, характерна для

суспільно-політичних відносин Польської держави і корінного українського населення Галичини в 20 — 30-х роках минулого століття.

«Рідна школа» в Бережанах була заснована 1921 року, після дволітніх домагань, як чотирикласна школа з умовою, що в школі буде обов'язкове викладання польської мови, а все діловодство вестиметься польською мовою. Після тривалих «ходінь по муках» школа розрослась до шостикласної і проіснувала до 1939 року, тобто до нової окупації Західної України. Діловодство весь час велось українською. Для польської адміністрації ця школа завжди була сіллю в оці. Патріотичне виховання в школі розходилося з польського шкільного політикою, спрямованою на цілковите спольщення корінного населення Західної України. 1932 року польський уряд без жодних пояснень повідомив про ліквідацію «Рідної школи» в Бережанах. Та після домагань українців обґрунтувати це розпорядження та вказати відповідні постанови законів, рішення таки скасували [32].

А 30 червня 1935 року в Бережанах відбулося величне свято «Рідної школи» з освяченням прапора та проведенням культурно-розважальних заходів [85,86].

Вже з самого ранку польські шовіністи з ненавистю і злобою дивились, як звідусюди з'їжджаються до Бережан підводи. Потім поляки стали нападати на селян, почалися бійки. Ніби на замовлення з'явилися поліційні відділи на чолі з повітовим комісаром поліції. Постраждало багато селян, та ще більше перепало нападникам. Поліція змушена була визнати вину поляків. Незважаючи на все це, свято пройшло спокійно. Наступного дня по святі комісар поліції подякував голові міста за порядок і гідну поведінку організаторів під час нападу поліції на учасників святкування. З нагоди цього свята були випущені ювілейні значки, а кошти від їх продажу пішли на покриття витрат, пов'язаних з проведенням урочистостей. Виявлено тільки один екземпляр відзнаки! Автором проекту значка, ймовірно, є відомий український графік Павло Ковжун.

Ще одна відзнака, пов'язана з Бережанами, що тривалий час зберігалася в приватній збірці Олександра Посмітюха з Тернополя, на жаль, втрачена. За спогадами власника, відзнака мала вигляд розгорнутої книжки на тлі сонячного проміння,

на ній був напис «Просвіта Бережани». На звороті чи на закрутці також був не встановлений напис українською мовою. Імовірно, відзнака була випущена в середині 30-х років до ювілею філії «Просвіти», заснованої в Бережанах 1895 року.

Не всі фалеристичні пам'ятки, пов'язані з Бережанами, віднайдені. Ймовірно, існували і ще чекають своїх дослідників відзнаки співочого товариства «Бережанський боян», «Гімназійна руська бурса» та «Селянська бурса», кредитової каси «Надія», товариств «Жіноча громада», «Пасічна спілка», «Праця», футбольної команди «Лисоня» та інших товариств, що успішно діяли в Бережанах до приходу «визволителів» у вересні 1939 року [87].

Грошові знаки-купони пластових частин м. Бережани у 1927–1928 роках

Перші пластунські гуртки, курені, полки почали з'являтися на території Західної України 1911 року, однак, початково вони існували нелегально. Незабаром Крайова шкільна рада порушила питання про створення пластунських гуртків при школах та інших навчальних закладах. Метою пластунських організацій було всебічне патріотичне самовиховання молоді, підготовка її до боротьби за незалежність України.

На початку 30-х років почалося масове творення пластових куренів в Галичині, Волині, Чехословаччині. Пластові курені виникли в містах Бібрці, Бориславі, Бучачі, Дрогобичі, Золочеві, Коломиї, Косові, Кременці, Львові, Перемишлі, Підгайцях, Рогатині, Снятині, Сокалі, Станіславові, Стрию, Терембовлі, Тернополі, Ужгороді, Чорткові, Яворові, в селах Конюхів, Тустановичі, Тисмениці та інших містах і селах.

Перші пластові гуртки у Бережанах були засновані при польській державній гімназії, в якій навчалося багато української молоді, а сама гімназія ще перед Першою світовою війною мала стати українською. Першим опікуном пласту був проф. Іван Бабій, а провідниками — учні гімназії Роман Кордуба, Ярослав Старух, Володимир Рижевський. З роками при гімназії заснували два курені та міщанський пластовий курінь, до якого входили колишні пластуни-випускники гімназії та міська молодь.

Бережанська пластова молодь опікувалася воєнними могилами Українських Січових Стрільців на горі Лисоня, цвинтарем УСС у с. Посухів та могилами воїнів визвольних змагань 1918–1919 років на міському цвинтарі. Пластуни також брали активну участь у відбудові розритої поляками 1928 року стрілецької могили на горі Лисоня та будівництві меморіального цвинтаря в с. Посухів, яке провадило товариство «Опіки воєнних могил».

З часом у пластунів виникла потреба мати власний оркестр, особливо необхідний при проведенні шевченківських святкувань та визначних подій періоду визвольних змагань. Вартість інструментів для оркестру становила 1500 злотих [88].

На початку вересня 1927 року пластовий кіш у Бережанах на власний розсуд спроектував, надрукував та за підписом У.У.С.П. (Улад Управи Старших Пластунів) випустив деяку кількість купонів номіналом у 5 злотих, які пластуни почали поширювати серед українського населення міста від імені пластових частин м. Бережани. Цей надзвичайно рідкісний примірник вдалося виявити в Центральному державному історичному архіві України у Львові.

На лицевій стороні купона праворуч зображений пластун в однострої, ліворуч — пластунське гасло-вітання «Скоб» (назва орла), під ним номінал купона «5 золотих» та зображення композиції — символа-вітання «Скоб»: сильно (дубовий листок), красно (гроно червоної калини), обережно (отруйний гриб), бистро (символ блискавки). У центральній частині купона пластова відзнака — лілія — переплетена з тризубом, навколо якого напис: «Українські пластові частини міста Бережан». У нижній частині напис «купон, Ч.» та датування: «Бережани, 1927». У верхньому правому кутку напис: «Рис: Ю. Сінгалевич».

На звороті купона на тлі пластової відзнаки напис: *«Команда Старших Пластунів ім. Гетьмана Дорошенка спільно зі всіма Пластовими частинами міста Бережани пускає в обіг свої купони в цілі зібрання потрібної ще квоти на закуп пластової оркестри. При тому зазначає, що до 3-ох літ Команда зобов'язується розпродати купони викупити».*

У нижній частині купона підписи курінного В. Рижевського, секретарки Я. Пашківської, за Команду У.П.У. поставив

свій підпис Т. Бемко. У чотирьох кутках на звороті букви «С», «К». «О», «Б» (Скоб).

Один такий купон потрапив до ВПК (Верховна Пластова Команда) у Львові. Реакція ВПК із цього приводу була різко негативною: «Верховній Пластовій Команді впав до рук зра-

зок купонів в формі банкнотів злагодженим пластовим Кошем Бережани з підписом в імені УПУ (Управа Пластового Уладу). ВПК рішенням засідання з дня 9.IX.1927 заборонює видавання цього роду купонів. На випадок, коли в посторонніх руках найшлися би відбитки такого купону, ВПК була би змушена відкликати в часописах свою відповідальність за це і витягнути дальші консеквенції з неформального поладнування кошем таких важних справ».

У листі від 13 вересня 1927 року Управа пластових частин м. Бережани намагалась переконати ВПК у Львові у логічності і доцільності випуску таких купонів. Та для Управи ВПК ці аргументи не були прийнятні. «ВПК рішучо і без дальшого відклику підтверджує своє попереднє зарядження у справі виданих Вами купонів, домагається безпроволочного здержання дальшої розпродажі, як також стягнення вже розпроданих купонів. Цілий наклад цих купонів обов'язана тамозна Кошова команда прислати на адрес ВПК протягом одного тижня від дати одержання цього приказу...» [89].

Та, незважаючи на цей наказ, незначна частина таких купонів була розпродана серед населення, а невикористані купони були знищені. На щастя, на вексельну поруку одного свідомого українського мецената, пластуни закупили необхідні інструменти. Керував оркестром, в якому було двадцять музикантів, Богдан Старух. За короткий час оркестр став предметом гордості української громади Бережан, часто давав концерти, грав на фестинах. Зароблені кошти дозволили до року розрахуватися з боргом.

Випуск ще одного грошового знака-купона, випущеного пластовою командою м. Бережани, пов'язаний із будівництвом членами товариства «Просвіти» та пластовою командою власного будинку з читальнею, театральним залом, домівкою для «Пласту», кооперативної крамниці в 1928–1930 роках. Поштовхом до будівництва будинку стали бережанські пластуни. Духовий оркестр при «Пласті» на Різдво відвідував з колядками та різдвяними святковими побажаннями мешканців міста, а отриману коляду пластуни передавали на «Рідну школу» або для потреб власного товариства.

Відвідавши з колядою на Різдво 1929 року одиноку самотню пані Марію Кизим, пластуни разом із подякою отримали від неї пропозицію про дарування «Пластові» власної земель-

ної ділянки при центральній дорозі на Адамівці (житловий масив м. Бережани). Склавши акт-грамоту дарування за сприяння адвоката доктора Володимира Бемка, кошова команда пластунів та члени управи «Просвіти» приступили до будівництва будинку. Був створений будівельний комітет, до якого зразу ж зголосилося чимало бажаючих відпрацювати безкоштовно при будові декілька днів (копання фундаменту, вивіз землі тощо). План будинку виготовив мешканець Адамівки, професійний будівельник п. Гертман. Усі мулярські роботи виконали члени читальні та пластуни, які до того ж подарували десять тисяч цеглин. Хоча на будівництво було взято кредит в банку, та на завершальні роботи грошей не вистачало. Знову ж, за ініціативою управи пластового уряду м. Бережани, 1929 року були випущені благодійні купони вартістю один золотий. Вдалося віднайти єдиний примірник такого купона [88].

Легальний Пласт 20-х та підпільний 30-х років минулого століття був своєрідною кузницею підготовки майбутніх провідників Других визвольних змагань 40-50-х років, на чолі яких стали пластуни Роман Шухевич, Дмитро Грицай, Олекса Гасин, Василь Сидор. Були пластуни і в проводі ОУН — Олег Кандиба, Микола Арсенич, Зеновій Тершаковець, Лев Ребет, Степан Бандера. Всі вони поклали життя на вівтар боротьби

за волю України. Поліг смертю героя керівник пластового оркестру в Бережанах Ярослав Старух [90].

У листі до ВПК у Львові датування року написання листа (1927) подане як «16 пл. р.»: 16 пластового року: (1911 + 16 = 1927).

Бофони Заполярного проводу ОУН: реальність чи провокація КДБ?

Демонструючи власну збірку фалеристичних пам'яток періоду національно-визвольних змагань за державну незалежність України в 1914–1952 роках на II-му міжнародному конгресі політичних в'язнів та репресованих у Києві 7-8 листопада 1995 року ми познайомилися з надзвичайно цікавим політичним в'язнем, членом ОУН з тринадцятирічного віку Миколою Луцівим, уродженцем с. Тарнавки Сколівського району на Львівщині.

Оглядаючи грошові знаки ОГПУ НКВД СРСР з нашої колекції, що мали обіг на території архіпелагу ГУЛАГ протягом 1929–1937 років, пан Микола запитав чи відомо нам про грошові знаки-пожертви на Бойовий фонд ОУН у м. Воркута, на яких він власноручно зробив напис: «Здобудеш Українську Самостійну Державу або загинеш в боротьбі за неї». Звичайно про такі бофони нам не було нічого відомо, хоч у нашій збірці було декілька бофонів підпілля ОУН-УПА.

Хоч минуло з того часу понад сорок років, пан Микола з пам'яті намалював вигляд бофона, завдяки чому вдалося реконструювати вигляд цього унікального документа.

М. Луців детально описав технологію виготовлення. А працював він у маркшейдерському бюро шахти №9–10, з якого мав можливість винести кальку та світлочутливий папір, відомий в таборі як «аміачка». Тризуб на бофоні виконав Степан Цимбал, решту малюнка — Олесь Воденюк. На одному листі кальки було десять зображень бофона, які потім у темноті фіксувались на світлочутливому папері за допомогою аміаку.

Ось як згадує Микола Луців про випуск бофонів: *«Я належав до підпільної групи Заполярного проводу ОУН, яку очолював мій*

земляк з с. Волосянки Михайло Луцик, а службу безпеки очолював студент Львівської політехніки Олесь Воденюк.

Олесь був патріотом найвищого гатунку, який не мислив життя без боротьби з більшовизмом. Уже після звільнення (десь 1980 чи 1983 року) Олесь мешкав у м. Бердичів, де його отруїли кагебісти. Потреба в бофонах виникла після того, як в 1954–1956 роках в'язням почали виплачувати 50 відсотків заробітку готівкою. В той час підпілля ОУН потребувало грошей, переважно для зв'язку з закордонним проводом ОУН, організації втечі за кордон, придбання ліків для хворих та поранених вояків УПА.

Не пам'ятаю хто подав думку використати практику ОУН, що випускало бофони в Україні у 50-60 роках, і випустити такі ж бофони в умовах таборів Воркути. Таких знаків було «надруковано» кілька сотень. Згодом їх знайшли при обшуку у Воркуті в оргреферента Проводу Василя Сохацького».

Крім того, М. Луців повідомив, що були бофони, які випускали прибалтійці та НТС (Народно-трудоий Союз) російською мовою. Один з товаришів М. Луціва розповідав про випуск бофонів у м. Інта, на яких були зображені соболі, і називали ці знаки «песиками».

Микола Луців вважає, що оригінали бофонів мали б бути в Київському архіві КДБ у справі його судового процесу від 12 квітня 1961 року. На думку пана Миколи оригінали бофонів можуть зберігатися і в справі «Луцика-Воденюка» від 10 квітня 1961 року у Львові.

За проханням пан Микола надав нам адреси декількох політичних в'язнів, з якими ми мали зустрічі та листування. На жаль, деякі в'язні, до яких ми звертались письмово, не відповіли, а деякі повідомили, що не чули про такі бофони.

А от В. Сохацький висловив переконання, що голова Проводу ОУН в Воркуті Михайло Луцик з с. Волосянка був завербований КДБ. А випуск бофонів, ведення архіву було спровоковане ним на виявлення та знищення підпілля ОУН на шахті.

На наші сумніви щодо провокації КДБ Микола Луців згадував таке: *«Пам'ятаю, що зібрані кошти сурово фіксувались у звітах і використовувались на крайні потреби. Знаю, що хтось з уже звільнених підпільників поїхав у Москву і купив там за зібрані кошти грукарську машинку. На тій машинці при світлі шахтарської лампи друкував О. Воденюк різні документи. У цьому архіві були безцінні документи про боротьбу табірної підпілля, а також про бофони. Мені відомо, що 1956 року цей архів відправили до с. Волосянка, але згодом він став речовим доказом на слідстві і в суді. Наприкінці 50-х — початку 60-х років відбулися судові процеси над членами підпілля у Воркуті. Такі суди проходили в Івано-Франківську, Тернополі, Луцьку та Львові.*

Чекістам вдалося вже після розпуску таборів натрапити на слід підпілля і через кілька років слідства виявити майже всіх учасників, — більш як сто осіб».

Про випуск бофонів голова Заполярного Проводу ОУН Михайло Луцик написав так: *«Архіви воркутинської, мордовської, колимської, норильської та інших табірних управлінь ГУ-ЛАГу, які були в мене на волі, знищені мною в с. Волосянка. Як і у Воркуті, так і у всіх табірних управліннях кероване мною підпілля ОУН-УВО з 1954 року разом з іншими документами випускало і бофони»* [168].

А Мирослав Панчук (заступник голови Проводу КУН Львівщини) взагалі піддав сумніву реальність того, що в табірних умовах була потреба в бофонах та веденні архіву. Він переконаний, що випуск бофонів був провокацією КДБ з метою виявлення та ліквідації Проводу ОУН на шахті. За його словами підпілля у Воркуті було «організацією без організації», тому що не велися ніякі протоколи. Всі рішення Проводу виконувались на основі усного наказу та високого патріотизму й свідомості, сили волі й духу».

За його спогадами в цей час карні злочинці з Ленінграду пограбували касу на шахті № 9—10, викравши з неї понад сто тисяч карбованців. Підпілля ОУН вдалося знайти тайник з викраденими грошима, тому потреби випускати бофони тим паче не було.

Як бачимо, спогади колишніх в'язнів є все-таки суперечливими і ставлять нові запитання: чи був випуск бофонів у Воркуті провокацією? Чи була потреба в бофонах та веденні архіву?

До історії медалі «Браттям русинам, замордованим московським царатом за вірність костелу і Польщі»

*«Входит некто православный,
Говорит: Теперь я главный!»*

И. Бродский.

Опрацьовуючи протягом тривалого часу фалеристичні пам'ятки та архівні джерела до історії Української Греко-католицької та Української Православної церкви, вдалося виявити рідкісну медаль з написом по колу на лицевій стороні польською мовою: «Браттям русинам, замордованим московським царатом за вірність костелу і Польщі».

У центральній частині медалі — хрест, оббитий терновим вінком, — символом мученицької смерті, встановлений на кам'яній могилі. На тлі могили — геральдичний щит з гербами Польщі, Литви та Русі. Під зображенням вибита дата: 1874 та прізвище автора медалі: Тассет.

На звороті медалі зображено розгорнуту книжку з заголовком: «Мартирологія Польська», на якій подані прізвища замордованих селян: Андріюк Іван, Василюк Вікентій, Боцян Теодор, Бойко Костянтин, Бойко Лукаш, Харитонюк Трохим, Осіпюк Варфоломій, Харитонюк Андрій, Франчук Гнат, Франчук Михайло, Гаврилюк Максим, Кармащук Данило, Кирилюк Пилип, Лукащук Костянтин, Павлюк Симеон, Романюк Іван, Томащук Онуфрій.

У верхній частині медалі півколом напис: «Воеводство Підляшське і Люблінське». У нижній частині — назви трьох

Відзнака «Повернення собору українцям 19.V.1940»

Собор Пресвятої Трійці в Холмі.

1

1. Відзнака випущена з нагоди повернення німецькою окупаційною владою старовинного українського собору на догадання української громади м. Холм.

Галицьке москвофільство у фалеристичних пам'ятках 1914–1939 років

1

2

3

4

1. Москвофільська відзнака «Общество Русских Дам», видана до 50-ліття заснування.

2. Москвофільська студентська відзнака «Общество Друг» у Львові.

3. Медаль москвофільського товариства тверезості.

4. Медаль РПЦ «Поборникам православ'я и богослужения на родном языке» в Галичині.

5

6

7

5. Москвофільська відзнака з одностроїв «Русских Дружин» в м. Яворові на Львівщині.

6. Листівка яворівських москвофілів в одностроях з відзнаками. Фото поч. XX ст.

7. Відзнака до 20-ліття суду над москвофілами Карпатської Руси у Львові.

8

9

10

8. Відзнака москвофільського Карпаторусского клубу «Возрождение» періоду окупації Галичини російськими військами та масового вивозу галичан-українців до Сибіру.

9. Відзнака Галицького російського клубу на російському трьохкольорі періоду окупації Львова російськими військами.

10. Відзнака, видана в С.-Перербурзі для москвофільських січових стрільців на протипагу Українським Січовим Стрільцям. Задум не був здійснений.

11

12

13

11. Пам'ятні знаки москвофілам та українцям у таборах Талергофу, помордованим австрійським урядом за «зраду» (москвофільство).

12. Пам'ятний знак (цвинтар в Талергофі) померлим від голоду та хвороб москвофілам.

13. Пам'ятний знак з нагоди відкриття пам'ятника жертвам Талергофу у Львові. 1933 р.

14

15

16

17

18

14. Відзнака білоемігрантів-москвофілів та русофобів. Видана в Парижі 1936 р.

15. Відзнака емігрантів-москвофілів у США. (Русская Аграрная Партия).

16. Відзнака учасників-москвофілів, учасників Русского селянского съезда у Львові.

17. Відзнака москвофілів – карпаторосів у США. Культурна лига.

18. Відзнака москвофільського церковного братства у США.

Історія однієї фалеристичної знахідки

1

2

1. Відзнака періоду творення Соборного гербу України 1917 р.
2. Логотип паризької російської газети за 1935 р.

Частина II. Відзнаки військово-політичні

**Військова відзнака «Стрілецька Рада» колегії
коменданта Січових Стрільців Євгена Коновальця 1918–1919 років**

1

2

3

1. Особиста відзнака «Стрілецька Рада» підполковника Івана Даньківа.
2. Особиста відзнака «Рада Січових Старшин» підполковника Василя Кучабського.
3. Лицева сторона відзнаки. Автор проекту – Михайло Бринський (1883–1957).

4

5

4. Реконструкція не реалізованого проекту відзнаки «Рада Січових Старшин».
5. Не реалізований проект відзнаки на однострій проекту Михайла Бринського.

Невідомі сторінки творення пропам'ятної відзнаки Української Галицької Армії

1

2

3

1. Пам'ятний орден Української Галицької Армії. 1928 р. Автор – Михайло Бринський.

2-3. Не здійснені проекти ордену Української Галицької Армії.

4

5

6

7

4-7. Пробні варіанти виготовлення ордену Української Галицької Армії.

8

9

10

11

8. Повторний випуск ордену 1938 р., випущений з нагоди 10-ліття Стрілецької громади в Канаді. Відзнак було випущено декілька тисяч, у тому числі «фрачні» варіанти.

9-11. Варіанти зображення ордену на вшанування пам'яті воїнів-героїв УГА.

Берестейський мир та Холмщина у фалеристичних пам'ятках 1918 року

1

2

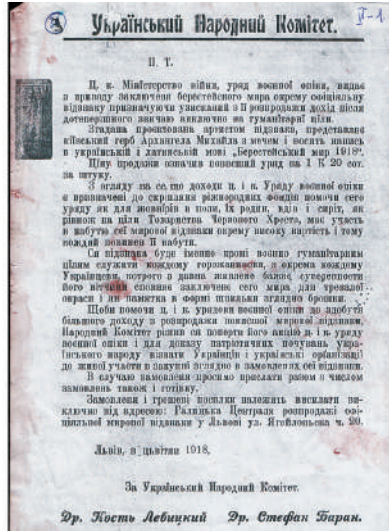
3

4

1. Пам'ятний знак «Свобода» з нагоди закінчення Першої світової війни.
- 2-3. Пам'ятні знаки «Мир Берестейській» з нагоди підписання мирного договору 8 лютого 1918 р.
4. Пам'ятний знак «Мир Берестейській» з ангелом, що наступив на меч. Львів 2 квітня 1918 р.

5

6

5. Антиберестейська «протестна» польська медаль, випущена у зв'язку з наміром включення Холмищини до складу УНР.
6. Рекламна відозва Українського Народного Комітету про купівлю пам'ятної відзнаки.

Фалеристичні пам'ятки українського підпілля УВО — ОУН

1

2

3

4

1. Листівка УВО з закликом: «Прийде час, коли не словами будемо з'ясовувати суть невмирущої стрілецької ідеї».
2. Одна з перших відзнак УВО, взірцем якої послужила аналогічна відзнака Української націоналістичної молоді з написом-гаслом «Думка думкою — меч мечем».

3. Пам'ятна відзнака для учасників Першого конгресу українських націоналістів у Відні.

4. Проект відзнаки Ліги Розбудови Нації (один з проектів назви ОУН), на якому був запропонований символ меча як елемент відзнаки майбутньої ОУН.

5

6

7

5. Перше зображення затвердженої 1932 р. відзнаки ОУН. Автор – професор Р. Лісовський.

6. Листівка із зображенням першого голови Проводу ОУН полковника Є. Коновальця на тлі офіційного прапора організації (синій прапор з золотим тризубом посередині).

7. Зразок бофону – грошового знаку – на бойовий фонд організації.

8

9

10

11

8-9. Одна з перших відзнак членів ОУН на білому тлі, яке з часом було замінено на синє.

10-11. Різновиди членських відзнак, що масово випускались у різних країнах Західної Європи, де були осередки ОУН.

12

13

14

15

16

12-14. Різновиди членських відзнак на геральдичному щиті, що масово випускались у різних країнах Західної Європи, де були осередки ОУН.

15-16. Відзнаки ОУН на геральдичному щитку з подвійним обідком. За не підтвердженими даними такі відзнаки носили не записані члени ОУН.

17

18

19

20

17-19. За не підтвердженими даними такі відзнаки носили члени ОУН в Закарпатті.

20. Відзнака Українського Січового Союзу, яку поляки цинічно називали більшовицькою зіркою, а українців – агентами більшовиків.

21

22

23

24

25

21-22. Відзнаки, які носили симпатки ОУН у таборах переміщених осіб у 1945–1949 рр.

23. Відзнака членів ОУН в Австрії та Німеччині.

24. Пам'ятна медаль учасників святкування 10-ліття Організації Державного Визволення України. 1939 р. США.

25. Особиста відзнака ординарця полковника А. Мельника – Михайла Мамуса.

26

27

28

29

30

26. Відзнака політичного в'язня – члена ОУН на еміграції в Канаді.

27. Пам'ятна відзнака з нагоди 10-ліття з'їзду націоналістичних організацій в Канаді. 1937 р.

28-29. Відзнаки з одностроїв пігрозділу полковника Романа Сушка. 1939 р.

30. Саморобна кокарда воїна УПА, перероблена з гімназійної кокарди.

31. Пам'ятний знак з нагоди проведення 18 Великого Збору ОУН в м. Києві.
 32-33. Проекти не здійснених відзнак ОУН.
 34. Пам'ятна медаль з нагоди святкування 100-ліття з дня народження засновника і провідника ОУН полковника Євгена Коновальця в його родинному селі Зашків.
 35. Пам'ятний знак з нагоди святкування 120-ліття з дня народження голови проводу ОУН полковника Андрія Мельника в його родинному селі Воля Якубова.

Датування відзнак «Союзу Українських Ветеранів» та «Об'єднання Українських Комбатантів»

1. Відзнака організації українських воїнів у Франції. 1937 р.
 2. Відзнака товариства Українських Комбатантів «Молода Громада» у Львові.
 3. Відзнака «Спілки Українських Воєнних Інвалідів» у Львові.
 4. Відзнака товариства Охорони військових могил у Львові.
 5. Відзнака члена «Українського Національного Об'єднання» в Німеччині, що опікувалось долею Українських Комбатантів.

- 6-7. Відзнаки Українських Комбатантів, видані в Кракові 1940 р.
 8. Відзнака Союзу Українських Комбатантів у Варшаві. 1941 р.
 9. Відзнака Союзу Українських Ветеранів (1946). На звороті напис «СУВ».
 10-11. Відзнаки Об'єднання Українських Комбатантів (1947). На звороті напис «ОУК».
 12. Відзнака Українських Комбатантів «Легіон ім. Симона Петлюри» на еміграції, що воювали в радянській армії. 1952 р.

8

9

10

11

12

Симон Петлюра — перша жертва політичного бандитизму у фалеристичних пам'ятках

1

2

3

1. Пам'ятна відзнака, випущена Українським воєнним товариством у Варшаві до п'ятої річниці вбивства С. В. Петлюри. Проект Миколи Битинського.
2. Реконструкція відзнаки-перстня, випущеного урядом УНР в екзилі з ініціативи Товариства ім. С. Петлюри. Проект Петра Холодного.
3. Пам'ятна медаль з нагоди спільного походу на Київ проти більшовиків армії УНР та Війська польського.

4

5

6

7

4. Орден Симона Петлюри, встановлений 1932 р. для всіх вояків визвольних змагань. Проект Миколи Битинського.

5. Грамота до ордену Симона Петлюри.

6. Хрест С. Петлюри, встановлений 2005 р. християнським орденем св. Архистратига Михаїла. Проект Анатолія Фенова.

7. Орден Залізного хреста армії УНР, затверджений головним отаманом С. В. Петлюрою для учасників Першого Зимового походу.

8

9

10

11

12

8. Реконструкція не здійсненого ордену «Визволення», затвердженого С. Петлюрою.

9. Відзнака легіону ім. Симона Петлюри для колишніх українських вояків советської армії.

10. Пам'ятна медаль до 40-ї річниці вбивства С. В. Петлюри. Видана в Парижі.

11. Пам'ятна медаль до 25-ї річниці вбивства С. В. Петлюри.

12. Пам'ятна медаль до 40-ї річниці вбивства С. В. Петлюри. Видана товариством «Броди-Лев».

Котильйон — відзнака-оберіг в українських військових формуваннях періоду національно-визвольної боротьби 1916–1950 років

1

2

3

4

5

1. Відзнака-оберіг, подарована воїну дивізії «Галичина» його нареченою перед від'їздом на фронт. Відзнака віднайдена на території Бродівського району.

2. Відзнака-оберіг, що збереглась у вдової воїна УПА у Сколівському районі.

3. Відзнака-оберіг, віднайдена в районі м. Біла Церква на території колишнього табору військовополонених. Ймовірно належала полоненому воїну-поляку.

4. Відзнака-оберіг, не встановленого місця походження. Ймовірно належала воїну УНР.

5. Відзнака-оберіг, не встановленого місця походження.

6

7

8

9

6. Відзнака-оберіг, ймовірно належала воїну австро-угорської армії.
7-9. Відзнаки-сувеніри як витвори ужиткового промислу фабрики ім. Кірова в Тячеві.

Фотографії січового стрільця, воїнів УПА та приватних осіб з котильйонами.

Перстень у системі українських пам'ятних та військових нагород періоду національно-визвольної боротьби 1914–1952 років

1

2

3

1. Військовий перстень, що продавався на воєнній виставці легіону УСС. Доходи від продажу перстень ішли у фонд допомоги сиротам, вдовам та інвалідам УСС.
2. Перстень, випущений, ймовірно, 1924 р. для ветеранів легіону УСС.
3. Не здійснений проект перстень з родинного архіву Олекси Новаківського.

4

5

6

4-5. Саморобні стрілецькі перстені, виготовлені з алюмінію розірваної шрапнелі.

6. Перстень, ймовірно випущений з нагоди звільнення Львова з-під російської окупації. 1915 р.

7

8

9

7-8. Пам'ятні перстені для учасників II-го Військового з'їзду та в пам'ять легендарного Першого Зимового походу воїнів армії УНР по тилах більшовицьких окупантів 5 грудня 1910 – 6 травня 1920 р.

9. Перстень, випущений, ймовірно, у Чехословаччині в сер. 20-х років ХХст. на замовлення однієї з численних українських громадсько-політичних організацій.

10

11

12

13

14

10. Перстень члена «Союзу українських фашистів». 1925 р. Такі союзи фашистів існували в Югославії, Хорватії, Угорщині в середовищі російських емігрантів та інших народів Європи.

11. Не встановлений перстень, що надавався «Марійським Товариством Молоді» після урочистостей першого причастя.

12-14. Саморобні перстені українського націоналістичного піп'їлля УВО, ОУН та УПА.

15

16

17

18

19

15. Перстень-печатка, ймовірно використовувався як печатка у якійсь структурі Української держави, проголошеної у Львові в червні 1941 року, про що свідчить гравірований напис на внутрішній стороні перстеня «Lemberg 1941».

16. Реконструкція перстень, присвяченого пам'яті Симона Петлюри.
 17. Відзнака, випущена у травні 1931 р. Українським воєнно-історичним товариством Варшави у зв'язку з п'ятою річницею загибелі Симона Петлюри.
 18. Перстень, ймовірно, випущений «Легією українських націоналістів» у Празі до першої річниці трагічної загибелі С. Петлюри або випущений підпіллям УВО для бійників організації після вдалого антитентату проти польських окупантів.
 19. Реконструкція перстень на основі спогадів студента корпорації «Чорноморе»: «За активну працю в корпорації деякі члени по закінченню навчання нагороджувались золотими перстнями з емблемою корпорації «Чорноморе».

20

21

22

20. Відбиток втраченого перстень, вибитого до 60-ліття Богдана Лепкого 1932 р. Вшановуючи пам'ять поета, уряд УНР в екзилі випустив перехідний перстень-нагороду. Відбиток з перстень зберігається у меморіальному музеї Б. Лепкого в Бережанах.
 21. Перстень, вибитий родиною Богдана Лепкого, згуртованою в Асоціації «Нащадки Б. Лепкого». Перстень виготовив з родинного срібла Б. Лепкого ювелір Ольгерд Петкевич.
 22. Перстень, присвячений пам'яті Т. Г. Шевченка. Налезав українській письменниці Ганні Барвінок, псевдонім Олександри Куліш-Белозерської (1828-1911).

Фалеристичні пам'ятки Першої української дивізії Української Національної Армії у Британському полоні в Італії

1

2

3

4

5

- 1-2. Відзнаки стрілецької дивізії «Галичина», запроваджені в дивізії в середині серпня 1944 р. (після битви під Бродами) командуючим дивізією генералом Фрайтагом.
 3. Перша національна відзнака з тризубом (4000 шт.), привезена генералом П. Шандруком з Праги. Решта вояків мали тимчасово носити на шапці національні стрічки.
 4. Відзнака протитанкової бригади «Вільна Україна» 2-ї УД УНА, випущена після закінчення війни.
 5. Пам'ятна відзнака для вояків протитанкової бригади «Вільна Україна».

6

7

8

9

10

11

12

13

14

6-7. Проекти орденів, передбачених ще в Україні урядом УНР, які мали бути запроваджені в березні 1945 р. — Орден Республіки та Орден Визволення. Проект підготував генерал П. Шандрук. Через актуальність значно важливіших політичних і військово-технічних справ цей проект не втілено в життя.

8. Пропам'ятна відзнака для воїнів-ветеранів Першої УД УНА, випущена Братством колишніх воїнів дивізії «Галичина».

9-14. Ремінні пряжки, перероблені в таборі м. Реміні воїнами дивізії «Галичина», на яких згідно з наказом коменданта табору свастика мала бути усунена.

15

16

17

18

19

20

15. Один з примірників саморобних кокард, виготовлених воїнами в таборі м. Реміні.

16. Саморобні пластові відзнаки, виготовлені в таборі для пластового куреня молоддю. Автор — воїн дивізії В. Каплун.

17. Проекти не здійсненої «Таборової Відзнаки Фізичної Справності». Автор проекту — хор. Яцушко. 1946 р.

18. Відзнака фізичної справності, випущена в таборі переміщених осіб у м. Регенсбург, яка використовувалась в таборі м. Реміні.

19. Пам'ятний значок про перебування в таборі м. Реміні. Кошти від продажу відзнаки були використані для оплати вартості перевезення залізницею вояків до порту в м. Венеція після ліквідації табору.

20. Відзнака Санітарно-Харитативної Служби Українського Червоного Хреста — громадська організація медичної допомоги українській еміграції.

Ремінні пряжки українських військових формувань періоду національно-визвольної боротьби 1914 -1956 років

- 1-2. Стандартні австрійські офіцерські пряжки, перероблені УСС на пряжки з національною символікою.
 3. Стандартна австрійська пряжка рядового воїна з вичеканим тризубом.
 4. Пробний проект пряжки УСС, який з ряду об'єктивних причин не набув масового поширення. Можна припустити, що ця пряжка не використовувалась масово і в Українській Галицькій Армії.

5. Пробний, не здійснений проект пряжки роботи відомого у Відні різьбяр Петра Терещука.
 6. Не здійснений проект пряжки роботи хорунжого УГА Михайла Бринського.
 7-8. Проекти ремінних пряжок для Січових Стрільців (київських) та армії УНР. Ймовірно авторами проектів були Лев Лепкий або Осип Курилас.

- 9-10. Не встановлені сталеві пряжки, ймовірно використовувались в УПА.
 11-15. Різновиди пряжок Української Повстанської Армії.

16

17

16. Пряжка товариства «Сокіл». 1897 р. Автор – Михайло Івасюк.
17. Не встановлена пряжка поч. XX ст.

Медалі Співки Праці Українських Образотворчих Мистців Львова

1

2

3

1-3. Гіпсові пам'ятні настінні медалі та відзнака, випущені Співкою українських образотворчих мистців у Львові до 100-ліття з дня народження М. Лисенка.

4

5

6

7

8

9

10

4-9. Серія теракотових настінних медалей, випущених у Львові з портретами Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, Б. Хмельницького, І. Мазепи та митрополита Андрея Шептицького, кошти від продажу яких були використані для допомоги голодуючим дітям, біженцям та військовополоненим.
10. Відзнака, випущена товариством для збору коштів на гуманітарно-просвітницькі потреби Гуцульщини та допомоги голодуючим, постраждалим від повені.

населених пунктів, звідки походили ці селяни: «Полубичі, Дрелів, Пратулин» [92].

Щоб зрозуміти подію, з нагоди якої викарбовано медаль, треба повернутись до історії становлення Російської Православної церкви на Холмщині (Люблінська губернія) та Підляшші (Сідлецька губернія).

Після третього поділу Польщі 1795 року Холмщина та Підляшшя, розташовані на лівому березі ріки Буг, опинилися у складі Російської імперії, яка послідовно реалізовувала в життя стару ідею: чия влада, — того і релігія. Російська імперія слушно побоювалася, що Греко-католицька та Римо-католицька церкви будуть перешкоджати русифікації та поневоленню Холмщини та Підляшшя.

У популярній російській літературі кінця XIX століття події, пов'язані з нав'язуванням та розповсюдженням православ'я на цих теренах, подавались як єдиний і монолітний порив «отчужденной братии» до витоків російської історії та культури.

25 березня 1839 році цар Микола I за допомогою єпископа — зрадника Семашка ліквідував Уніатську Церкву на Північно-Західних рубежах Імперії, позбавивши уніатів своїх єпископів і священників, які не згодні на впровадження реформ, ске-рваних на розрив єдності з Католицькою церквою.

З цього приводу була навіть викарбувана спеціально медаль з написом російською мовою на лицевій стороні: «Відірвані насильством (1596) — воз'єднані любов'ю (1839)» та написом на звороті: «Торжество православ'я 25 березня 1839» [93].

Однак вірні Берестейській Унії 1596 року на Підляшші та Холмщині після ліквідації Римо-католицької та Греко-католицької церков 1839 року, позбавлені своїх пастирів, самі мужньо боронили свою Церкву, Літургію, нерідко ціною власного життя.

За свою впертість багато вірних Греко-католицької та Римо-католицької церков були репресовані, їх обкладали великими податками, ув'язнювали в тюрмах, цілими сім'ями вивозили до Сибіру.

Унія проіснувала ще декілька десятиліть, а переслідування греко-католиків мали особливо кривавий характер і були добре підготовлені російським урядом.

Планомірно спрямована акція проти греко-католиків розпочалася 1874 року, коли російські православні обряди повинні

були в обов'язковому порядку впроваджуватися у життя уніатів на Холмщині та Підляшші.

На початку січня 1874 року парохом притулинської парафії був отець Йосип Курманович. Отець Йосиф був батьком Віктора Курмановича (1876—1945) — генерала Української Галицької Армії, якого більшовики закатували в одеській тюрмі.

За своє вперте небажання прийняти православний обряд отець Йосиф був арештований і кинутий у в'язницю. Уся парафія зі сльозами на очах проводжала закутого в кайдани, який на прощання благословив вірних, щоб трималися своєї віри.

А від послуг священника-москвофіла Л. Урбана з сусіднього села, який вже служив по новому уставу, парафіяни с. Притулин категорично відмовилися.

7 січня — в день Різдва Христового — жінки зачинили храм і сховали ключі. Тоді начальник поліції прапорщик Кутанін та губернатор Громико вирішили зробити нові ключі і вести до церкви новопризначеного священника.

23 січня понад п'ятсот вірних Греко-католицької церкви зібралися коло своєї церкви, щоб не допустити священника-зрадника.

Після трагічного випадку в с. Дрелів, де 17 січня 1874 року під час оборони своєї святині загинуло п'ятеро парафіян (одного козака вбили на місці, а четверо через деякий час померли), десять отримали тяжкі поранення і біля двісті були побиті козаками, парафіяни с. Притулин добре усвідомлювали, яке випробування чекає на них.

26 січня 1874 року у маленьке підляшське село Притулин, що на березі ріки Буг, прибуло козацьке військо. Селяни розуміли, що оборона власної святині може коштувати їм життя, але вони прийшли до своєї церкви, щоб боронити віру своїх предків і були готові на все.

Тому вони попросилися зі своїми рідними, вбралися у святочний одяг, бо, як самі казали, йшли на святу справу.

О десятій годині ранку дві сотні козаків оточили храм, де вже декілька днів вартували декілька сотень вірних.

Начальник повіту наказав парафіянам віддати ключі, прийняти нового священника і розійтися по домівках. Запропонував також послати декількох селян до с. Дрелів, щоб парафіяни переконалися, як дорого коштує непокоря російській владі.

«Нащо ми повинні десь ходити і на чужу кров дивитись, — відказали йому. — Нехай краще вони прийдуть і на нашу кров подивляться, тоді переконаються, що той самий дух, що і в них живе, і нас оживляє, і що та сама віра і для нас, і для них є дорогою».

Зрозумівши, що зломити віру парафіян неможливо, було вирішено штурмом здобути святиню з допомогою прикладів та багнетів. Перша спроба козакам не вдалася — у рукопашному бою селяни за допомогою київ та каміння зуміли відбити наступ.

О дванадцятій годині підполковник Штейн наказав солдатам зайняти бойові позиції за церковними мурами і готуватись до стрільби. Та ніхто з вірних не злякався — всі готові були з гідністю померти коло своєї святині, засвідчуючи тим самим свою віру.

Коли Штейн наказ стріляти, парафіяни застосували свою «зброю» і почали співати церковні пісні.

Почулися вистріли, впали перші забиті і поранені, але селяни не відступали — вони мужньо йшли з хрестом і співами під кулі козаків.

Безборонних людей кололи штиками, били нагайками по головах, вибивали прикладами зуби, а коли хтось падав на землю — били ногами. Коло церкви залишились лежати дев'ять вбитих, чотирнадцять тяжко поранених (четверо з них померли вдома) і більш як 180 парафіян були жорстоко побиті.

Наступного дня всіх здорових чоловіків з Притулинської парафії повивозили до тюрем.

Жінок, дітей та поранених нагайками розігнали з-під церкви, а вбитих при обороні святині без усякої поваги поховали у спільній могилі російські солдати. На поховання, яке відбулося за православним обрядом, не були допущені родичі. А могилу зрівняли з землею, щоб пам'ять про мучеників загинула.

У всіх навколишніх селах сповістили, що так станеться з усіма, хто буде противитися волі царя.

Трагічні події на Підляшші за короткий час стали відомі всьому християнському світові. Міжнародний розголос змусив царський уряд спинити розстріли вірних Греко-католицької та Римо-католицької церков. Протести французького кон-

сула барона Фино змусили російську владу діяти м'ягче. Та репресії продовжувались...

Однак вірні не допустили, щоб пам'ять про їхніх мужніх предків-уніатів загинула. 1918 року місце поховання в с. Притулин було упорядковане та вшановане.

На жаль, тільки через 45 років після трагедії — 1919 року почали записувати перші письмові свідчення про притулинських мучеників. 1938 року почався офіційний процес беатифікації мучеників. Однак його спинила війна і наступна комуністична влада. Тільки з 1964 року цей процес був відновлений. 18 травня 1990 року тлінні останки мучеників були урочисто перенесені до притулинського храму. А 6 жовтня 1996 року Папа Римській Іван-Павло II об'явив мучеників с. Притулин блаженними [94].

Про чергову спробу нав'язати так звану «любов воз'єднання» та «торжество православія» нагадують події 1946 року, коли розчерком пера кривавий «вождь народів» Йосип Джугашвілі знищив Українську греко-католицьку церкву під час так званого неканонічного псевдо-«собору» у Львові.

Ось лише кілька фрагментів з однієї з перших у радянській пресі об'єктивної публікації Г. Рожнова у журналі «Огонек» про організацію та проведення Собору:

«В феврале 1945 года Хрущов сообщил генералу Савченко (наркому НКДБ УРСР), что Сталин лично принял решение о скорейшей ликвидации украинской греко-католической церкви... Отбором делегатов на Собор, их доставкой во Львов и регистрацией венгал полковник госбезопасности Богданов... Выступали делегаты вымучено, спотыкались на трудновыговариваемых формулировках из тогдашнего политического лексикона, от бумажки не отрывались... Тексты для выступления им готовил Микита Павлосюк, секретарь Собора» [95].

І без коментарів зрозуміло, що так званий Львівський собор — черговий злочин більшовиків, організований за методикою, відпрацьованою на політичних процесах 30-х років. Деморалізовані страхом за себе та долю родин, ніким не делеговані й не уповноважені «делегати» під пильним оком НКВД слухняно здійснили чужий сценарій.

Це був жорстокий акт вандалізму над українським народом, його історією і пам'яттю.

Внаслідок чергового насильницького нав'язування «любіві воз'єднання» та «торжества православ'я» у Західній Україні було знищено понад три тисячі парохій, чотири тисячі чотирьох церков, а також багато монастирів, духовних семінарій та шкіл. Фізично знищено в тюрмах-катівнях та таборах ГУ-ЛАГу десять єпископів, понад чотири тисячі священників, монахів, монахинь-черниць, студентів теології. Понад чотири мільйони вірних Греко-католицької церкви були насильно приєднані до російського православ'я! [96].

А епіграф до статті повинен нагадувати чим можуть закінчитись зусилля Російської православної церкви, залежної від політичної волі керівництва держави, створити єдиний слов'янський та православний простір на теренах незалежної Української держави.

Петро Вавринович Терещук — славетний віденський різьбяр

Серед когорти незаслужено забутих славетних українських художників першої половини ХХ століття особливе місце займає Петро Вавринович Терещук, що народився 2 вересня 1875 року в с. Вибудів Козівського району на Тернопільщині.

Про життєвий та творчий шлях Петра Терещука майже немає ніяких публікацій у довоєнній українській періодиці чи літературі. Немає згадки про нього у «Загальній українській енциклопедії», виданій у Львові (1934 р.) та у «Енциклопедії українознавства» під редакцією проф. В. Кубійовича (1955 р.). Не знайшли ми також ніяких відомостей про П. Терещука у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника та Центральному державному історичному архіві України у Львові.

Відсутня інформація і у «Книзі творчості українських мистців поза межами Батьківщини», виданій 1981 року у Філадельфії, та І. Кейвана «Українські мистці поза Батьківщиною», виданій 1996 року в Едмонтоні. Звичайно, відсутня будь-яка інформація про П. Терещука і у «Словнику художників України» (Київ, 1973 р.).

Невідомим та неопублікованим в Україні залишається творчий доробок художника та його біографія.

Про Петра Терещука та його творчий спадок є виявлена в мережі Інтернет інформація про те, що за рекомендацією місцевого поміщика з с. Вибудів, який збагнув талант юнака, П. Терещук поїхав на навчання в м. Закопане, де навчався у школі дерев'яного промислу та закінчив місцеву гімназію. З 1893 по 1899 рік навчався у школі прикладного мистецтва у Відні в студії професора Клотца, отримавши фах скульптора. Створив власну майстерню скульптури, в якій разом із віденським ливарником Ульріхом, відомим як один з виробників малотиражної авторської скульптури, виготовляв скульптурні композиції в дереві, слоновій кістці та бронзі. Навчав мистецтва різьби на слоновій кістці, дереві та бронзі двадцять учнів. 1903 року переїхав до Праги, де працював викладачем, але згодом відмовився від викладацької діяльності. У Празі одружився з чешкою, мав трьох дітей. 1939 року П. Терещук повернувся до Відня, де проживав за адресою Золлергассе 43 (Zollergasse 43). Після Другої світової війни скульптор займався реставрацією церков в Австрії (St. Florian, Rochuskirche) та золотого кабінету палацу Бельведер (Vienna Belvedere Goldenes Zimmer). Він є автором та виконавцем іконостасу собору Пресвятої Трійці в м. Бережани. Помер у Відні 1963 року.

Розквіт творчості Петра Терещука прийшовся на 1900—1925 роки. Діапазон його творчості надзвичайно широкий — від приватних замовлень на портретну скульптуру до кабінетної скульптури малих форм, настільних ламп, побутових предметів (письмові прибори, попільнички, декоративні вазочки, дзвінки тощо), виконаних в стилі модерн або ар деко, часто сентиментальні, в основному це фігури жінок та дітей.

Єдиним виявленим джерелом про творчість П. Терещука є стаття доктора Євгена Олесницького, опублікована в газеті «Діло» ще 1910 року:

«Під час мого послідного побуту у Відні, я звиджував різьбарську робітню нашого земляка Петра Терещука, що находить ся в дільниці VII (Zollergasse №20. I пов.). Вуніс я звігти як найкраще артистичне вражіне.

П. Терещук є знаменитим артистом різьбарем — його спеціальністю є різьба в бронзі і слоновий кости і під тим оглядом не має він собі у Відни рівного. Я бачив много його більших і менших творів і не міг налюбуватись їх високо артистичним виконанем.

Один твір Терещука закупив цісар. Є се бронзова група, що представляє Матір Божу, сидячу на скалі; перед нею дитя Ісус, що бавить ся з голубами. Цілий твір є з бронзу, лиш лиця осіб і голуби з слоневої кости і сама думка і угруповане і лиця осіб і виконане погровиць справді майстерські. Другий примірник сего твору є в посіданю п. генерала авдитора Павлюха. Він має також хрест з слонової кости, роботи п. Терещука, твір високо артистичної вартости. В робітні оглядав я також множество праць вже викінчених — а множество в роботі. Якраз експедиював тоді артист значніше число предметів на виставку до Липська (Лейпцига, — прим. авт.). Було між ними багато таких, що їх варто було справді докладно приглянути ся. П. Терещук спеціаліст в ніжній дрібній різьбі; його робітню украшає множество дрібних оздобних предметів так званих *Nippsachen* (дрібниця, — німецьке), яких вартість і краса лежить як раз в артистичнім викінченю найменших погровиць. На тім полі проявляє артист надзвичайний естетичний смак і артизм. Багато його творів служать промислові в характері т. зв. приміневої штуки. Бачимо чудові заставки на бюрка, свічники з артистичними окрасами, прикраси кабінетів з бронзу і слоневої кости — достойні царських салонів — а все те виходить з рук нашого артиста ніжне випрацьоване з високим артизмом. Що наш артист спосібний до різьби і на ширші розміри, свідчать про те вимовно бюст нашого віце президента парламентарного Романчика, який стоїть в нашім клубнім локалю та викликає однострушні похвали.

Доси наша суспільність мало знала про п. Терещука. Довгі літа працював він на чужий рахунок, даючи свою працю і талан для зисків капіталіста. Така вже доля Русина.

Та тепер станув він на власні ноги і відтворив власну робітню. Тож пора і для суспільства ближче з ним познайомити ся, кілько то у нас купує ся предметів різьби а радше псевдо різьби для ужитку церковного — кілько принагідно для хатнього ужитку або прикраси.

Тут і там напихають нам тандиту без вартости а за добрі гроші. А тут є свій чоловік, своєрідна українська душа — артист першої міри — а додати треба, що і ціни його творів дуже приступні, можливі не лише для засібних. Є надзвичайно пекучою потребою, щоб у нас в краю був хоч один сальон рідної штуки, в яким би наші артисти постійно уміщували

свої твори і давали можливість суспільності бачити їх і набувати — і тій потребі повинні зарадити наші артисти як най скоріше у власних таки інтересах — бо штука є вродженою потребою душі нашого народа і час вже перестати заступлювати сю потребу карикатурними богомазами і пародіями культури, які бачимо на жаль — по наших інтелігентних домах. Поки се однак наступить, може суспільність поінформувати ся генно що — до різьбарських творів п.Терещука з його ілюстрованого каталогу, який він якраз тепер виготовляє і подасть до прилюдного ужитку. Підпираючи рідну штуку — піднімаємо її зріст і розвиток — а тим самим робимо важний крок в культурному розвитку народа» [79].

Можна припустити, що ймовірно, Петро Терещук був автором ряду так званих «віденських» відзнак «Львівський Боян», «Перемишльський Боян», «Коломийський боян», що мають на звороті клейма віденської фірми «J.ZIVDLER.WIEN.7», та ряду військових відзнак для Української Галицької Армії та Збройних сил УНР.

І. Боберський у своєму щоденнику (1918–1919), даючи оцінку проектам військових відзнак П. Терещука, вказує що вони «виконані в легких лініях, якими орудують німецькі майстри», та що «різьбяр у Відні Терещук посідає салонову легкість у своїх працях» [80].

Ймовірно, що значна частина творчого доробку збереглась у віденських музеях та приватних збірках у багатьох країнах світу, які ще чекають на своїх дослідників.

Виявлено понад сто двадцять витворів мистецтва роботи П. Терещука, зображення яких подані в численних аукціонних каталогах у різних країнах світу.

Твори П. Терещука експортувались та успішно продавались в Європейських країнах та Америці. На світових антикварних ринках роботи П. Терещука ціняться досить дорого: так бронзова «кабінетна» скульптура у виді елегантної модниці середини 20-х років висотою 28-30 сантиметрів з вставкою з слонової кості (голова та декольтована частина грудей) коштує п'ять-сім тисяч доларів.

Чорнильниця з двофігурною скульптурою в хризоелефантній техніці може бути куплена за півтори тисячі до-

ларів, ножі для листів за двісті-триста доларів, а виконані з використанням слонової кості можуть коштувати шістсот-сімсот доларів.

Петро Терещук також малював олійні пейзажі та жанрові картини австрійського сільського життя. У кінці свого життя скульптор займався художньою різьбою по дереву, виконував барокові рами, скульптури сакрального мистецтва.

Усі роботи Терещука мають авторський підпис «P.Tereszczuk» та клейма ливарних майстерень. В основному це ливарні Артура Рубінштейна «Ательє сучасної бронзи» або Уламана Ульріха. На речах, відлитих П. Терещуком у власній студії, стоїть клеймо «Wiena Tereszczuk» [97].

А клейма українською мовою вдалося виявити на двох барельєфах, мистецьки виконаних Петром Терещуком для нагробку на могилі директора банку «Дністер» Ярославу Кулачківському (1863 – 1909), що на Личаківському цвинтарі у Львові та на пам'ятній медалі з нагоди повернення митрополита Андрея Шептицького з російського полону.

Напрацьоване дослідження є першою спробою витягнути з пітьми забуття в Україні талановитого віденського художника, різьбяра і скульптора Петра Вавриновича Терещука — автора і виконавця ряду високомистецьких пам'яток української фалеристичної спадщини.

Щедесь в архівах та бібліотеках Відня чекає на дослідників з України ілюстрований каталог мистецької спадщини Петра Терещука, а також каталог його персональної виставки у Лейпцігу в 1910 – 1911 роках.

Пошук та дослідження мистецької спадщини художника, його біографії є справою честі мистецтвознавців, істориків, краєзнавців та всіх не байдужих до здобутків українського художника з села Вибудів на Опілі.

Відзнака «Повернення собору українцям 19.V.1940»

Саме такий напис є на відзнаці, яка недавно поповнила найбільшу у світі колекцію української фалеристичної спадщини періоду національно-визвольної боротьби українського народу 1914–1952 років, що зберігається у киянина Олександра Мельника.

Що ж криється за цим лаконічним написом? Уже перше ознайомлення з раритетом не викликало сумнівів, що відзнака присвячена трагічній долі найбільшої і найціннішої святині православних українців Холмщини та Підляшшя — кафедрального собору в м. Холмі. Що ж ми знаємо про історію цієї святині?

Опрацювавши у Дрогобицькому краєзнавчому музеї книги бібліотеки, подаровані музеєві вояком УГА, дрогобичанином Степаном Кіктою, яка займає окрему кімнату, вдалося встановити подію, пов'язану з цим написом. В історико-меморіальному збірнику «Надбужанщина» (т. 2), у статті О. Волинця «Холмський собор» натрапили на слід цього напису: «Щойно після падіння Польщі 1939 р. тимчасово виправлено цю велику кривду, бо 19 квітня 1940 р. — згідно з домаганням української громадкості — німецька окупаційна влада передала українцям їхній старовинний собор». Один окупант відібрав у другого окупанта те, що належало українцям упродовж семисот років!

Історія цієї великої кривди така. Перші згадки про цей собор знаходимо ще з доби київського князя Володимира. Уніатський єпископ Яків Суша в XVII столітті у своїй праці «Фенікс» пише, що на одному з мармурових стовпів у вівтарі собору був вирізьблений напис грецькою мовою «1001». Виходило, що холмський собор побудував великий князь київський через тринадцять років після хрещення киян і проголошення християнства панівною вірою в Україні-Русі. Не раз боронили нащадки князя Володимира холмські землі від загонів поляків на чолі з королем Болеславом Хоробрим, та 1074 року сусіди-завойовники зруйнували Холм дотла — згорів і собор.

1235 року князь Данило відбудував Холм, побудував собор Пречистої Богородиці та переніс єпископську катедру до Хол-

ма. Собор був прикрашений цінними творами мистецтва, привезеними з Києва та Західної Європи. 1256 року Холм охопила велика пожежа. Літописці згадують, як король Данило відбудував Холм та церкву Богородиці, котру прикрасив «пречудовими іконами». Між цими іконами була й Холмська Мати Божя, найбільша святиня українського населення Холмщини і Підляшшя. Прикраси на цій іконі, зразки візантійської емалі спеціалісти відносять до XI-XII століття.

1596 року холмський єпископ Збіруйський прийняв Унію з Римом. Від того часу до 1875 року холмський собор був греко-католицьким. Унія не змінила ні східного обряду, ні українського національного обличчя Холмської єпархії. Українське населення Холмщини не відразу прийняло унію, а на основі Зборівського договору 1649 року між Польщею і Козацькою державою Богдана Хмельницького, холмська катедра була навіть короткий час (1649 – 1653) повернена православним. Намагаючись денационалізувати українців Холмщини, поляки прагнули насадити римо-католицизм. У Холмщині національна боротьба набула релігійних форм.

Після Першої світової війни поляки скористалися своїми політичними успіхами для того, щоб відібрати в українців Холмський собор і обернути його на римо-католицький костел усупереч сімсотлітній традиції. На початку XX століття поляки зруйнували в ньому іконостас, знищили живопис, переробили верхні частини бань, зняли із них восьмираменні хрести, поставивши на їхньому місці латинські хрести.

У підземеллях Холмського собору поховані такі видатні особи як великий воїн і будівничий могутньої Української держави князь-король Данило (1264), його син Роман (1260) — чоловік Гертруди Бабенберг (у 1252 – 1253 роках володар Австрії), другий син короля Данила — князь Шварно (1268), зять і спадкоємець литовського короля Мендовга та ін. Поховані там холмські єпископи. Вся земля на Холмській горі напоена кров'ю наших предків і оповита спогадами славного минулого, для всіх українців дорога і священна.

Галицьке москвофільство у фалеристичних пам'ятках 1914–1939 років

Москвофільство або русофільство — мовно-літературна, а згодом суспільно-політична течія, що виникла у першій половині XIX століття у середовищі української інтелігенції Закарпаття, Галичини й Буковини і ставила собі за мету єднання з Російською імперією та російським народом. Москвофільство охоплювало широке коло культурних і політичних напрямів — від захоплення, симпатій і сподівань на допомогу у боротьбі з поляками та угорцями — аж до заперечення української культури, мови, історії та визнання цілковитої єдності з російською мовою, культурою, історією.

Москвофільство почало активно проявлятися на Закарпатті (кінець XVIII — початок XIX ст.) у вживанні та пропаганді російської мови, в намовлянні закарпатської молоді й учених на переїзд на навчання й роботу до Росії, у визнанні закарпатських українців «общерусами». Москвофільство особливо поширилось після перебування російських військ в Угорщині 1849 року, що врятувало Австрію від Угорської революції. Як наслідок, починає ширитися ідея про «одноплемінну Росію», яка врятує слов'ян від мадяризації та іншого лиха.

У Галичині москвофільство пустило коріння під впливом ідей російського панславізму, ідеологом якого був проф. московського університету М. Погодін. Перебуваючи у 1839–1840 роках у Львові, він пропагував етнічну та мовну єдність «Галицької Руси з Великоросією». Завдяки цьому виник гурток прихильників об'єднання з «Великою Руссю», до якого ввійшли провідні літературні та громадські діячі (брати Головацькі, Б. Дідицький, І. Гушалевич, М. Малиновський, С. Шехович та інші). Незважаючи на проголошену ним і «Головною Русською Радою» 1848 року належність русинів Австрії до великого українського народу, ці діячі перейшли на позиції єдності «галицько-руської» мови з російською.

Розчарувавшись у своїх сподіваннях на підтримку австрійського уряду, який передав адміністрацію Східної Галичини у руки польської шляхти, та зневірившись у власних силах, ці діячі на чолі з представниками консервативного духовенства почали орієнтуватись культурно і політично на Росію. Позицію москвофільства в Галичині сформулювали 1860 року його

лідери: Б. Дідицький — у мовній політиці (анонімно видав брошуру «В один час научитесь малорусину по великоруски») та І. Наумович — у політиці (з трибуни Галицького сейму).

За погодінською теорією, москвофіли визнавали триєдину спільноту «руських» племен. Народну мову вживали лише у творах для простого люду, а для інтелігенції вводили російську мову або «язичіє», що було мішаниною церковнослов'янської, української та російської мов. За своєю суттю це було бажання єдності з російським народом при незнанні російської мови, відділення аристократії від мови простого народу, вкорінення у релігію «язичія» та російського православ'я. Спираючись на духовенство та його найвищих ієрархів, москвофіли аж до 1880 року переважали над молодшим поколінням — народодвцями, великий вплив на яких мали демократичні течії з Наддніпрянської України, що базувались на українському національному ґрунті та живій народній мові в літературі.

На початку ХХ століття москвофільство пережило великі зміни. З ініціативи «Руської Ради» 1900 року була створена перша політична організація москвофілів — «Русская народная партия», що мала дві фракції: «новокурсники» на чолі з В. Дудикевичем і Д. Марковим та «старшокурсники» на чолі з М. Королем та О. Давидяком. Молода радикальна фракція стояла на позиціях цілковитої національно-культурної єдності з росіянами та прийняття російської мови.

Після ганебно програної російсько-японської війни зросло напруження між Австро-Угорщиною та Росією. Після того, як 9 листопада 1912 року австрійський прем'єр-міністр проголосив проект заснування Українського університету у Львові, російський посол у Відні подав австрійському міністрові закордонних справ усний та письмовий демарш. У ньому було сказано, що відкриття Українського університету у Львові російський уряд розцінює як ворожий крок щодо Росії та як можливу причину війни! [98].

Старша поміркована фракція москвофілів («старшокурсники») були проти беззастережного об'єднання з російством, вони не поривали зв'язків із народною мовою та декларували лояльність до Австрії. Більш активна москвофільська фракція «новокурсників» за матеріального сприяння «Галицько-руського общества», заснованого у Петербурзі 1909 року українофобами В. Бобринським, архієпископами Холмським Євлогієм

та Волинським Антонієм, охопила більшість низових московфільських організацій: читальні ім. М. Качковського «Русских Дружин», «Общество Русских Дам», Студентське товариство «Друг», московфільські кооперативи та інші організації. У цих організаціях у русофільському доусі виховувалася молодь, багатьох юнаків посилали на навчання до російських православних духовних семінарій [99].

Нечітка політика австрійської адміністрації щодо московфільства та сприяння польської адміністрації на місцях дали можливість членам російської Державної думи брати участь у московфільських маніфестаціях, без перешкод вести проросійську пропаганду в селах Галичини і Буковини, агітувати людей переходити на російське православ'я.

Наслідком такої активної пропаганди стали судові процеси за державну зраду, а саме: справа С. Бендисюка у Львові та мармароський процес проти отця Кабальюка і 180 селян, що перейшли на російське православ'я. Остаточний перехід «новокурників» на російські позиції та наростання української національної стихії спричинили перехід частини московфілів до українства (І. Свенцицький, С. Дримайлик, М. Король та ін.) [100].

Про співвідношення сил українського та московфільського таборів свідчать такі дані: 1914 року «Просвіта» мала 2944 читальні, а «Общество ім. М. Качковського» — близько 300, Український ревізійний союз об'єднав 909 кооперативів, а «Русский ревизионный союз» — 106. На виборах до Галицького сейму було обрано тридцять послів з українського табору і лише одного московфіла. На початку Першої світової війни галицькі московфіли організували у Києві «Карпаторусский освободительный комитет» [101].

За спогадами голови Союзу підкарпатських руських студентів у Празі Степана Росохи, «панські сини гуртувалися в московфільському обществі карпаторусских студентів «Возрожденіє». Комітет видав відозву до «Многострадального руського народа Галицкой земли», в якій закликав вітати російську армію, а українських вояків австро-угорської армії — переходити на бік російського війська. Під час окупації Галичини 1914–1915 років московфіли брали активну участь у російській адміністрації та допомагали ліквідувати українство. Ймовірно, з цього приводу була виготовлена відзнака «Руским Наро-

ним Советом Прикарпатской Руси» в Києві, очолюваний Ю. Я. Яворським для москвофільського легіону з утікачів та полонених родом із Карпатської Русі (на протипагу Українським Січовим Стрільцям) [102, 103, 104].

Перед захопленням Галичини та Буковини російськими військами австрійсько-польська адміністрація Галичини під приводом «руської зради» провела масові арешти не лише серед москвофілів, але й серед свідомих українців. Тисячі українців були заслані до концентраційних таборів у Талергофі, ще тисячі — страчені австрійською армією, яка відступала і в якій особливо «відзначилося» угорське військо [105].

Після відступу російської армії галицькі москвофіли подалися на Схід, осівши здебільшого в Ростові-на-Дону, де мали нагоду відчутися різницю між українським і російським народами. Багато з них стали свідомими українцями, після 1917 року брали участь у творенні Української держави, а згодом і Західно-Української Народної Республіки [106].

Останні прибічники москвофільства створили у Львові «Русский Исполнительный Комитет». Білоемігрантська газета «За новую Россию» за 1936 рік подавала таку інформацію: *«Рішенням ради Союзу встановлено емблемою Союзу є знак св. Володимира згідно з наведеним вище взірцем... Вона представляє собою металічну відбитку емблеми Союзу з міді, бронзи або напівзолота на щиті національних барв, згідно з наведеним вище рисунком... Рада Союзу вирішила прийняти як емблему Союзу старий роговий знак св. Володимира, що його присвоїли собі недавно українські групи, знаний під іменем «трезуб» [107].*

Незабаром цей комітет розпався на декілька груп. Їхнє ліве крило створило партію «Народна Воля», яка об'єдналася 1926 року з советофільським холмсько-волинським «Сельським Союзом», створила «Сельроб», що бодай зовні став на українську платформу. Консервативне крило москвофілів згуртувалося в «Русской Народной Организации» і тісно співпрацювало з російською меншиною в Польщі. Це крило знову розпалося на незначні групи: «Русская Аграрная Партия» і «Русская Селянская Организация» [108, 109, 110].

На виборах до польського сейму москвофіли не здобули жодного мандата. Попри тісну співпрацю з поляками, москвофільство перебувало в постійному занепаді, і його прихиль-

ники потроху перейшли до українського табору. Значний вплив москвофільство мало лише на Лемківщині та в середовищі білоемігрантів. Нечисленні прихильники москвофільства залишилися тільки серед закарпатських та лемківських емігрантів у США.

Залишки москвофільства частково ще залишилися на Закарпатті в спробах реанімувати «проблему русинув».

Так, з ініціативи Закарпатського обкому КПРС 17 лютого 1990 року було створено «Общество пудкарпацьких русинув». Соціальною основою цього «общества» став зденационалізований і перефарбований в русинів-шовіністів елемент престарілого москвофільства, вихованого в 20-30-ті роки на Закарпатті російською білоеміграцією.

Сьогодні в умовах відчайдушних спроб ворогів української державності повернути назад колесо історії, розвалити молоду Українську державу і навести її в смертельні обійми Москви, коли реваншисти всіх орієнтацій спільними зусиллями намагаються пошматувати між собою єдиний народ на українців, малоросів, русинів, доречно зауважити, що за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року, близько вісімдесят відсотків мешканців Закарпатської області зарахувало себе до українців — а це все корінне населення.

Історія однієї фалеристичної знахідки

Досліджуючи історію української фалеристичної спадщини першої половини ХХ століття, вдалося натрапити на дуже цікаву відзнаку, яку тривалий час не могли ідентифікувати. Це кругла відзнака, на якій українські національні символи — св. Архистратиг Михаїл, родовий знак св. Володимира — тризуб та Галицький Лев накладені на триколірну російську червоно-біло-синю символіку!

Опрацьовуючи українську періодику 30-40-х років минулого століття поталанило відшукали відповідь на абсурдність та нелогічність такого поєднання абсолютно різних символів.

У часописі «Неділя» за 12 квітня 1936 року було розміщено публікацію «До чого доходить московська безликість?», яка давала відповідь на цей абсурд. Цитуємо за оригіналом: «Паризьке «Українське слово» ч.153 помістило фотографію заго-

ловка московського емігрантського часопису «За нову Росію» з місяця березня ц. р. Крім тризуба при заголовку, на першій сторінці є ще 2 тризуби з таким розпорядком: «Отъ Исполнительного Совѣта Союза": рішенням Ради Союзу встановлено емблемою Союзу знак св. Володимира, згідно з наведеним вище образом. Він буде від сьогодні символом і значком нашого руху».

«На нас лежить обов'язок достойно носити на собі цей давній знак зародження нашої національної державності. А далі «з доручення ради Союзу виконавче Бюро встановлює нагрудну відзнаку для членів Союзу. Вона представляє собою металічну відбитку емблеми Союзу з міді, бронзи або пів золота на щиті національних барв згідно з наведеним вище рисунком», «Раді Союзу прийняти як емблему Союзу, старий роговий знак святого Володимира, що його присвоїли собі не давно українські групи, знаний під іменем «трезуб». Наш символ повинен виявляти нашу основну ідею — російський націоналізм, безкомпромісовий у своїм захопленні своїх народів, що бодували разом наш великий гім — російську державу.

Для нашої матері Росії расизм надто вузький. Вона вже давно до нас вийшла на загальнолюдські простори. «Дарма і помилково «Українці» заключили наш знак Володимира «Красного Солнышка» у вузькі межі Київщини». Позбавляючи українство права виняткового вживання нашого «общерусского» знака, ми віддаємо належне йому місце».

Направду московське нахабство доходить уже до крайніх меж. Московська лапа давила від століть Україну. Давить і сьогодні. Москалі вкрали нашу національну назву й культуру, крали наші здобутки й наших передових людей. Жадібна лапа московських посіпак видувувала і видушує з українського національного організму всі його життєтворчі соки. Тризубом символізувати московський неглімий рух — це верх політичної перфідності (підступність, — прим. автора). Так, українським тризубом засвідчувати «єдінство руссаго народа» з українством — крок, на який згідні тільки москалі!» (кінець цитування газетної публікації) [111,112].

На жаль, поки що не вдалося віднайти у Львівських бібліотеках примірника газети «Українське слово» ч.153. (У бібліотеці ім. В. Стефаніка підшивка «Українського слова» за 1935 рік закінчується ч.150, а в підшивці «За нову Росію» відсутній

примірник за березень 1935 року). Тому питання зображення відзнаки «Исполнительного Совета Союза» залишається відкритим.

А подана відзнака, віднайдена на початку 90-х років ХХ століття, була помилково потрактована як відзнака москвофільська. Послідовність кольорів на російських відзнаках (біло-синьо-червоний) не відповідає кольорам на поданій відзнаці. Ймовірно, що це одна з перших українських відзнак періоду творення соборного гербу України на початку 1917 року.

Частина II

ВІДЗНАКИ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ

Військова відзнака «Стрілецька Рада» колегії коменданта Січових Стрільців Євгена Коновальця 1918–1919 років

Тривалий час досліджуючи українську фалеристичну спадщину періоду національно-визвольної боротьби 1914 – 1952 років вдалося 1989 року виявити у приватній збірці професора Степана Гайдучка (1891 – 1976) дуже рідкісну відзнаку. Вона мала вигляд монограми з двох літер «С», переплетених гілкою червоної калини.

1990 року у колись закритих спецфондах Національного музею у Львові вдалося віднайти другий примірник відзнаки, яка тривалий час не була ідентифікована, до часу, поки у праці Ярослава Семотюка «Українські військові відзнаки» (1991 р., Торонто) було подано зображення та назву відзнаки — «Рада Січових Стрільців» [113].

Ретельні пошуки у Центральному державному архіві України у Львові дозволили виявити у фондах 1992 року перелік експонатів, переданих з Відділу військово-історичних пам'яток НТШ до Військово-історичного музею НТШ. У цьому переліку, складеному професором Ярославом Пастернаком 1937 року, подано опис дев'яти відзнак у вигляді двох літер «С» та червоної калини. Причому, п'ять із цих відзнак мали на звороті написи «Рада Січових Стрільців» з присвятою Андрієві Мельнику, Василю Кучабському, Роману Дашкевичу, Іванові Рихлу та Іванові Даньківу (написи не уточнювалися) [114].

Знаючи з попередніх досліджень долю військово-історичної збірки музею НТШ, що була передана напередодні Другої світової війни Музею визвольної боротьби у Празі, а 1945 року — пограбована й вивезена з Праги до Москви та частково — до Києва, пошуки продовжили у Національному музеї історії України в Києві.

Як вдалося встановити, у столиці зберігається декілька примірників відзнак, описаних професором Я. Пастернаком. Виявлено також примірник відзнаки без кріплення та напису. За непідтвердженими даними, відзнаку без напису використовували як таємний знак-пароль під час підготовки антигетьманського повстання (1918 р.) [115].

У родинному архіві Ігоря Чмоли (сина Івана Чмоли, — авт.) у США зберігається відзнака з написом «Рада Січових Стрільців. Іван Чмола». Нині відзнака зберігається у приватній колекції доктора Юрія Сас-Подлузького в Чикаго. Назва «Рада Січових Стрільців» є тільки на звороті відзнак, а в усіх джерелах, мемуарах та спогадах фігурує назва «Стрільецька Рада» [116].

Стрільецька Рада була сформована 19 січня 1918 року як дорадча колегія коменданта Січових Стрільців Є. Коновальця. В процесі роботи і боротьби Січових Стрільців вона стала вирішальним органом в усіх засадничих справах, зокрема, у справі ідеології, політики та організації. Стрільецька Рада провадила формальні засідання, на яких обговорювали справи, що були на порядку денному. Рішення на них приймали шляхом голосування або взаємного узгодження думок [117, 118]. За спогадами В. Кучабського та Є. Коновальця особовий склад Стрільецької Ради був таким:

а) в січні 1918 року: Є. Коновалець, А. Мельник, І. Чмола, Ф. Черник, В. Кучабський, д-р К. Воевідка, Р. Сушко;

б) восени 1918 року у період антигетьманського повстання до згаданих вище старшин приєдналися Р. Дашкевич, М. Матчак та на деякий час д-р О. Назарук;

в) у період Директорії до складу Стрільецької Ради ввійшли ще й старшини І. Андрух, І. Рогульський, Я. Чиж, В. Чорний (Л. Розенберг), Ю. Отмарштайн, Г. Гладкий, І. Даньків, І. Рихло.

Стрільецька Рада не припинила свого існування і після реформування німцями полку Січових Стрільців під час гетьманського перевороту. Трохи згодом Стрільецька Рада відновила формацію Січових Стрільців у Білій Церкві. Навіть після

остаточної ліквідації Січових Стрільців у Новій Чорторії на початку грудня 1919 року, Стрілецька Рада проводила роботу під час інтернування у Польщі та в еміграції у Чехословаччині. Аж у липні 1920 року у Празі відбулося останнє засідання Стрілецької Ради [119].

Відзнака «Стрілецька Рада», безперечно, є високохудожньою фалеристичною пам'яткою часів Визвольних змагань, однак її авторство тривалий час не вдавалося встановити. З'ясування авторства відзнаки — неабияка удача, якій передують тривалі й клопіткі пошуки. Майже через 15 років після виявлення відзнаки вдалося встановити те, що її автор — відомий український різьбяр та скульптор Михайло Бринський (1883—1956).

У літописі «Червоної Калини» за 1936 рік подано біографію М. Бринського, в якій зазначено, що в листопаді 1918 року, після добровільного вступу до Української Галицької Армії у Станіславові, його відкликав Державний Секретаріат Військових справ для виготовлення низки проектів відзнак для Української Армії. У березні 1919 року, після того, як Начальна Команда ухвалила виконані Бринським проекти, він виїхав до Відня, щоб контролювати виготовлення відзнак [120].

Втім, через воєнні невдачі УГА не вдалося сповна реалізувати цей план. 1929 року Михайло Бринський передав ці проекти через Володимира Тарновецького до Національного музею у Львові. У книзі надходжень експонатів музею за 1930 рік є опис восьми проектів, переданих Тарновецьким. 1952 року ці проекти разом із іншими експонатами, — прапорами, одностроями, військовими відзнаками, були знищені більшовицьким режимом. Проект відзнаки «Стрілецької Ради» мав такий опис: «Монограм СС переплетений галузкою червоної калини. Розмір 44x40 мм» (розмір відповідає розміру віднайдені відзнаки).

Ще один проект (ймовірно, не реалізований) мав такий опис: «Двораменний хрест з кружечками на кінцях ramen, спаяних перснем, на якому чотири рази напис: «Lex» (Lex — з лат. Закон, — прим. авт.), посередині на синьому емальованому монограм золотий «СС» із кілочком до вішання. Розмір 40x40 мм. Опис цього проекту подібний до виконаного М. Бринським пропам'ятного ордена Галицької Армії, виготовленого 1928 року з нагоди 10-ї річниці Листопадового Чину.

У Національному музеї зберігся також опис і один примірник відзнаки Бринського, описаний «як монограм «СС»

менший, поперек штифтований, до прикріплення на ковнір. Розмір 24x30 мм» [121,122].

Тема військових відзнак Українських Січових Стрільців ще мало досліджена, вона потребує копіткої праці мистецтвознавців, істориків, архівістів, колекціонерів та всіх не байдужих до української фалеристичної спадщини.

Невідомі сторінки творення пропам'ятної відзнаки Української Галицької Армії

Серед українських військових відзнак періоду національно-визвольної боротьби 1917–1922 років за державну незалежність України особливе місце посідає комбатанський хрест Української Галицької Армії.

Відзнака була встановлена у серпні 1928 року колегією старшин УГА для всіх старшин, підстаршин та вояків УГА, а також цивільних осіб, що не служили в УГА, але зазнали переслідувань польської влади за участь у державних органах влади Західноукраїнської Народної Республіки. Після тривалих переговорів відзнака була випущена комітетом старшин УГА та представників української військової еміграції у Відні.

Ймовірно, що тривалі переговори були пов'язані з затвердженням проекту відзнаки, на який, мабуть, оголосили конкурс. Як правило, комбатанські хрести мають міліарний, бойовий вигляд, що проявляється у поєднанні хреста з мечами, шоломом чи іншою зброєю та державними символами.

На пропам'ятній військовій відзнаці УГА цього не вдалося зробити з огляду на польську окупацію Галичини та пов'язані з нею переслідування. Та проекти такі були. Вдалося виявити декілька таких проектів цієї відзнаки, які, на жаль, не були реалізовані [123].

А в переліку експонатів військово-історичних пам'яток із музею НТШ у Львові, складеного Пастернаком 1937 року, зазначено «коробка відзнак УГА у пробних стадіях роботи 15 штук». На щастя, частина цих «пробних стадій роботи» (дев'ять примірників) збереглися в київському музеї історії України та два примірники в приватній збірці [124, 125].

Можна припустити, що частина вояків хотіла бачити пропам'ятну відзнаку більш мілітарною та національно спрямова-

ною. Мабуть тому пропонувався варіант із написом «За Україну, за волю, за честь і славу» на лицевій стороні та з різними варіантами кріплення чи нумерації.

Пропам'ятна воєнна відзнака УГА (Комбатанський хрест 1928 року) є, безперечно, високохудожньою фалеристичною пам'яткою часів визвольних змагань, однак її авторство тривалий час не вдавалося встановити. Взагалі, з'ясування авторства відзнаки — неабияка удача дослідника, якій передують тривалий та кропіткий пошук. Перша виявлена згадка про автора відзнаки була подана у літописі «Червоної Калини» за 1936 рік у біографії відомого українського різьбяр та скульптора Михайла Бринського (1883—1957), автора низки високохудожніх фалеристичних пам'яток та пам'ятників полеглим воїнам — героям визвольних змагань 1917—1922 років [126].

Виготовила відзнаку фірма емалевих предметів «Geschiermeister» (Jozefstadtestr. 8) у Відні влітку 1928 року під наглядом отця Ключа і пор. доктора Івана Гижі. Перші нагороди колишнім воякам УГА, які проживали у Відні, вручив генерал Кравс. А в церкві св. Варвари була відкрита пропам'ятна таблиця для вшанування пам'яті полеглих вояків і в ній «завішено» відзнаку ч. 1. Конфігурацію хреста, згідно з заявою сотника Зубрицького, запозичено з церкви Б. Хмельницького в Суботіві. [Статут пропам'ятної воєнної відзнаки УГА виготовила «Молода Громада» 1927 року. Існує два види кріплення: на бинді (стрічці) та голці розміром 33x33 мм і 17x17 мм. («фрачний варіант») [127].

За спогадами ветеранів УГА відзнаки з кріпленням на гвинті перероблялись на індивідуальне замовлення фірмою І. Кузьмича у Львові (припаювався гвинт замість шпильки). Стрічки до відзнаки виготовляли студентки Львівського університету Марія Кравців та Марія Чиж на вулиці Пулавських ч. 8. у Львові [128].

Відзнаку повторно випустила (перевидала) 1938 року Колегія пропам'ятної воєнної відзнаки УГА з нагоди святкування десятиліття «Української Стрілецької Громади» в Канаді в кількості кількох тисяч, розміром 35x35 мм та 15x15 мм («фрачний варіант»).

Ось із яким пієтетом описує цю відзнаку доктор Роман Климкевич: *«Сьогодні вже не час змінити вигляд цієї все таки гарної та виразистої відзнаки, бо вона сталася в своєму дотеперішньому вигляді одним із цінних надбань української ду-*

ховності та має вже за собою традицію трьох десятиріч. Протягом тридцятиліття значно поширилося її значення і в сучасності вона являється не тільки комбатантським хрестом, але й символом цілої УГА поруч золотого лева ЗУНР і тризуба і як така видніє вона на численних обгортках книг, обкладинках журналів, листівках, недержавних марках тощо.

Часове заломання визвольних змагань і повоєнне лихоліття не дозволили учасникам УГА користуватися заслуженими відзначеннями ЗУНР і її героїської армії і тому пропам'ятна воєнна відзнака має глибший зміст, ніж комбатантський хрест — вона в дійсності відзначення за бої й походи в складі Української Галицької Армії» [129].

Берестейський мир та Холмщина у фалеристичних пам'ятках 1918 року

Серед перших фалеристичних пам'яток періоду становлення Української Народної Республіки слід окремо розповісти про відзнаки, пов'язані з Берестейським (Брестським) миром між УНР з одного боку, Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією з другого, який підписали 9 лютого 1918 року. Це був перший мирний договір Першої світової війни 1914—1918 років. Подія ця закарбована у пам'ятній відзнаці з написом «BREST-LITOWSK 1918».

Виявлено також відзнаку з написом «1918 FRIEDE», випущену з нагоди закінчення Першої світової війни.

Ще один мирний договір між радянською Росією та державами Четвертого союзу був підписаний 3 березня 1918 року. За умовами цього миру Росія повинна була негайно вивести свої війська з території УНР, припинити будь-яку агітацію і пропаганду проти уряду цієї країни та укласти з нею мирний договір. Ймовірно, з цього приводу випустили відзнаку з написом «19 МИР 18 БЕРЕТЕЙСЬКИЙ. brest-litowsk».

На той час у Німеччині та Австро-Угорщині дуже гостро стояла продовольча проблема, а договір з УНР міг до певної міри вирішити її. Заради укладення миру з УНР обидві держави давали згоду на передачу їй Холмщини з Підляшшям та на виділення західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини в окремий коронний край. Згідно з договором сторони

відмовлялися від взаємних претензій на відшкодування збитків, спричинених війною, обмінювалися військовополоненими та зобов'язувалися відновити взаємні економічні відносини. Уряд УНР мусив надати цим державам шістдесят мільйонів пудів зерна, 2750 тисяч пудів м'яса та деяку промислову сировину.

Неспроможність Центральної Ради виконувати в повному обсязі статті договору та тиск з боку поляків призвели до наростання суперечностей між урядом УНР та австро-німецьким командуванням в Україні, і — внаслідок цього — до падіння демократичної Української Народної Республіки та встановлення гетьманського уряду П. Скоропадського. Згодом Німеччина Рапальським договором із більшовиками 1922 року оголосила Берестейський договір недійсним; Австро-Угорщина зробила його недійсним самим фактом розпаду; Туреччина 1922 року скасувала Берестейський договір договором з УРСР; Болгарія формально Берестейський договір не анулювала [130].

Договір від 9 лютого 1918 року врятував Українську Народну Республіку від поглинання радянською Росією та мав вирішальне значення для подальшого розвитку історії Західної України, зокрема, Холмщини.

Уже 10 лютого у Львові відбулася велична маніфестація з нагоди підписання мирного договору. На Ринковій площі Львова зібралися тисячі українців: залізничники з оркестром, шкільна молодь, стрільці, члени товариства «Сокіл». З балкону будинку «Просвіти» їх привітав посол австрійського парламенту Кость Левицький (1859—1941), зазначивши, «що саме наша молода держава перша простягнула руку до згоди, перша здержала криваву війну». А 12 лютого у залі «Української бесіди» відбулося зібрання української громадськості, яке обговорило й схвалило «заключення миру між Україною й осередними державами» і повернення «многостраждальної Холмської землі і Підляшшя» до «матірного краю — України». Закінчились урочистості прийняттям телеграми такого змісту:

«Збори українців міста Львова засилають свій гарячий привіт і глибоку подяку Українській Центральній Раді, Українській Раді Народних Міністрів та Українській Мировій Делегації за закінчення мира, що ставить Україну в ряд держав культурного світа». З цього приводу Міністерство війни, уряд воєнної опіки Австро-Угорщини видав спеціальну відзнаку, а Україн-

ський Народний комітет видав візгову з закликом до українців активно купувати відзнаку» [131,132].

Державницька позиція українців надзвичайно занепокоїла польських шовіністів, польські газети заповнили «протести» польської академічної молоді та політиків. 13 лютого в середовищі польських професорів Львівського університету вийшла цинічна резолюція: *«Берестейській договір противиться непереданим правам поляків і їх найсвятішим почуванням. Крик вавий біль і жаль перймає польські серця до глибини. Берестейський договір нарушає східні границі польського конгресового королівства... Берестейській договір представляється насильством... Се новий розбір Польщі»*. Цей протест польських шовіністів втілювався у спеціальній відзнаці з терновим вінком та написом «CHELMSZCZYŻNA. 9.II.1918».

У відповідь українські професори та доценти Львівського університету ухвалили розважливу заяву, в якій ґрунтовно доводили праукраїнськість Підляшшя і Холмщини. Цю заяву схвалив і митрополит Андрей Шептицький.

Проблема Холмщини та Підляшшя виникла ще влітку 1915 року, коли російська армія, відступаючи, масово евакуювала українське православне населення вглиб Росії, а українське та російське населення, яке залишилося, побоюючись переслідувань польської католицької більшості, самовільно покинули землі Холмщини і Підляшшя. Перед відступом російське військо спалило майже всі українські села. На своїх етнічних землях залишилось близько двадцять п'ять тисяч українців.

Важкою була доля втікачів та переселенців із Холмщини, — евакуація до Росії відбувалася хаотично, дорогою більшість із них втратили все майно, багато захворіло та померло. Працювали вони на риллі російських селян над Волгою і завдяки вищій культурі землеробства досягли певного добробуту. Одночасно у конфронтації з росіянами холмщани усвідомлювали себе українцями, а ще більше вплинули на їхню національну свідомість революційні події 1917 року в Україні.

Навесні 1917 року відбулося декілька нарад і з'їздів холмщаків у Києві. Вирішальне значення мав Всехолмський з'їзд 7—9 квітня в Києві, в резолюціях якого прозвучало гасло: *«Геть із Польщею, ми є українці і хочемо належати до України й Києва»*. З ініціативи делегатів з'їзду (вони були й делегатами до Центральної Ради) ухвалили резолюцію Центральної Ради

від 27 листопада 1917 року про те, що Холмщина та Підляшшя є складовою частиною УНР. Відповідно до цієї резолюції в Берестейському мирі 9 лютого 1918 року визнали Холмщину та Підляшшя складовою частиною УНР.

Але практично українська влада не встановила свого контролю над цими етнічними землями України. Остаточно Холмщина і Підляшшя увійшли до складу Польщі на підставі Ризького миру між Польщею та РСФСР від 18 березня 1921 року [133].

Фалеристичні пам'ятки українського підпілля УВО—ОУН

Творення українського націоналістичного підпілля УВО—ОУН почалося на західноукраїнських землях на початку 20-х років минулого століття відразу ж після поразки в українсько-польській і більшовицькій війні. Хоча воєнні дії закінчилися, та український народ не погодився з воєнною поразкою й продовжував боротьбу з окупантами іншими засобами. На Великій Україні не припинявся антибільшовицький повстанський рух, а в Західній Україні, окупованій поляками, була крайня необхідність продовжувати збройну боротьбу, викликану терором польської адміністрації проти українського населення Галичини.

Відразу ж після окупації Галичини в 1919—1923 роках поляки провели масові арешти та інтернування понад сто тисяч українців, з яких тільки в одному таборі в Бересті померло двадцять сім тисяч! Були скасовані всі українські кафедри у Львівському університеті, українських студентів не допускали до вищих навчальних закладів Польщі, почалася масова акція знищення українських шкіл та української кооперації, тисячам українських урядовців була закрита дорога до державної служби.

Українським селянам заборонили купувати землю, натомість почалося масове заселення Галичини польськими військовими та цивільними колоністами. Одночасно закривали, нищили та полонізували українські церкви, відкриваючи польські школи, товариства та установи. Професор Львівського університету, а пізніше міністр віровизнання і освіти С. Грабський публічно заявив, що через двадцять п'ять років у Східній Галичині не буде українців!

Ось що згадує один із засновників підпільного руху УВО-ОУН в Галичині Володимир Мартинець: *«На ґрунті всіх цих антиукраїнських заходів у «вільній Польщі» коріниться генеза повстання та діяльності підпільної «Української Військової Організації» (УВО), творцем і керманічем якої, так само як і Січових Стрільців, був полковник Євген Коновалець. УВО мала продовжувати до слушного часу боротьбу збройними засобами і, втримуючи на українських землях постійне кипіння, унеможливити закріплення на них ворожого стану посідання»* [134].

Про роль та вплив національної символіки маємо яскраве свідчення Володимира Мартинця: *«Вранці 1 листопада 1924 року всі в'язні вийшли на прохід (прогулянка політичних в'язнів на подвір'ї тюрми «Бригідки» у Львові, — авт.) із національними відзнаками. Сторожі намагалися їх зняти, та ніхто їх не слухав, що більше — полковник Мельник виголосив до в'язнів коротку святочну промову, в'язні відспівали пісні й відійшли до камер. По обіді на всіх трьох турах проходу в'язні були з відзнаками і співали пісень. У тюремних обставинах це було невиданим явищем»* [135].

Цей невеличкий уривок — яскрава ілюстрація великої пошани та значення, яке надавалось українськими націоналістами культу національних відзнак. Такий факт свідчить про роль та вагу національних символів в українському суспільстві 20-30-х років ХХ століття.

Можна припустити, що серед національних відзнак на ґрунті українських політичних в'язнів була і відзнака Легії Українських Націоналістів, яку так описав один із засновників УВО-ОУН Зеновій Книш: *«Вживались у Легії Українських Націоналістів членські відзнаки у формі щита в українських барвах, з державним тризубом. Щит охоплював колом ланцюг, як символ соборності. З-під щита виднілось руків'я меча, що перехрещував щит. На щиті напис: «Думка думкою, меч — мечем». Відзнака поки що не віднайдена, але натомість відома відзнака, зображення якої відповідає опису за виключенням напису: «Думка думкою, меч — мечем». З огляду на це можна припустити, що відзнака Легії Українських Націоналістів стала прототипом при творенні відзнаки Української Військової Організації.*

Легія Українських Націоналістів — ідеологічна організація, що діяла в 1925 — 1929 роках у Подєбрадах, боролась за послаблення більшовицьких впливів серед української еміграції, підго-

товляла підґрунтя для створення ОУН. Очоловав Легію М. Сціборський. Видавала журнал «Державна Нація» (1927). У Легію входила студентська організація в Празі «Українська Національна Молодь», заснована жовтня 1922 року, що мала на меті «об'єднати українське студентство на думці про державну незалежність України». Видавала неперіодичний журнал «Національна Думка». Мала чотирнадцять філій серед студентства на еміграції.

Питання про творення організаційної емблеми, гімну та прапора для членів УВО-ОУН постало відразу ж після створення на початку 1929 року внаслідок об'єднання кількох націоналістичних організацій на Першому конгресі українських націоналістів у Відні.

Цікаво, що при розробці свого проекту української націоналістичної організації під назвою «Ліга розбудови нації» (назва одного з проектів організації), її автор Д. Андрієвський запропонував і проект емблеми, де ввів у композицію вертикально спрямований меч — «За свою відзнаку Ліга має Тризуб, зложений з ліри в формі волових рогів і сторч поставленого меча. Літери Л, Р, і Н відповідно розположені, доповнюють цілість. Рисунок її синій, а тло — золоте» [136].

В офіційному органі Проводу ОУН — журналі «Розбудова Нації» (ч.6-7 за 1929 р.) було оголошено конкурс на прапор, гімн та відзнаку для членів ОУН. За наслідками конкурсу було прийнято проект проф. Роберта Лісовського, як офіційну емблему ОУН.*

А 1932 року вже опубліковано рішення Проводу про затвердження емблеми ОУН, що вживалася як відзнака членів ОУН, на прапорах, печатках, фірмових бланках, листівках, грошових знаках підпілля — «бофонах» та обкладинках офіційного органу ОУН [137].

Затвердженою емблемою (гербом) ОУН став стилізований золотий тризуб, у якого середній елемент у формі двосічного

---

* Роберт Лісовський (1893–1982) народився у м. Запоріжжя, вчився у Київській студії О. Мурашка, Українській академії мистецтв у М. Бойчука та Г. Нарбута, потім закінчив Берлінську академію мистецтв. Професор Української студії пластичного мистецтва у Празі (1929–1945). Після Другої світової війни жив в Італії, Великій Британії, Швейцарії. Уславився як графік, ілюстратор українських поетичних збірок, автор прикладної графіки. Помер у Женеві.

меча. За ним закріпилася назва «націоналістичний тризуб». Цей знак поміщено на щиті білої з золотою смужки по краю щита.

З часом емблема зазнала незначних доопрацювань, зокрема, колір щита був вдало замінений із білого на синій.

Досить часто використовувався лише тризуб із мечем без щита. Наприклад, на обкладинці журналу «Розбудова нації», починаючи з числа за січень-лютий 1932 року і до останнього числа 1934 року, містився тризуб без щита.

Масово використовувалася відзнака членами та симпатиками ОУН у традиційному виконанні — на геральдичному щиті синьої барви.

За непідтвердженими даними не запряжені члени ОУН використовували відзнаки з малиновим обідком по контуру щитка.

Носіння офіційної відзнаки ОУН та використання прапора було неможливе в Західній Україні через її нелегальне становище, проте відзнака ОУН разом із прапором вільно функціонувала на теренах Карпатської України, як прапор парамілітарної організації «Карпатська Січ» у 1928–1939 роках.

Відзнаки ОУН вільно функціонували також у багатьох країнах Західної Європи де були осередки організації, наприклад, у Німеччині, США, Канаді та інших країнах.

Відзнака Організації Українських Націоналістів використовувалася і на військових одностроях Легіону полк. Романа Сушка 1939 року.

Виявлена саморобна кокарда воїна УПА, ймовірно колишнього гімназиста, на якій замість букви «Г» вставлена емблема ОУН.

Після відновлення діяльності та легалізації структур в незалежній Україні, ОУН провела свій перший в Україні — XII Великий збір українських націоналістів, де прийняла серед іншого Статут ОУН, що 24 вересня 1993 року був зареєстрований Міністерством юстиції України. Статут у пункті 1.5 визначав: *«ОУН використовує власну символіку: прапор, вимпели, емблеми тощо, які є її символами і відмінними знаками, затверджені Проводом ОУН та зареєстровані у порядку, передбаченому чинним законодавством України»* [139].

Тоді ж у Мініюсті зареєстровано емблему та прапор ОУН. Емблема традиційна з 1932 року, але вміщена на щит синьої барви, що обведений золотою смужкою по периметру. Символіку ОУН використовують із певними відмінностями і по-

еднанням з іншими символами (наприклад у «Пласті») або й без них, українськими ідеологічно спорідненими організаціями в діаспорі та Україні.

На початку 70-х років ХХ століття в діаспорі було спроектовано декілька пам'ятних хрестів, які, ймовірно, не були виготовлені. Поки що не реалізований проект нагороди ОУН, автором якого є член ОУН, директор бібліотеки ім. О. Ольжича Олександр Кучерук.

До святкування 100-ліття з дня народження засновника та провідника ОУН полковника Євгена Коновальця, членом Проводу ОУН в м. Львові Степаном Пахолком була спроектована та власноруч виготовлена невелика кількість пам'ятних медалей для філії Львівського історичного музею в с. Зашків, в якому збереглася родинна оселя Коновальців. На медалі напис: «Бо тільки меч, а не слова, здобуде нації права». Гасло запозичене з напису на бофоні УПА за 1948 рік.

А з нагоди святкування 120-ї річниці з дня народження голови Проводу Організації Українських Націоналістів полковника Андрія Мельника в його родинному селі Воля Якубова, Проводом Львівського осередку ОУН був випущений пам'ятний знак. Символи та відзнаки Організації Українських Націоналістів — німі свідки нашого славного, героїчного та трагічного минулого, з честю виконали свій обов'язок перед Україною, були невід'ємною частиною національно-визвольної боротьби та стали символами поваги до нашої історії, символами честі та віри у краще майбутнє українського народу.

Датування відзнак «Союзу Українських Ветеранів» та «Об'єднання Українських Комбатантів»

Завершення національно-визвольної боротьби українського народу на початку 20-х років минулого століття та окупація українських земель ворогами не сприяли легальному існуванню ветеранських організацій на українських землях.

Організації колишніх українських вояків були у Франції, Чехо-Словаччині, Бельгії. В Західній Польщі в м. Каліш існувало «Товариство Вояків Армії УНР» та «Спілка Українських Воєнних Інвалідів».

У Львові діяло товариство українських комбатантів «Молода Громада», що за умов польської окупації Західної України мало статус клубу. Існувала у Львові також організація українських воєнних інвалідів «Українське Товариство Допомоги Інвалідам», що надавало допомогу українським інвалідам Армії УНР та УГА, які перебували на терені Галичини, та «Товариство охорони воєнних могил».

Під час Другої світової війни українські комбатантські організації в країнах Європи не діяли, а ветерани Визвольних змагань гуртувались при окремих легальних установах як «Українська Громада» та «Українське Національне Об'єднання» в Німеччині чи при «Українському Центральному Комітеті» у Кракові. 1940 року в Кракові ветерани Визвольних змагань випустили комбатантський хрест з мечами для учасників боєвих дій та хрест без мечів для цивільних осіб (лікарів, сестер-служебниць, священників, державних службовців, дипломатів та інших осіб).

А українські вояки-ветерани у Варшаві 1941 року випустили свою надзвичайно вдалу за дизайном відзнаку для ветеранів Українських Збройних Сил 1917–1941 років.

По закінченню Другої світової війни створились організації колишніх українських вояків з нових формувань: «Карпатська Січ», «Братство Колишніх Вояків Першої Дивізії УНА» і вояків Української Повстанської Армії та інші.

На терені Західної Німеччини був заснований 1946 року «Союз Українських Ветеранів» з центром у м. Ульм, що мав декілька філій в таборах переміщених осіб. Найбільша філія «СУВ» була в м. Регенсбург (понад 150 колишніх вояків). Серед них були офіцери, що здобули високі військові ранги ще за часів національно-визвольної боротьби на початку ХХ століття: полковники Дітель, М. Євтушенко, Йосип Мандзенко, Микола Омелюсік, Петро Самутін, майор Кость Манзенко, сотники Василь Сердюк, Іван Сторожук (колишні вояки Армії УНР). Були також старшини УСС та УГА: сотники Артемович та Ілля Карпінка, поручик Петро Бігус, старшини — дивізійники Богдан Підгайний, сотники Богдан Бігус, Роман Бойцун, поручик І. Зарицький та інші.

Серед комбатантів у таборі панував справжній дух вояцького побратимства та взаємопошани.

Фалеристичні пам'ятки українських біженців у таборах переміщених осіб Німеччини та Австрії у 1945–1949 роках

1

2

3

1. Відзнака міжнародної адміністрації Допомоги і Відродження Об'єднаних Націй, що займалася опікою українських політичних біженців у таборах переміщених осіб (Displaced Persons – D.P.) Німеччини та Австрії у 1945–1949 рр.

2. Відзнака Санітарно-Харитативної Служби, що надавала медичну допомогу українській політичній еміграції та опікувалася інвалідами, вояками УПА, вдовами, сиротами тощо.

3. Відзнака Об'єднання Українських Жінок у таборах переміщених осіб, з метою об'єднання жінок з усіх теренів України для спільної діяльності у трьох ділянках: культурно-освітній, господарській та допомогівій.

4

5

6

4. Відзнака Ліги Українських політичних в'язнів у Мюнхені, що об'єднала всіх політв'язнів німецьких концентраційних таборів і тюрем.

5. Відзнака політичного в'язня. Ймовірно, була випущена в Канаді для політичних в'язнів після ліквідації таборів.

6. Відзнака «Спільки Української Молоді», заснованої ще 1924 р. та відродженої 1946 р. у таборах переміщених осіб.

7

8

9

7. Відзнака Союзу Українських Ветеранів у таборі переміщених осіб у м. Регенсбург. 1946 р.

8. Відзнака Об'єднання Українських Комбатантів у таборі переміщених осіб у м. Регенсбург. 1947 р.

9. Відзнака Українських Комбатантів «Легион ім. Симона Петлюри», які воювали в радянській армії. 1952 р.

10

11

12

13

10. Відзнака для учасників та гостей «Тижня української культури», що тривав з 7 по 21 березня 1947 р. в м. Регенесбург.

11-12. Відзнаки, випущені для учасників величавого концерту українських хорів 15 березня 1948 р.

13. Пам'ятна відзнака, випущена 1947 р. у м. Регенесбург з нагоди 25-ліття Української Господарчої Академії, заснованої в Подєбрадах (ЧСР) 1922 р.

14

15

16

17

14-15. Відзнаки, створені 1945 р. в Мюнхені «Радою Фізичної Культури» (РФК), що проводила спортивно-масову роботу серед молоді в таборах переміщених осіб.

16. Відзнака Фізичної Справності, якою було нагороджено в таборах понад тисячу осіб, в тому числі 291 жінку.

17. Спортивна медаль для учасників Олімпіади в таборах «ДП» у рамках Міжнародного комітету Політичних Втікачів, на якій українці здобули золоті медалі з футболу, волейболу, боксу та легкої атлетики і декілька срібних і бронзових медалей. 1948 р.

18

19

20

21

18-20. Відзнаки спортивно-руханкових товариств (УСРТ) «Чорногора», «Довбуш» та «Червона Калина».

21. Ювілейна відзнака до 25-ліття заснування «Карпатського Лещатарського Клубу» для частини членів клубу, що перебували в таборах переміщених осіб. 1945 р.

22

23

24

25

26

22-26. Відзнаки українських спортивних товариств з різних таборів переміщених осіб.

27

28

27. Одна з перших пластових відзнак у таборах на терені Західної Німеччини, що була випущена з нагоди освячення пластового прапора та святкування 35-ліття Українського Пластового Уладу (УПУ).

28-31. Пам'ятні пластові відзнаки з нагоди проведення «Свята весни» у різних таборах переміщених осіб: Фрайман, Регенсбург, Ашафенбург, Ноймаркт. 1948 р.

29

30

31

32

33

32-33. Пам'ятні відзнаки для учасників «Свята весни» в м. Міттенвальд, на яке були запрошені чужинецькі скаутські організації: поляків, білорусів, латишів, литовців, естонців.

34

34. Одні з різновидів відзнак з національною символікою, які за спогадами Ярослава Семотюка, що перебував у таборі переміщених осіб у Баварії у 1945–1949 рр., масово використовувались у таборах українських політичних біженців у Німеччині та Австрії.

Фалеристичні пам'ятки української діаспори США та Канади першої половини ХХ століття

1

2

3

4

1-7. Відзнаки членів церковних братств св. Архангела Михаїла, св. Варвари, св. Миколая, св. Йосафата, св. Кирила та Методія. 1885–1916 рр.

5

6

7

8

9

10

11

8-9. Відзнаки членів об'єднаних греко-католицьких руських братств, очолюваних угро-руським священиком Ю. Жатковичем з промадярською та москвофільською орієнтацією. 1892 р.

10. Відзнака членів москвофільського братства ім. св. Архангела Михаїла.
11. Відзнака мадярофонського карпато-російського культурного центру.

12

13

14

15

16

12-16. Відзнаки делегатів одного з перших з'їздів Руського Народного Союзу. 1884–1914 рр.

17

18

19

20

17-20. Відзнаки делегатів з'їздів Українського Народного Союзу (I пол. XX ст.).

21

22

23

24

25

21. Пам'ятна відзнака пам'яті першого греко-католицького єпископа у США С. Ортинського, засновника допомогового товариства «Провидіння».

22. Відзнака товариства союзу українців-католиків «Провидіння». 1912 р.

23. Відзнака Українського Робітничого Союзу, створеного греко-католицькою громадою при Українському Народному Союзі 1910 р.

24-25. Відзнаки православної громади у США – Українська народна Поміч. 1914 р.

26

27

28

26-27. Відзнаки товариства «Українські Січові Стрільці», створені за сприяння Українського Народного Союзу на поч. XX ст. у США.

28. Пам'ятний знак до 20-ліття заснування ремісничого товариства «Зоря» у США.

29

30

31

29-30. Відзнаки Українських допомогових товариств у США.

31. Благодійницька медаль Українського Народного Союзу для збору коштів допомоги Центральній Раді. 1917 р.

32

33

34

32. Відзнака співочого товариства «Український Боян» у США, створеного за сприяння Українського Народного Союзу.

33. Відзнака товариства українського земляцтва з Тернопільщини у США.

34. Відзнака членів співочого товариства «Український хор» у США.

35

36

37

35. Відзнака, випущена УНС для збору коштів при організації втечі М. Січинського з тюрми в м. Станіславів.

36-37. Відзнаки, випущені УНС з нагоди вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка 1914 р.

Фальсифікація відзнак української фалеристичної спадщини

1. Медаль з фальсифікованим написом та накладеним тризубом.

2. Візника з фальсифікованим гравірованим написом «За волю 1709 1939 Полтава».

2а

2б

2а-2б. Пластові візники-оригінали.

3. Хрест з фальсифікованим гравірованим написом «Лицарю Листопадних днів».

4. Візника з гравірованим написом «Українська торгова фльота».

5. Відзнака з фальсифікованим гравірованим написом «У С С 1915».

6. Відзнака з фальсифікованим гравірованим написом «У.С.С.».

7. Відзнака-фальсифікат з написом «Україна».

8. Відзнака з фальсифікованим гравірованим написом «19 OUN II 45».

9. Відзнака-фальсифікат з накладеним оригінальним тризубом.

10. Кокарда-фальсифікат з вставленим оригінальним значком.

11. Фальсифікований орден (хрест) Симона Петлюри на малиновому плі (поряд оригінальний хрест).

12. Фальсифікований орден УГА. Поряд оригінальний орден та зразки відзнак-сувенірів.

13. Різновиди фальсифікації відзнаки «Київ наш 31.VII.1919».

14. Відзнаки-фальсифікати Служби безпеки ОУН-УПА.

15

15а

15б

15. Відзнака-фантазія.

15а-15б. Відзнаки-оригінали як прототипи для фальсифікації.

16. Відзнака не встановлена (зі слов'янською абрєвіатурою).

17. Відзнаки-фантазії «У Я К» (Український яхт-клуб).

Роль національних символів у національно-визвольній боротьбі

1

2

3

4

1. Відзнака педагогічного товариства «Рідна школа».
2. Відзнака пожежно-гімнастичного товариства «Січ».
3. Відзнака спортивного товариства «Україна».
4. Відзнака члена Карпатського Лещатарського Клубу.

5

6

7

8

5. Відзнака молочарської спілки «Маслосоюз».
 6. Відзнака члена правління спортивно-руханкового товариства «Сокіл».
 7. Пластова нагорода «За значне діло».
 8. Відзнака члена протиакогального товариства «Відродження».

9

10

11

12

9. Відзнака члена товариства «Просвіта».
 10. Відзнака члена Українського Січового Союзу (предмет польської дезінформації).
 11. Відзнака українського політичного в'язня.
 12. Пам'ятний значок пам'яті Т. Г. Шевченка з написом «За Україну».

Фалеристичні пам'ятки батальйону спеціального призначення НГУ у Львові

1

2

3

4

1. Відзнака воїнів підрозділу «Скорпіон».
 2. Зразок грамоти до відзнаки інструктора батальйону «Скорпіон».
 3. Відзнаки з головного убору воїнів батальйону «Скорпіон».
 4. Хрест батальйону «Скорпіон» за зразкову службу.

Вшанування пам'яті генерала Мирона Тарнавського та воїнів Української Галицької Армії

1

2

3

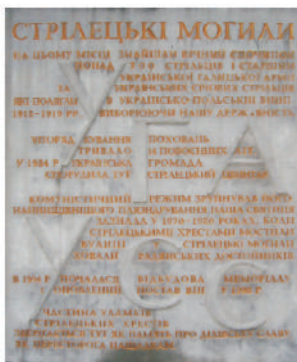

4

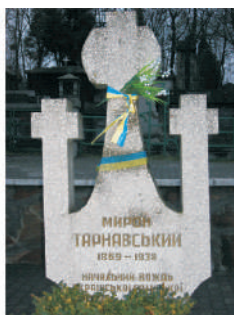
1. Пам'ятна плита фірми «Мемор» з написом «Поляглим за волю».
2. Пам'ятна плита фірми «Мемор» до 100-ліття «Русалки Дністрової».
- 3-4. Проекти пам'ятних плит фірми «Мемор» для вшанування генерала М. Тарнавського.

5

6

7

8

5. Фрагменти знищених більшовицьким режимом хрестів на Янівському цвинтарі.
6. Пам'ятна таблиця на відновленому меморіалі Янівського цвинтаря.
7. Хрести на могилах генералів М. Тарнавського та К. Левицького на Янівському цвинтарі.
8. Візника товариства ветеранів УГА «Молода Громада».

9

10

11

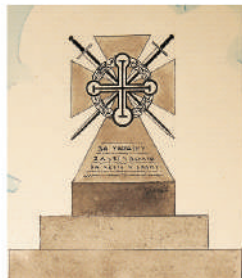

12

9. Візника Українського товариства допомоги інвалідам. Проект Павла Ковжуна.
10. Візника-жетон Товариства охорони воєнних могил. Проект Павла Ковжуна.
11. Пам'ятна плита полеглим Українським Січовим Стрільцям на горі Маківці.
12. Паперова візника для учасників вшанування героїв на Зелені свята.

13

14

15

16

13. Пам'ятна листівка з нагоди вшанування героїв УГА на Зелені свята.
- 14-15. Проекти надгробних пам'ятників на могилах полеглих героїв УГА.
16. Проект ордена УГА «Визволення України». Проект Павла Ковжуна.

17

17. Проект пропам'ятної відзнаки УГА «За Україну за її Волю за Чесць і Славу».

18

19

20

21

21. Не здійснений орден «За хоробрість» для воїнів УГА. Проект М. Бринського.

22

22. Пам'ятна відзнака за участь в боях у польсько-українській війні 1918-1919 рр.

23

23. Пам'ятна відзнака періоду Визвольних змагань 1918-1919 рр.

24

24. Гудзик з однострою офіцерів УГА. Проект М. Бринського.

1946 року філія «Союзу Українських Ветеранів» у м. Регенсбург випустила-повторила Хрест Українських Комбатантів 1940 року, викарбувавши на звороті скорочену назву організації «СУВ».

У травні 1947 року комбатанти табору, у зв'язку з наближенням річниці смерті гетьмана України Павла Скоропадського, звернулися до управи філії з проською послати делегатів від філії на Службу Божу, Панахиду та святочні поминки за упокій гетьмана П. Скоропадського. За згодою управи філії «СУВ» в Регенсбурзі до містечка Плятлінг в Баварії відбула делегація у складі полковників М. Євтушенка, Дітля та сотника І. Сторожука.

Після повернення з поминок делегати склали звіт та передали подяку Ділового комітету святкувань філії в Регенсбурзі за участь у святкуваннях.

Та Головна управа «СУВ» в Ульмі за ініціативою генерала Смовського та майора Татарського різко розкритикувала участь членів філії у вшануванні пам'яті генерала П. Скоропадського та вимагала прислати до управи делегатів філії для з'ясування.

В управі СУВ в м. Ульм майор Татарський в піднесеному тоні та досить гостро почав оскаржувати філію в Регенсбурзі за несубординацію і порушення наказу не брати офіційно участі у всяких імпрезах для звеличування генерала Павла Скоропадського (наказу такого, до речі, ніколи не було).

Делегати філії переконливо обґрунтували свою участь в святкуванні тим, що в українському суспільстві ніколи не було ніякої заборони вшанування гетерала П. Скоропадського, а генерал П. Скоропадський ще 1917 року перший українізував 34-й корпус російської армії і отже був українським вояком та українським комбатантом. Самого ж гетьмана не було виключено з української спільноти, ані не проголошено національного бойкоту його особи, тому українські комбатанти мають не тільки право, але й обов'язок вшановувати пам'ять колишнього комбатанта і гетьмана-суверена України.

Та майора Татарського такі аргументи не переконали і він заявив, що постановою Головної управи управа філії «СУВ» в м. Регенсбург ліквідована. Не були взяті до уваги зауваження, що реалізація цієї постанови не принесе користі ні Головній

управі, ні філіям та викличе невдоволення, а то й обурення в комбатанському середовищі.

Переважна більшість комбатантів філії вирішила організувати нову комбатанську організацію. На установчих зборах був затверджений статут нової комбатанської організації під назвою «Об'єднання Українських Комбатантів» («ОУК»). Головна управа ОУК в Регенсбурзі видала-повторила 1947 року відзнаку для своїх членів з вибитою на звороті новою аббревіатурою організації «ОУК». За аналогією Хреста з 1940 року було випущено два різновиди відзнаки (з мечами та без мечів) [140].

У книзі Ярослава Семотюка «Українські військові нагороди» відзнаки «Союзу Українських Ветеранів» та «Об'єднання Українських Комбатантів» подані під спільною назвою «Український Комбатанський Хрест», без подання різновидів клейм на звороті.

Після ліквідації табору в Регенсбурзі частина комбатантів була переведена до м. Новий Ульм, де 1952 року видали комбатантську відзнаку «Легіон ім. Симона Петлюри» для українських вояків, що воювали в радянській армії.

Симон Петлюра — перша жертва політичного бандитизму у фалеристичних пам'ятках

...25 травня 1926 року. Париж. Книгарня Жілбер, що на розі вулиці Расіна та бульвару Сен-Мішель. Близько другої години дня до людини, що розглядала книжки, підійшов незнайомець. Переконавшись, що чоловік біля вітрини відізвався на ім'я Симон, почав хаотично стріляти в неї. Перша куля зробила поверхневу рану на плечі, жертва від несподіванки втратила рівновагу і впала на тротуар. Чергові кулі влучили вже в лежачого. П'ята

куля стала смертельною, шоста і сьома влучили в тротуар, восьма дала збій. Так трагічно загинув Симон Васильович Петлюра, життя якого обірвалося о 14 год. 40 хв. в греко-католицькій церкві св. Володимира, де в 20-х роках був шпиталь...

Полохливий боягуз-вбивця, що стріляв у лежачу людину, ім'я якого гидко називати — агент жидо-більшовицького ГПУ Самуїл (Шолом) Шварцтборт, — був звичайним кримінально-політичним пройдисвітом, двічі судженим за крадіжки. Хоч народився в Росії (Смоленську), жив в Україні, нелегально опинився у Австрії, потім у Франції.

1917 року служив у французькій армії, відтак переїхав до Росії як «політичний» емігрант. Був заарештований за більшовицьку пропаганду. Вступив до Червоної армії, брав участь у розправах над селянами в складі окремого підрозділу більшовиків. Керував і брав безпосередню участь у вбивстві С. В. Петлюри таємний советський агент Михайло Володін. Оборонцем вбивці на суді був жид Торес — відомий комуніст, секретар комуністичної партії Франції, що пізніше зрадив французьку армію і втік до Москви під час Другої світової війни [141].

Суд виправдав убивцю. Цей вирок на совісті суддів, бо причетність головного отамана до жидівських погромів легко простовувалась. Жидівські погроми уряд УНР кваліфікував як тяжкі злочини й провокації. В квітні 1919 року в армії УНР проти погромників застосовувалася смертна кара, а в травні була створена урядова комісія з розслідування жидівських погромів.

Та слід врахувати, що багато жидів були вірними слугами в органах більшовицької адміністрації, армії, ЧК, партійних органах. Однією з найголовніших причин погромів було ототожнення советської комуністичної влади з жидами, що творили злочини проти українського народу. Кагановичі творили, а абрамовичі мусили покутувати. Такі порівняння, на жаль, мали трагічні наслідки, яким С. Петлюра, зрозуміло, не завжди міг оперативно запобігти. Зусилля Директорії проти погромів дали позитивні результати, адже починаючи з літа 1919 року чимало членів жидівських громад при зустрічах з Головним отаманом висловлювали йому свою солідарність і підтримку.

Вирок суду дорого обійшовся нашому народові. Більшовицькі сатрапи, відчувши безкарність, зробили терор своїм ремес-

лом. Євгена Коновальця, Юрка Тютюнника, Гриця Коссака, Осипа Микитку, Василя Кучабського, Лева Ребета, Степана Бандеру, родину Крушельницьких, Леся Курбаса, Тараса Франка і тисячі-тисяч славних синів України перемололи страшні жорна комуно-більшовизму.

Пам'ятаймо їх поіменно... Бо, як сказав Михайло Косів: *«Тільки той народ, який на вітвар боротьби за волю і державну незалежність поклав життя найкращих своїх синів, гідний бути вільним. І тільки той народ, який пам'ятає про ці жертви, шанує свої могили, здатний підніматися на нову боротьбу, заявляти про своє природне право бути господарем на рідній землі».*

Котильйон — відзнака-оберіг в українських військових формуваннях періоду національно- визвольної боротьби 1916–1950 років

При дослідженні української фалеристичної спадщини періоду національно-визвольної боротьби 1914–1952 років особливої уваги заслуговують фотографії із зображенням вояків в уніформі українських військових формувань та розміщення на них нетрадиційних для військової атрибутики відзнак у вигляді виробів із бісеру.

Досліджуючи щоденники учасників визвольних змагань, вдалось знайти згадку про кокарду з тризубом, орден «За хоробрість» Українських Січових Стрільців та плакету із зображенням пропам'ятної відзнаки УГА «Галицький Хрест», які виготовлені з бісеру. Після тривалого пошуку в приватних та музейних збірках поталанило виявити декілька фотографій із зображенням не встановлених відзнак-сувенірів на одностроях вояків українських військових формувань, починаючи з фотографії воїна УСС (1918 р.) і закінчуючи фотографією вояка УПА (1949 р.). Виявлено також сімейну фотографію із зображенням аналогічної відзнаки (середина 30-х років). На щастя знайдено у приватних збірках і самі відзнаки-сувеніри.

Однотипність виявлених відзнак-сувенірів за розмірами, композиційним вирішенням, способом виготовлення та кріпленням на одностроях, навели на припущення про їхнє специфічне призначення впродовж тривалого часу. При опрацюванні сучасних досліджень народно-ужиткового промислу

встановлено назву, призначення, історію виникнення цих відзнак-сувенірів. Народна назва таких прикрас — «вісьорок», наукова назва — «котильйон».

«Котильйон — нагрудна прикраса у формі п'ятикутника з двома прямими нижніми кутами (дно прикраси може мати не прямолінійні обриси) та дашковидним завершенням. Бісерний котильйон виконувався переважно у техніці тканини, яка давала можливість будувати композицію з геометричних, рослинних, антропоморфних мотивів, вписувати ініціали тощо».

У першій половині ХХ століття в багатьох селах Галичини насамперед серед польської, а згодом — української молоді, дістала поширення так звана «котильйована забава» — від французького *cotillon* — назви танцю. В очікуванні Великодніх свят дівчата виготовляли саморобні прикраси у вигляді квітки, букета або серця з картону, матерії, ниток, стрічок, бісеру.

Освідчення — котильйон дівчина чіпляла вподобаному нею парубку на одяг ліворуч як запрошення на «котильйоновий вальс». Після танцю вдячний за такий дарунок хлопець мав обов'язок пригостити дівчину солодощами.

Як свідчать респонденти та різного роду музейні документи, котильйони, виготовлені повністю з бісеру, використовували ще й як чоловічі краватки або ж підвіски до чоловічих кишенькових годинників — такого застосування вони набирали після виконання своєї первісної ролі. Та вже з середини ХХ століття із бісеру виготовляють вироби, які, наслідуючи форму котильйона, мають суто сувенірне призначення — підвіски до чоловічих кишенькових годинників.

Арсенал котильйонів надзвичайно широкий. Під різними назвами — «котильйон», «кутальйон», «вісьорик», «висьорок», а також і без окреслення назв — цей тип прикрас побутував на Західному Поділлі, Опіллі, Гуцульщині, Буковині [142].

Виявлені нами котильйони та фотографії з їх зображенням на військових одностроях, на жаль, не були відомі сучасним дослідникам. Тому з великою ймовірністю їх можна трактувати як відзнаки-обереги, які власноручно виготовляли наречені, дружини або матері для воїнів українських формувань періоду національно-визвольної боротьби 1914–1952 років [143, 144].

Перший виявлений в приватній збірці котильйон належав воїну Дивізії «Галичина», який йому власноруч виготовила наречена, як оберіг, напередодні відправки на фронт. Встано-

вити прізвище воїна не вдалося, походить котильйон з Броді-вського району Львівської області. Розмір: 140x45 мм.

Ще один котильйон з приватної збірки зберігала вдова воїна УПА з Сколівського району на Львівщині. Котильйон був власноручно виготовлений дружиною воїна, як оберіг від ворожої кулі. Розмір: 145x 50 мм.

Виявлено також котильйон, придбаний у приватної особи в м. Біла Церква, з ініціалами «К. І.». Ймовірно, відзнака-оберіг належала солдатку (очевидно, поляку), який був у німецькому таборі військовополонених. У тій же приватній збірці знаходяться два не встановлені котильйони з ініціалами «Х. Ж.» та написом «УНР», розміром 146x56 мм та котильйон з ініціалами «В. І.», розміром 140x59 мм. Місце походження не встановлене.

У невстановленої особи вдалося зафіксувати котильйон, що, ймовірно, належав вояку австро-угорської армії. Розмір та походження не встановлені.

Виявлено також три котильйони в Музеї народознавства Національної Академії Наук України. На двох із них є напис «Тячів», на третьому — орнамент. Розміри усіх трьох однакові — 110x45 мм. У книзі вступу музею вказано, що котильйони були виготовлені в артілі ім. Кірова. Можна припустити, що з приходом так званих «визволителів» котильйони мали ще достатньо широке застосування як витвори народно-ужиткового промислу.

Вдалося виявити декілька фотографій із зображенням котильйонів на одностроях УСС воїнів УПА та на побутовій фотографії з Тернопільщини.

У місячнику «Базар» за 1920 рік (ч.2) на рекламній сторінці «Що є в січовім Базарі» подане зображення гердана (котильйона) з супровідним текстом. Дуже красивий та оригінальний котильйон з написом «Нехай живе свобідна і злучена Україна».

Перстень у системі українських пам'ятних та військових нагород періоду національно-визвольної боротьби 1914–1952 років

Серед пам'ятних та військових відзнак-нагород першої половини ХХ століття на особливу увагу заслуговують фалеристичні пам'ятки — перстені. Віднайдені перстені умовно можна поділити на декілька груп:

1. Перстені періоду Першої світової війни 1914 – 1917 років;
2. Перстені міжвоєнного періоду 1918 – 1939 років;
3. Перстені підпілля УВО-ОУН-УПА 1926 – 1952 років;
4. Пам'ятні перстені, пов'язані з визначними та знаковими подіями в громадсько-політичному житті України періоду її недержавного існування 1921 – 1939 рр., та перстені реконструйовані, відомі з описів або спогадів.

Уперше питання про випуск металевих перстенів із написом обговорювалося на нараді старшин УСС на горі коло с. Верхнє Верецьке 7 грудня 1914 року за пропозицією Дмитра Катая (автора проекту стрілецької шапки-мазепинки, — *авт.*) У першій групі перстенів передовсім слід виокремити перстень із написом «Війна 1914 – 16». Такий перстень продавали на воєнній виставці легіону УСС у Відні. У переліку виставлених відзнак легіону УСС був і «воєнний перстень». Доходи від продаж відзнак та перстеня йшли у фонд допомоги сиротам, вдовам та інвалідам УСС [145, 146].

Ще один перстень із написом «УСС 1914» був, імовірно, випущений для ветеранів легіону УСС на початку 20-х років ХХ століття. Він зберігається в одній із найбільших у світі колекцій української фалеристичної спадщини доктора Юрія Сас-Подузького (США).

У родинному архіві видатного українського художника Олекси Новаківського виявлено проект перстеня з написом «Борітеся 1914 Поборете». Очевидно, проект не був реалізований [147].

У віснику СВУ (Союз Визволення України) є повідомлення про виготовлення стрільцями перстенів, медальйонів, хрестиків із алюмінію розірваної шрапнелі Виявлено також саморобні перстені з написами: «19 С.У.С.15», «19 У.Б.16», перстень із датуванням «1914 – 1918» та вигравіруваними тризубами [148].

Ймовірно, що з нагоди звільнення Львова від російської окупації 1915 року був випущений пам'ятний перстень та значок із зображенням герба міста. На перстені зліва напис «Lwowa». Повний напис на перстені не встановлений. Зображення подане за виявленою в аукціонному проспекті світлиною.

За інформацією колекціонера-фалериста Віктора Коняго (США) існує штампований перстень білого металу з написом

«Lysonja» на лицевій стороні та датуванням зліва й справа від напису «1915».

Серед перстенів другої групи особливої уваги заслуговують два, зображення яких також подані за виявленими в аукційному проспекті світлинами та анотаціями до них. Перший перстень очевидно випущений як пропам'ятна відзнака для делегатів III-го Військового з'їзду (2–12 липня 1917). Другий перстень також, імовірно, випущений як пропам'ятна відзнака для воїнів легендарного Першого зимового походу Армії УНР у тилу більшовицької армії (5 грудня 1910 — 6 травня 1920) [149].

Обидва перстені з викарбуваними символами Соборної України та державним гербом Української Народної Республіки є, безперечно, високохудожніми фалеристичними пам'ятками українського мілітарного мистецтва.

До міжвоєнного періоду належить мистецьки виконаний срібний перстень із тризубом на вставці, виготовлений із золота. На внутрішній стороні перстень — тавро «875». Ймовірно, перстень виготовлений у Чехословаччині в середині 20-х років минулого століття на замовлення однієї з численних українських громадсько-політичних організацій.

До другої групи належить також і перстень «Союзу українських фашистів», що діяв у Празі 1925 року. Такі союзи фашистів існували в Югославії, Хорватії, Угорщині в середовищі російських емігрантів та інших народів Європи. Це була своєрідна «мода» серед націоналістичної молоді після закінчення Першої світової війни. Члени «Союзу українських фашистів» (провідні члени П. Кожевніков та Л. Костарів) входили до «Легії Українських Націоналістів» [150].

Умовно до цієї групи належить і дитячий срібний перстенець із вибитою датою «1939». Ймовірно, перстенець надавався членам «Марійського Товариства Молоді» після урочистостей першого причастя.

Третю групу складають саморобні перстені українського націоналістичного підпілля УВО, ОУН та УПА. Здебільшого їх виготовляли самі учасники національно-визвольної боротьби в умовах суворої конспірації, невеликими тиражами, за спрощеною технологією. За спогадами ветеранів ОУН — УПА, перстені робили з відстріляних гільз та металевих конструкцій збитих літаків чи іншої техніки. Переробляли також трофейні

перстені (німецькі чи більшовицькі). Автори перстенів, «заховані» за псевдами, — так і залишаться переважно невідомими, як і місце виготовлення цих перстенів [151].

Виготовляя також перстені як витвори ужиткового промислу в таборах переміщених осіб та таборах військовополонених. Ось як згадує про виготовлення перстенів у таборі військовополонених у м. Ріміні (Італія) вояк Першої української дивізії Української Національної Армії: «Щодо так званого «українського золота», то варто тут згадати таке: наші вояки з покинутої німецької зброї робили спеціальні перстені й інші ozdobi. Оте «золото» спочатку купували італійці за солоні гроші. Багатьом оте золото помогло, коли вони втікали з полону, бо чужинці вимінювали його на іншу валюту. Одній групі наших утікачів пощастило вже в Австрії продати пару перстенів і за ті гроші вони доїхали до табору в Ляндеку» [152].

Серед перстенів третьої групи слід виокремити перстень із зображенням герба Галичини (лев, повернутий направо, що спинається на скелю) та двох тризубів справа та зліва від герба. Зважаючи на те, що зображення на лицевій поверхні вигравіруване із заниженням, а зображення тризубів виступають над поверхнею перстень, можна припустити, що він використовувався як печатка у якійсь структурі Української держави, проголошеної у Львові в червні 1941 року, про що свідчить гравірований напис на внутрішній стороні перстень «Lemberg 1941».

Найцікавішим та унікальним перстеном четвертої групи є реконструкція на основі виявлених документів перстень, присвячений Симону Васильовичу Петлюрі. Перстень був випущений урядом УНР в екзилі за ініціативи товариства ім. С. Петлюри, у зверненні якого до Ради міністрів УНР зазначалось: *«Для більш сталого духовного єднання всіх борців за волю України під проводом С. Петлюри товариство звертається з проською до уряду УНР про встановлення відзнаки-перстень в пам'ять С. Петлюри і надання товариству виключного права його виробу і продажу та надає проект цього перстень. Проект цієї відзнаки на просьбу Головної Управи виготовив визначний артист-маляр Петро Холодний. Матеріалом перстень має бути домінують лиття з гармати, взятої українським військом в боях під проводом Великого небіжчика, і гартувати волю до прийдешніх перемог над одвічним ворогом і гнобите-*

лем українського народу. Докладний опис перстень та його набуття Головна Рада розішле окремі оголошення. Чистий прибуток від продажу перстень піде на цілі, зазначені в відозві Головної Управи товариства од 24.08. б.р.» [153].

Після тривалих пошуків вдалося віднайти опис перстень: «Покритий червоною емаллю, на тлі якої знаходиться тризуб; сім кульок і над тризубом хрест. П'ять кульок укладено навколо хреста, як би на кінцях п'ятираменної зірки — сучасного герба Москви; Ціла композиція є символом, повним глибокого змісту. Червоне тло символізує пролиту кров, боротьбу і є ознакою жалоби по незабутньому Небіжчикові, про мученицьку смерть якого ще нагадують сім кульок. Розміщення п'яти кульок як би на кінцях большевицької зірки згадує, хто направив руку Швацбарда і був дійсним винуватцем вбивства Симона Петлюри. Хрест, оточений п'ятьма кульками, нагадує, що українська церква знаходиться в полоні у наших ворогів. Увесь перстень з позолоченого томпаку, до якого домішано метал з гармати, одібраної в боях з москалями 1920 року».

Пам'яті С. Петлюри присвятив вірш «Сім куль» хорунжий Першої української дивізії Української Національної Армії Борис Шкандрій (1920—1997), псевдонім Богдан Бора, будучи військовополоненим у таборі в Ріміні (Італія):

*В лице і тіло беззахисне
Сім куль відміряла змія.
Сім куль — ім'я його Вітчизни,
Сім літер — і його ім'я
І наче в кожную букву — куля,
І наче в кожную букву — цвях,
Щоб смерть на сім замків замкнула
Йому до Батьківщини шлях.
Скосила тіло сила ночі,
Та семикратно виріс дух.
Сім куль — сліпим відкрила очі,
Сім куль — глухим відкрила слух.
І дух його ввійшов всеціло
У плоть мільйонів сорок п'ять.
Сім куль — одне скосила тіло,
Мільйони кулям не здолать [18].*

Ось як подається в законі Ради Міністрів УНР «Про відзначення пам'яті Симона Петлюри, Голови Директорії Головного Отамана Війська Української Народної Республіки» наказ про встановлення перстеня:

Арт.1. На вшанування на віки вічні пам'яті Великого Вождя Українського народу і його невпинної боротьби за свою Державність, Симона Петлюри, Голови Директорії, Головного Отамана Військ Української Народної Республіки, встановити відзнаку-перстень згідно з описом у додатку.

Арт.2. Перстень-відзнака надається всім особам, що під керівництвом Симона Петлюри, яко Голови Директорії Головного Отамана Військ Української Народної Республіки, себто за час від 18 листопада 1918 року до 25 травня 1926 року, брали участь у визвольній боротьбі Українського Народу чи то в організаціях військових, чи в установах і урядах цивільних.

Арт.3. Цей закон входить в життя з днем його проголошення.

У травні 1931 року Українське воєнно-історичне товариство Варшави у зв'язку з п'ятою річницею загибелі Головного Отамана започаткувало акцію вшанування пам'яті Симона Петлюри випуском листівок з його портретом та пам'ятної відзнаки, дохід від продажу яких призначався на впорядкування козацьких могил на чужині.

Автором проекту правдоподібно був полковник Микола Битинський, який наступного року спроектував орден Симона Петлюри [154].

У приватної особи вдалося також виявити перстень із зображенням на прямокутній накладці тризуба, чотирьох куль по кутах накладки, та написом у верхній частині «Помста», а у нижній частині — датування «1926» У зв'язку з тим, що перстень поки що недоступний до фотографування, подаємо його реконструкцію на основі візуального дослідження у приватній збірці. Ймовірно, що цей перстень випущений «Легією українських націоналістів» в Празі до першої річниці трагічної загибелі С. Петлюри. Це припущення потребує подальших пошуків та документального підтвердження.

Ще про один не віднайдений перстень згадує у своїх спогадах студент корпорації «Чорноморе» в м. Данцигу: «За активну працю в корпорації деякі члени по закінченню навчання

нагороджувались золотими перстнями з емблемою «Чорномора». Зображення перстня подано в реконструкції [155].

Завершують четверту групу два перстені, присвячені вшануванню пам'яті відомого українського письменника, поета, літературознавця, члена НТШ Богдана Сильвестровича Лепкого (1872 – 1941). У листопаді 1932 року автору відомої історичної трилогії «Мазепа» виповнилося шістдесят років. Вшановуючи пам'ять поета, уряд УНР в екзилі випустив перехідний перстень-нагороду.

На грамоті до перстня на честь ювіляра були закарбовані такі слова: *«Дорогий наш поете! В листопаді цього року закінчуєш Ви шостий десяток літ, з котрих чотири Ви незмінно простояли в перших шеренгах наших бойців за визволення України... Ваше шістдесятиліття припало на трьохсотліття народин великого попередника нашого Івана Мазепи, якого прапор Ви у Вашій трилогії так високо підняли дороговказом для всього народу нашого в це люте время. Задовольняючи бажання нашої лицарської армії, що прагне увіковічити святі мазепинські традиції і з ними повернутися на Рігню Землю, Уряд УНР на знак глибокої пошани й щирої подяки передає Вам, із бою здобутої московської зброї, вибитий перстень, означений гербом Мазепи і Тризубом. Нехай той перстень мазепинський переходить з роду в рід, од письменника до письменника, що своєю творчістю найбільше, як оце Ви, заслужив ся для здійснення і закріплення державних ідеалів Великого Гетьмана»* [156].

На жаль, перстень, що був виготовлений в єдиному примірнику, пропав під час втечі письменника з с. Черче в день вступу більшовиків до села в «золотому» вересні 1939 року. У селі Черче, що на Рогатинщині, був єдиний український курорт, як приватна власність українських підприємців. На курорті, на віллі «Богданівна», що була побудована коштом української громади, як дарунок поетові до його шістдесятиліття, лікувався, відпочивав та працював Б. Лепкий. На курорті гуртувалася навколо поета прогресивна західноукраїнська інтелігенція — письменники, композитори, адвокати, ветерани Визвольних змагань, а також робітники та селяни. На початку 60-х років ХХ століття під видом побудови нового лікувального корпусу віллу по-варварськи знищили. Ще півстоліття тоталітарного режиму згадувати ім'я Б. Лепкого було небезпечно.

На місці вілли ще й зараз пустир... Та, на щастя, з перстенья своєчасно зробили відбиток, світлина якого зберігається у меморіальному музеї Богдана Лепкого в Бережанах.

У зв'язку з тим, що поет раптово помер на еміграції 1941 року і не встиг призначити нащадка перехідного перстенья, а сам перстень був втрачений, родина Богдана Лепкого, згуртована в Асоціації «Нащадки Б. Лепкого», виступила з ініціативою відтворення перехідного перстенья. Такий перстень виготовив з родинного срібла Б. Лепкого ювелір Ольгерд Петкевич.

З нагоди святкування 55-ї річниці від смерті Богдана Лепкого Всеукраїнська асоціація «Нащадки Богдана Лепкого» одностаночно дійшла висновку, що найдостойнішим кандидатом на право спадкування перехідного перстенья є видатний український поет, сценарист, есеїст та громадський діяч Іван Федорович Драч, якому цього ж року виповнилось шістьдесят років. Асоціація «Нащадки Богдана Лепкого» звернулась до Великої Козацької Ради з таким проханням: «Ми просимо Велику Раду Українського Козацтва підтримати ініціативу родини і Клубу української інтелігенції, що стала під прапор востверджувальних ідей Богдана Лепкого, про вручення Перехідного Мазепинського перстенья Іванові Драчеві. Просимо Гетьмана українського козацтва, що продовжує тепер справу Головного Отамана УНР, здійснити урочисте вручення Перехідного Мазепинського перстенья на Всеукраїнському Зборі українського козацтва, який відбудеться в Києві 13–15 жовтня». Цю історичну реліквію вручив Іванові Драчеві Гетьман українського козацтва генерал-майор Володимир Мулява.

Завершує серію перстенів-нагород унікальний перстень, який, за припущенням видатного знавця творчості Тараса Шевченка, наукового працівника київського музею Т. Г. Шевченка та власника унікальної фалеристичної шевченкіани Володимира Яцюка, належав українській письменниці Ганні Барвінок, псевдонім Олександри Куліш-Білозерської (1828–1911).

Спроба трактування перстенів як пам'ятних нагород у громадсько-політичних організаціях та військових формуваннях є першим кроком до подальших пошуків та досліджень і не претендує на одностаночне трактування їх у поданій версії.

Фалеристичні пам'ятки Першої української дивізії Української Національної Армії у Британському полоні в Італії

Одним із найменш досліджених періодів національно-визвольної боротьби 1945—1947 років є період військових відзнак, пов'язаних із творенням на основі стрілецької дивізії «Галичина» — Першої української дивізії Української Національної Армії (1 УД УНА) та фалеристичних пам'яток часу її перебування у Британському полоні в таборах міст Белярія — Ріміні.

Питання про використання українських військових відзнак на німецьких одностроях поставили перед німецькими командуванням українські військові перекладачі вже в перших днях Другої світової війни. Ось як згадує про цю спробу Орест Городиський: *«Після одержання німецьких одностроїв у Руді Ружанецькій дехто з колишніх вояків УГА поставив теоретичне питання: чи можна українські пропам'ятні відзначення з часів Першої світової війни носити на теперішнім німецьким однострої? Інженер М. Ковальський звернувся у тій справі до сотника Моргенрота (лютеранський пастор), який був нашим безпосереднім зверхником. Сотник Моргенрот приобіцяв довідатись про це у вищих чинників. В останній день нашого побуту в Руді-Ружанецькій сотник Моргенрот зазвав нас до себе і подав до відома, що, згідно рішення вищої команди, маємо право носити на німецьким однострої українські відзначення. Це рішення було тим цікаве, що ставило українські військові, хоч і пропам'ятні відзначення, як відзначення не ворожих збройних сил, бо є загальноприйнятим, що на національних одностроях не носяться відзначень навіть «вчорашнього» ворога...»* [157].

Не вдаючись до дослідження створення, вишколу та боєвого шляху стрілецької дивізії «Галичина» (ця тематика детально опрацьована в монографії А. Боляновського «Дивізія «Галичина»), слід зазначити, що першу спробу запровадження українських кокард із тризубом, відзнак з левиком на петлиці та розробку проекту прапора дивізії «Галичина» започаткував уже в середині листопада 1944 року, після битви під Бродами, командуючий дивізією генерал Фрайтаг [158].

У своєму зверненні до вояків 9 листопада він закликав повністю передати в руки командирів батальйонів (українців) «по-

літичне керівництво частиною» й активно залучити до цієї роботи капеланів [2]. Згодом дивізія стала відомою серед українців як Перша українська дивізія (далі 1-а УД) й отримала офіційну назву — 14-та Гренадерська Дивізія Зброї СС (українська ч.1.) (14 Waffen-Grenadier Division der SS (ukrainische №1) [159].

Становище на фронтах на початку 1945 року змусило Г. Гімлера до практичних дій щодо творення союзних Вермахтові іноземних армій. Це мали бути козацька, російська, хорватська, угорська, естонська, румунська, білоруська та українська національні армії (УНА). Після призначення 18 березня 1945 року генерал-поручника Павла Шандрука командувачем УНА, вже 19 березня Шандрук наказав офіційно називати колишню дивізію «Галичина» Першою українською дивізією Української Народної Армії (1 УД УНА) та відразу при інспектуванні окремих сотень замінив німецькі звання українськими військовими рангами й видав указ про усунення відзнак військ СС.

Першим національні відзнаки отримав генерал П. Шандрук, який носив сіро-блакитну генеральську уніформу Вермахту з відзнаками армії УНР та тризубом на лівому рукаві, а також кокарду з тризубом на головному уборі. Понад чотири тисячі вояків отримали привезені П. Шандруком з Праги кокарди з тризубом для шапок, а інші вояки мали накласти на головні убори національні стрічки [160].

У своїх спогадах полковник М. Крат та підполковник В. Малець вказують, що Перша УД не тільки не належала до СС, а й навіть було видано спеціальний указ про заборону воякам дивізії носити відзнаки СС, а надання старшинам і воякам Першої дивізії та інших частин Української Національної Армії чисто українських відзнак із тризубом, повною мірою не вдалося лише з причини браку в Німеччині матеріалів на ці відзнаки. Заміна німецьких відзнак на українські проводилась поступово в міру придбання потрібних для цього матеріалів [161].

Одночасно німецьке командування розробило проект рукавної емблеми з тризубом і написом «Україна» (Ukraine) та накомірної відзнаки з тризубом. Для сформованої 22 лютого 1945 року на основі протитанкової бригади «Вільна Україна» (Panzerjagd-Brigade «Freie Ukraine») Другої УД УНА було розроблено відзнаку з зображенням св. Архистратига Михаїла,

яка була випущена вже після закінчення Другої світової війни. Натомість виявлено пам'ятну відзнаку, випущену, ймовірно, для вояків протитанкової бригади «Вільна Україна».

Розробляючи плани формування регулярних українських Збройних сил, П. Шандрук також підготував у березні 1945 року проект національних військових відзначень. Серед них — Орден Визволення та Орден Республіки (передбачені ще в Україні урядом УНР), Орден святого князя Володимира, Орден святого Архистратига Михаїла і Орден святої княгині Ольги. Щоправда, через актуальність значно важливіших політичних і військово-технічних справ цей проект не втілено в життя [162].

Сотні українців отримали за участь у бойових діях по тричотири нагороди. Наприклад, поручник танкових військ Роман Климкевич, навчаючись у Відні, вступив у танковий корпус Вермахту ще у грудні 1940 року. Він брав участь у боях під Києвом та Черніговом, у Білорусії 1942 року, Югославії у 1943—1944 роках, а влітку 1944-го був переведений до Франції, де потрапив у полон. За час служби в 1941—1944 роках його нагороджено медаллю Зимової кампанії на Сході за участь у понад тридцятиденних бойових діях, Залізним хрестом 2-го класу, Відзначенням за поранення та Відзначенням за заслуги для Східних народів з мечами. Сина коменданта польової жандармерії УГА, колишнього вояка польського війська, сотника 1-ї УД Володимира Козака нагороджено Залізним хрестом 2-го класу за відвагу під Бродами, Відзначенням за поранення у Словаччині, Відзначенням за участь у піхотних штурмових атаках, Відзначенням за участь у протитанкових атаках у сріблій Залізним хрестом 1-го класу в Австрії [163].

Більшість українських вояків сприймали німецькі нагороди тільки як тимчасові, прагнучи отримувати українські військові ордени та медалі. Підстаршина одного з українських формувань під Дрезденом Володимир Гончарук згадував: «Школилися і билися для України, Представлені до нагородження німецькими Залізними хрестами в більшості відмовилися, просячи як нагороди бойових українських відзначень. Упоминалися за свої відзнаки, аби не носити чужих. Не хотілося вірити, що по 20-літнім існуванню української армії не маємо бойових нагород і відзнак. Приходилось переконувати, що з часом німецькі хрести будуть замінені на свої» [164].

Для вояків-ветеранів Першої УД УНА в повоєнний час, за сприянням Братства колишніх вояків дивізії «Галичина», було випущено низку пропам'ятних відзнак та нашивок. Та це тема окремого дослідження.

У січні-березні 1945 року дивізія брала участь у бойових діях у Словенії та Австрії аж до капітуляції Німеччини.

На час капітуляції Німеччини Перша УД УНА знаходилась в Сирії, неподалік м. Грац. За наказом генерала П. Шандрука зранку 8 травня почався відступ назустріч 8-й Британській Армії, що йшла з Італії, перед якою Дивізія склала зброю. Після переходу демаркаційної лінії на територію, що належала до англійської зони окупації Австрії, командування Першої УД УНА було прийняте в головній квартирі 5-го англійського корпусу під командуванням генерала лорда Чарльза Кейтлі, за вказівкою якого прийнято рішення перевести Дивізію в Італію. Впродовж двадцяти трьох днів відбувався виснажливий марш-кидок та переїзд Дивізії автоколотами до табору військовополонених у містечку Белярія. В цьому таборі понад 10 тисяч вояків Першої УД УНА перебували з 1 червня 1945 до 19 жовтня 1945 року, а з 20 жовтня 1945 до 10 червня 1947-го всі вояки Дивізії перебували в таборі містечка Ріміні [165].

2002 року Братство колишніх вояків Першої української дивізії УНА передало до Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДАІ України у Львові) книгу наказів, інструкцій коменданта табору у Белярії-Реміні (466 аркушів) за 1945–1947 роки. У книзі наказів є низка цікавих документів, які проливають світло на питання уніформістики, фалеристики та філателії. Так, в одному з перших наказів (Ф.Р-16, оп.1, спр.1, арк.124 (наказ ч.9 від 15 травня 1945) вказувалось: «Англійською комендатурою заборонено ношення всілякого рода відзнак із свастикою. Всі відзнаки із свастики належить усунути. Свастику на спряжках при поясах затерти».

Ще в одному наказі (Ф.Р-16, оп.1, спр.1, арк.245 (наказ ч.105 від 5 червня 1946) є категоричне застереження: *«На постійні перепустки, як теж і на одноразові можна виходити поза табір і в англійській уніформі, але користаючи з перепустки мусять мати українські відзнаки на нараменниках і військову шапку з тризубом»*. Це категоричне застереження було повторене ще в одному наказі (Ф.Р-16, оп.1, спр.1, арк.266 (наказ ч.123. від 14 червня 1946): *«З наказу англійської команди подається до*

відома, що з дня 17.VI. 46 всі таборовики, які виходять на працю поза табір, обов'язані носити тризуб на шапці. Без тризуба не вільно нікому виходити на зовні табору. Полеві інтенданнти, щоб заосмотрити таборовиків в тризуби, виберуть з інтендатури табору потрібну їм кількість» [166].

Вдалося виявити низку таких військових пряжок, на яких спіяли всі німецькі символи та написи, натомість поміщений державний герб-тризуб, в деяких випадках замість свастики — напис «Воля» з переплетених букв, які виглядають, як символічний тризуб. Знайдено також примірник пряжки з трьома коронами та тризубом та низку «компромісних» варіантів пряжок, на яких збережено напис «Got mit uns» в поєднанні з тризубом. Ймовірно, що існують ще й інші композиційні різновиди такої таборової творчості.

Очевидно, що у зв'язку з отриманням тільки чотири тисячі кокард, частина з понад одинадцять тисяч вояків самотужки виготовляли з підручних матеріалів тризуби-кокарди на головні убори.

До таборової творчості слід зарахувати й відзнаки, виготовлені вояком Дивізії В. Каплуном для пластового куреня молоді. Виготовлялись пластові відзнаки і в таборах переміщених осіб ("ДП"). Наприклад, у таборі м. Ельванген (Німеччина) пластовий курінь ім. полковника Є. Коновальця виготовив у серпні 1946 року п'ятсот пластових відзнак [167,168, 169].

Вдалося виявити проекти відзнаки «Таборова Відзнака Фізичної Справності», про яку є таке повідомлення: *«Щоб заохотити та притягти широкі маси таборовиків до фізичних вправ та спортової діяльності, впроваджено на початку 1946 року «Таборову Відзнаку Фізичної Справності» (ТВФС). Усі конкуренції поділені на сім груп. Кожен учасник вбирав собі довільну вправу в кожній групі і мусів здобути осяги відповідно до свого віку. За осягнення мінімум у своїй групі таборовик діставав срібну медаль. Щоб осягнути золоту медаль, треба було здобути мінімум попередньої (нижчої групи). На саму відзнаку ТВФС розписано конкурс. У дні 20.VI.1946 р. жюрі в складі сотник Ярмолюк, хор. Добринський, хор. Припхан, хор. Балагутрак та дес. Караба розглянули всі проекти та прийняли проект ТВФС хор. Яцушка, зазначений в «Батьківщині» з 22.6.1946 р. число 6».*

Хоч відзнака не була виготовлена у змаганнях, за її здобуття боролосся дев'ястсот учасників, а отримало — триста вісімде-

сят вояків. Ймовірно, для нагородження вояків, що здобули відзнаку «ТВФС» в Риміні, застосовувались відзнаки з таборів переміщених осіб у Німеччині [170, 171].

А в хроніці життя табору за 10 лютого 1947 року знаходимо такий запис: *«Команда табору отримала для розпродажу серед полонених пропам'ятні значки в 350-ліття Берестейської унії, видані Українським Комітетом Допомоги в Римі. Розпродаж проводиться під наглядом комісії в складі: о. хор. О. Бабій, хор. М. Вербицький і хор Я. Закаляк»*. Відзнака не віднайдена.

Після згоди уряду Аргентини прийняти на постійне проживання дивізійників, Український Допомоговий Комітет у Римі з метою здобуття фондів (оплата вартості перевезення залізницею вояків до порту в м. Венеція) розпочав акцію виготовлення та розпродажу серед вояків пропам'ятного значка з написом «Італія 1945». Про успіх цієї акції говориться так: *«В нашому таборі також розпочато широку акцію в користь здійснення еміграційних планів і до сьогоднішнього дня маємо вже поважні успіхи при розпродажі пропам'ятних значків. До сьогоднішнього дня виконали вповні завдання (згідно з планом розпродажу) слідкуючі блоки і окремі частини: гарматний полк, шкільний блок, Е-чота, таборова варта, робітничий курінь і таборова лічниця»* (Ф.Р-16, оп.1, спр.1, арк.415. (наказ ч.240. від 20.II.1947) .

Підбиваючи підсумки акції з розпродажу значків, в наступному наказі назначувалось: *«Розпродажа значків поступає з надзвичайно добрим вислідом, а це свідчить про те, що і тим разом таборовики зрозуміли, який громадянський обов'язок над ними тяжить. Для приміру подаю вислід із згаданої акції. В першому блоці, таборовики не тільки що виконали своє завдання, але затребували ще додаткових 7 нових серій значків. Тому складаю всім таборовикам на чолі з командантом І-го блюку п. хор. Бартощуком сердечну подяку і вірю в те, що і решта частин, які ще досі не виконали свого завдання (згідно з планом) зроблять це в найближчому часі»* (Ф.Р-16, оп.1, спр.1, арк.419 (наказ ч.242. від 28.II.1947).

А в хроніці життя табору за 10 лютого 1947 року знаходимо такий запис: *«Крім того на території лагерів Білярія-Риміні в середовищі санітарної сотні вживалась відзнака Санітарно-Харитативної Служби «СХС». Санітарно-Харитативна Служба Українського Червоного Хреста — громадська організація ме-*

дичної допомоги українській еміграції, дозволеної командуванням англо-американських військ на окупованих ними територіях Німеччини, Австрії та суміжних з ними країнами. В результаті роботи СХС її працівники встановили точну кількість дивізійних вояків, які склали зброю перед арміями країн антигітлерівської коаліції. Восени 1945 року у полоні, зокрема, перебувало 11 940 українських вояків 10-ї УД УНА, в тому числі 1 342 особи на території Німеччини, 468 на території Австрії і 10 040 на території Італії» [172,173].

Таким чином, незважаючи на важкі умови перебування у полоні, українські вояки залишились дисциплінованою військовою одиницею, зберегли військовий однострій, внутрішній порядок, а українська фалеристична спадщина поповнилась ще кількома пам'ятками з доби визвольних змагань.

Ремінні пряжки Українських військових формувань періоду національно-визвольної боротьби 1914–1956 років

Серед української військової атрибутики періоду національно-визвольної боротьби 1914–1956 років найменш дослідженим є такий елемент військового однострою, як ремінна пряжка. Опрацювавши впродовж майже п'ятнадцяти років значну джерельну базу в архівах та бібліотеках, на жаль, вдалося виявити небагато інформації про виготовлення військових пряжок, авторів проектів та виконавців, фірм виробників.

Більш вдалим виявився пошук цих раритетів. Ми віднайшли понад тридцять примірників пряжок українських військових формувань, які умовно можна поділити на чотири групи:

1. Пряжки Українських Січових Стрільців 1916–1918 років.
2. Пряжки Української Галицької Армії та Армії УНР 1918–1919 років.
3. Пряжки Української Повстанської Армії 1941–1956 років.
4. Пряжки Першої УД Української Національної Армії 1945–1947 років.
5. Пряжки громадсько-політичних організацій 1895–1939 років.

Уперше питання про військові пряжки УСС постало на нараді з приводу зміни та впровадження однострою 24 березня 1916 року. В розробці проектів однострою, головного убору, накомірних відзнак, відзнак участі в стрілецтві, портопе (привіска до шаблі) та пряжок активну участь брали визначні українські художники та архітектори: Лев Лепкий, Михайло Гаврилко, Юліан Буцманюк, Іван Труш, Олександр Лушпінський. До проектування військової атрибутики УСС був причетний і Роман Грицай. В листах проф. Степана Гайдучка до доктора Івана Боберського є прохання *«нагати мені ласкаво при нагоді хто рисував проекти відзнак, які Ви видавали в часі війни у Відні (знаю що артист звичайно здійснював Ваш помисл, частинно догадуюся, що рисував Грицай, інженер»* [174].

Роман Грицай народився у Львові 1887 року в сім'ї адвоката. За оцінками таких мистецтвознавців як В. Січинський, М. Голубець, Т. Геврик, один із найвизначніших архітекторів першої половини ХХ століття, незаслужено забутий, майже невідомий мистецькій громаді України. Довголітній в'язень сталінських таборів. Після закінчення академічної гімназії у Львові навчався на відділі будівництва у Львівській політехніці, деканом якої був уславлений український підприємець і архітектор Іван Левинський. Ще будучи студентом Р. Грицай спроектував відзнаку «Шевченківський Здвиг у Львові 28 червня 1914». По закінченню Першої світової війни займався реставрацією та відновленням церков, пам'ятників архітектури, інших об'єктів, знищених війною. Працював головним архітектором в Рогатині (1923—1939). За його проектами на Рогатинщині збудовано дванадцять церков. Р. Грицай — автор численних архітектурних проектів у Відні, Канаді, Львові, а також проектів Народних домів, приватних будинків для світочів української культури (зокрема, вілли Б. Лепкого «Богданівна» на українському курорті в с. Черче). Грицай першим створив зразки нагробних пам'ятників у модерних формах. Йому належить проект цвинтарної каплиці зі стилізованим хрестом (1930) для меморіалу на стрілецькому цвинтарі гори Маківка.

У жовтні 1945 року Грицай заарештували і засудили на п'ятнадцять років, одночасно конфіскували все майно, сотні мистецьких проектів, які, мабуть, ще й досі припадають пилом в

архівах колишнього КДБ. Повернувшись із заслання 1955 року, отримував пенсію «аж» десять карбованців. Доживав у злиднях. 16 травня 1968 року перестало битися серце славного митця. Відійшов знедолений, всіма забутий, навіть тіло не було кому винести на цвинтар. Поклали на воза... 175].

У тому ж листуванні зазначено про вклад Олександра Новаківського, який «служив своїми радами при добиранню одностроїв для Соколів і для наших стрільців». Ймовірно, що ще до проектування власних січових пряжок, були спроби переробляти австрійські пряжки, додаючи до них українську символіку. Так, вдалося виявити дві стандартні офіцерські австрійські пряжки з галицьким левом, що спинається на скелю, та таку ж офіцерську пряжку з тризубом та хрестиком на центральному зубі. Виявлена також стандартна австрійська стрілецька пряжка з витисненим у польових умовах тризубом замість австрійської символіки.

Можна припустити, що ці пряжки були перероблені в 1916—1918 роках під час перебування УСС на Поділлі та Східній Україні, коли розпад Австро-Угорської та Російської імперій став неминучим і українські вояки в арміях воюючих країн усвідомили свою роль в утворенні ядра збройних сил майбутньої незалежної Української держави.

До проектування та виготовлення військової атрибутики (відзнаки, кокарди, пряжки, однострої та інше) для Українських Січових Стрільців, Української Галицької Армії, Січових Стрільців (київських) та Збройних Сил Української Народної Республіки найбільший вклад вніс професор Іван Боберський.

Іван Боберський (1873—1947) — видатний громадсько-політичний діяч, ім'я якого вписано золотими літерами до пантеону української слави. Народився в сім'ї священика в с. Доброгостів на Львівщині. Навчався в університетах Львова, Відня й Граца. У 1890—1914 роках викладав німецьку мову і фізкультуру в Академічній гімназії Львова. Блискучий знавець цих предметів, він, водночас, активно прищеплював учням любов до України, до її мови і традицій, добивався, аби вихованці були свідомими українцями, здоровими і тілом, і духом. З початком Першої світової війни став одним із організаторів Легіону УСС та Бойової Управи УСС. З проголошенням Західноукраїнської Народної Республіки став членом Секретаріату військо-

вих справ. І. Боберський займався організаційною та видавничою роботою, видавав офіційний орган військового міністерства ЗУНР — «Вісник Державного Секретаріату військових справ», розробив проект однострою та відзнак УГА, який був схвалений міністерством оборони.

Першу згадку про зразок ремінної пряжки з левом подає І. Боберський у своєму щоденнику від 12 жовтня 1918 року з Відня, коли йому показали «взірець спинки (пряжки, — авт.) до вояцького пояса, прикрашеного левом». Далі в щоденнику Боберський згадує: *«Заходжу до робітні Райнемера в VIII-ім окрузі, Lindengasse, 26, щоб виконав дальші замови Центральної Управи. Реймер оповідає про силу Ковтуна. Ковтун зайшов на моє поручення і забрав відзнаки і спряжки. Наплечник з тягарем, яких 250 кг (ймовірно, помилка в щоденнику, — малося на увазі 25 кг, — авт.), забрав легко на плечі. Райнемер не міг начудуватися: «Це силач, а не пізнати о нім, що має таку силу» [174].*

Масове виготовлення власної пряжки з традиційним для Січового стрілецтва левом, що спинається на скелю, ймовірно, не вдалося вчасно здійснити, бо виявлена пряжка з левом невідома на жодній з численних світлин Українських Січових Стрільців. Виняток становить світлина з експозиції бельгійського Військового музею (відділ «Українське військо»), на якій вояк Української Галицької Армії на однострої має ремінну пряжку з левом. Можна припустити, що ця пряжка не використовувалась масово і в Українській Галицькій Армії [176].

Такі невикористані пряжки продавались як пропам'ятні відзнаки-сувеніри на початку 30-х років минулого століття у Відні. Так, на рекламній сторінці «Сьпіваник Українських Січових Стрільців», виданого українською мистецькою накладнею «У.-М.-НА» у Відні 1920 року зазначено: «Спряжка з львом до поясів», ціна 8 кор. А в каталозі української книгарні Теодора Савули у Відні, виданому у 1929—1930 роках у розділі «Українські відзнаки», зазначено: «Спряжка з львом до військового пояса», ціна 0.20 дол. або 1.80 зол. [177].

Другий етап творення української військової атрибутики припадає на період бойових дій корпусу Січових Стрільців (київських), Збройних Сил УНР та Української Галицької Армії за державну незалежність України (1918—1919 роки.) У цей

період професор І. Боберський, працюючи в державному Секретаріаті військових справ у Станіславові, для творення нової військової атрибутики згуртував навколо себе таких талановитих українських митців як Петро Терещук, Михайло Бринський, Осип Курилас, Юліан Буцманюк, Лев Лепкий.

У своїх спогадах І. Боберський згадує численні наради з цими художниками щодо одностроїв, кокард на головні убори, відзначення ступенів на комірі, ордени та медалі (6). Ці ж художники розробляли і такий простий за своїм функціональним призначенням елемент однострою як ремінна пряжка. Завдяки безкорисливій, дружній допомозі одного з найвідоміших у світі колекціонерів української військової атрибутики, доктора медицини Юрія Сас-Поддуського з Чикаго, вдалося виявити в його збірці ці унікальні, досі невиявлені в Україні військові пряжки [178].

Серед цих раритетів особливо слід сказати про пряжку, автором якої, ймовірно, був П. Терещук. І. Боберський, аналізуючи творчу майстерність П. Терещука, зазначив: *«Різьбяр Терещук у Вігні посідає салонову легкість у своїх працях... показував мені свої начерки, виконані в легких лініях, яким орудують віденські мистці...»*.

Ось як згадує про творчу працю митців І. Боберський: *«Прийшов маляр Осип Курилас. Разом з різьбярем Бринським ми в трійку переговорили знову однострій, особливо шапку і позначки на ковнір. Курилас приніс свій помисл на означення степенів. Я попросив, щоб виконав на рисунках»*.

Питання військової атрибутики обговорювалось на нарадах найвищого рівня. Про нараду 26 березня 1919 року в м. Ходорові І. Боберський розповідає так: *«Нарада в Начальній команді вечером. Рисунки, моделі розставлені і поприбавані на стінах, однострої, шапка, степені. Секретар вже тепер Віктор Курманович, ген.-хорунжий Михайло Омелянович-Павленко, старшини з Начальної команди, старшини від огневої лінії. Около півгодини поясною. Забирає до деяких подробиць голос чотар Лев Лепкий. Оглядають, говорять...»*.

Ще одна пряжка з колекції доктора Ю. Сас-Поддуського, ймовірно, виконана Михайлом Бринським, стиль якого І. Боберський характеризує так: *«Бринський є кременний в почерку і розміщенню»* [178].

Щодо авторства ще двох раритетів із колекції доктора Ю. Подлузького, можна тільки припустити, що ними могли бути Лев Лепкий, Юліан Буцманюк або Осип Курилас.

Не індефікованою залишається поки що дві сталеві пряжки з дещо нетиповим зображенням тризуба (ймовірно, що використовувалась в УПА). Порівнюючи це зображення тризуба з надпечатками тризуба на поштових марках УНР, можна припустити, що це пряжка одного з військових формувань гетьмана П. Скоропадського.

Ілюструючи світлини пряжок Української Повстанської Армії слід зазначити, що ця тема достатньо висвітлена в літературі, тому подаємо світлини тільки деяких пряжок, які не публікувалися в попередніх дослідженнях [179,180].

Окремого дослідження вимагали пряжки військовополонених вояків Першої української дивізії Української Національної Армії періоду їх перебування у Британському полоні в Італії. Ця тема висвітлена спільно зі світлинами пряжок у статті «Фалеристичні пам'ятки Першої української дивізії Української Національної Армії у Британському полоні в Італії (Белярія-Ріміні 1.VI.1945 – 10.V.1947)». Пряжки перероблені в Ріміні, аналогічні пряжкам, які переробляли вояки Української Повстанської Армії зі здобутих у боях німецьких пряжок, тому провести чітко їх розмежування практично неможливо [181].

Найменш дослідженими є пряжки українських громадсько-політичних організацій другої половини ХХ — першої половини ХХІ століття. Вдалося виявити один примірник пряжки товариства «Сокіл», випущеної 1897 року, автором якої був М. Івасюк [182].

Відома пряжка товариства «Луг» середини 20-х років минулого століття, яка, проте, поки що недосяжна для дослідження та фотографування. Не встановлено поки що залишається пряжка-раритет з колекції доктора Ю. Сас-Подлузького. Ймовірно, що автором її міг бути П. Терещук.

Медалі Спілки Праці Українських Образотворчих Мистців Львова «Зимова 1942 допомога»

Близько сто українських художників 1942 року у Львові створили мистецьке об'єднання «Спілка Праці Українських Образотворчих Мистців», що діяло під патронатом Українського Центрального Комітету, очолюваного Володимиром Кубійовичем.

Спілка створила в невідрадних умовах окупації чотири виробничі майстерні — графічну, декоративну, портретну та прикладного мистецтва, а також відновила роботу скульптурної фабрики. Впродовж липня спілчани випродукували тисячі національних прапорів і гербів, якими були декоровані львівські установи і крамниці. Для масового поширення митці виготовили портрети І. Мазепи, С. Петлюри, Є. Коновальця, погруддя Т. Шевченка, І. Франка, Б. Хмельницького, І. Мазепи, В. Міхновського, М. Тарнавського [183].

Одна з перших медалей Спілки була присвячена 100-літтю з дня народження видатного українського композитора Миколи Лисенка (1842—1942), ювілейні святкування якого у Львові мали масовий характер.

Виявлено два різновиди медалі з відмінностями в тексті.

З нагоди святкування ювілею композитора була випущена і бронзова відзнака.

Не маючи можливості в умовах війни виготовити медаль з матеріалу тривалого користування, виготовили її з гіпсу і хоч вона була тонована «під срібло» або «бронзу», мала дешевий вигляд.

А в 1941—1942 роках Спілка виготовила серію теракотових медалей з написом «Зимова 1942 допомога» з портретами Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, Б. Хмельницького, І. Мазепи та митрополита Андрея Шептицького. Кошти від продажу були використані для допомоги голодуючим дітям, біженцям та військовополоненим [184].

Карпатський регіон завжди вважався зоною ризикованого землеробства, що негативно позначилося на забезпеченні населення харчовими продуктами. А на початку серпня 1941 року з ініціативи громадськості Львова взяла початок «Українська допомогова акція», завдання якої організатори вбачали у ма-

теріальному, санітарному і моральному сприянні сиротам, бездомним, інвалідам, біженцям, військовополоненим, безробітним, хворим.

У кожному районному й обласному центрі створювалися станиці, а на місцях — низові ланки, які опікувалися вказаними категоріями населення.

Весна 1942 року виявилася особливо несприятливою і переважна частина людності гірських районів опинилася перед загрозою голоду. Першочерговим завданням громадськості Західної України стало врятування найменш захищених від недоїдання і хвороб — дітей [185].

За повідомленням газети «Львівські вісті»: *«Проекти медальйонів було передано у власність Українського Комітету у Львові для виготовлення у виробничих майстернях Спілки. За сприянням «Будівничо-індустріального кооперативу» вдалося виготовити досить великий тираж, а виручені кошти переvestи у фонд Суспільної Опіки. За німецької окупації це був «перший досвід випуску масової продукції силами виробничих майстерень».*

На допомогу митцям відгукнувся «Будівничо-індустріальний кооператив» та УЦК. Було замовлено досить великий тираж цих шести проектів в більш тривкому матеріалі — теракоті.

Ймовірно, що деякі медалі були відлиті на замовлення приватних осіб з бронзи, як наприклад медаль присвячена Т. Г. Шевченку. Автором чотирьох медалей був різьбяр Антон Павлось (А. Шептицький, І. Мазепа, Т. Шевченко та Л. Українка). Михайло Мухін був автором медалі з зображенням Б. Хмельницького, а Євген Дзиндра — медалі, присвяченій І. Франку.

Не дивлячись на те, що ці медалі є відносно невеликих розмірів (медалі призначались для кріплення на стіні), авторам проектів вдалося досить детально опрацювати проекти, добре зкомпанувати їх та пов'язати з написами так, що вся серія з шести медалей сприймається як цілісність серійного випуску.

Теракотові медалі, за спогадами львів'ян старшого покоління, виготовлялися на склозаводі в с. Розвадів коло м. Николаєва (Львівська обл.) і продавалися при церквах після богослужінь, а вилучені кошти використовувалися для матеріальної допомоги голодуючим, біженцям, військовополоненим та найбільш вразливій категорії населення — дітям.

За інформацією львівського історика Ігоря Миська в середині 70-х років минулого століття значна частина теракотових медалей була знищена (понад п'ятдесят шт.) після виявлення їх працівниками КДБ на горіщі будинку, в якому мешкав священик Г. Костельник. Медалі з зображенням найбільш одіозних та паплюжених комуністичними ідеологами гетьмана Івана Мазепи та митрополита Андрея Шептицького виявлені склеєними з кількох уламків та розмальованих на власний розсуд власниками, причому, німб над головою митрополита не канонічний, бо митрополит ще й досі не канонізований як святий.

Медалі «Зимова 1942 допомога» зустрічаються надзвичайно рідко, бо з приходом «визволителів», по закінченню Другої світової війни, трактувались ними, як допомога німецьким окупантам. Значна частина медалей, ймовірно, була знищена або надійно захована місцевим населенням через небезпеку репресій.

Так, у книзі вступу Львівського музею історії релігії медаль із зображенням гетьмана Івана Мазепи потрактована як така, що була випущена для допомоги німецько-фашистським загарбникам.

Попри всі випробування, що випали на долю українського народу у роки війни, він в основній своїй масі виявив здатність до консолідації, жертвності і взаємодопомоги. Надскладні обставини ставили людей перед вибором, і християнське сумління підказувало, як чинити у тій чи іншій ситуації, виявляючись сильнішим від природного інстинкту самозбереження.

Традиція зимової допомоги шляхом збору коштів для закупівлі палива, одягу, збіжжя у Західній Україні має давні традиції. Так, 10 червня 1920 року в рекламному оголошенні фірми С. Володиславича, яка виготовляла різноманітні українські відзнаки, вказувалось, що 25 відсотків з доходу буде передано «на голодуючу Гуцульщину» [186].

1935 року товариство «Просвіта» створило «Просвітянський фонд Гуцульщині» та закликала населення купувати книгу «Просвіта Гуцульщині», а отримані кошти використати для збору коштів на гуманітарно-просвітницькі потреби Гуцульщини та допомогу голодуючим, постраждалим від повені. З цього приводу, ймовірно, у Львові комітетом акції зимової до-

помоги Гуцульщині та Поліссю була випущена відзнака «Рідній Гуцульщині». З відозвою про створення такого комітету закликав Осип Губчак у газеті «Українські вісти», обіцяючи вже 1 жовтня вислати свою лепту [187, 188, 189].

Фалеристичні пам'ятки українських біженців у таборах переміщених осіб Німеччини та Австрії у 1945–1949 роках

Серед українських фалеристичних пам'яток періоду національно-визвольної боротьби середини ХХ століття слід окремо виділити фалеристичні пам'ятки українських політичних біженців у таборах переміщених осіб (Displaced Persons — D.P.) Німеччини та Австрії у 1945–1949 роках.

Основна маса українських політичних біженців із Західної України, Буковини та Закарпаття, навчена досвідом радянської окупації 1939–1941 років, 1944 року організовано, великими групами або й індивідуально хлинула в сторону словацького кордону, аби переїхати до Німеччини чи Австрії.

Термін «D.P.» (Переміщені особи) стосувався лише, головним чином, до силоміць вивезених німецькою окупаційною владою робітників, військовополонених, в'язнів концентраційних таборів (близько вісім мільйонів) — громадян Західної Європи (французів, бельгійців, голландців, англійців та інших). Переважна більшість громадян цих країн добровільно повернулись додому (1945–1946 рр.), бо їхні країни були вільними від ворожої окупації і в них панував демократичний лад.

Лише вихідці зі Східної Європи (росіяни, українці, білоруси, поляки, латвійці, литовці, естонці), які під час Другої світової війни опинилися поза країнами свого походження на території Німеччини, Австрії й Італії і не бажали повертатися до окупованих комуністами своїх країн, та вважаючи себе політичними біженцями, вибрали свободу та життя в чужих, але вільних країнах.

На той час на території Німеччини та Австрії ще не було таборів для біженців, не було належних умов проживання та харчування, не було ніяких засобів для життя під постійним бомбардуванням американської авіації.

Завдяки наполегливим старанням, кропіткій роботі та відвазі ініціативної групи у складі інженера Дмитра Томси, отця Богдана Ганушевського та доктора Юліана Катрія, при суттєвій допомозі військового управління США, за один місяць по закінченню війни в м. Регенсбург був заснований Український Обласний Допомоговий Комітет (УОДК).

Цей комітет почав активно співпрацювати з Адміністрацією Допомоги і Відновлення Об'єднаних Націй (УМСА), що була заснована на підставі угоди, підписаної сорока чотирма державами у Вашингтоні 9 листопада 1943 року.

У середовищі українських політичних біженців було дуже багато професійної інтелігенції: науковці, викладачі університетів, письменники, музиканти, інженери, скульптори тощо. Ще до відкриття таборів вони почали організовуватись в професійні та громадсько-політичні організації [169].

Однією з перших почала діяти Санітарно-Харитативна Служба, заснована у Мюнхені 1945 року з дозволу командування англо-американських військ на окупованих ними територіях Німеччини, Австрії та Італії, для організації медичної допомоги українській політичній еміграції. Крім лікарської допомоги, діяв відділ розшуків і поєднання членів родин, допомоговий відділ інвалідам, колишнім воювачам УПА, вдовам, сиротам тощо.

У грудні 1945 року в таборі м. Авсбург відбувся Установчий з'їзд українських жінок за участю сорока восьми делегатів від двадцяти шести осередків жіночих таборових секцій та понад сто гостей, які заснували «Об'єднання Українських Жінок» («ОУЖ»).

Незабаром «ОУЖ» створило сорок чотири жіночі секції в американській, двадцять чотири — в англійській та чотири — у французькій зонах, з приблизно десяти тисячами членів.

Метою «Об'єднання Українських Жінок» було об'єднання жінок усіх верств, з усіх теренів України для спільної діяльності у трьох ділянках: культурно-освітній, господарській та допомоговій.

Активну роботу проводила у таборах переміщених осіб Ліга Українських політичних в'язнів (ЛУПВ) з центром у Мюнхені, що об'єднала всіх політв'язнів німецьких концентраційних таборів і тюрем.

Ліга Українських політичних в'язнів мала свою відзнаку, що була виготовлена в таборі переміщених осіб у Новому Ульмі,

разом з «виказкою» (посвідченням), надрукованому в американській окупаційній зоні, про що свідчить напис на посвідченні: «U 12 2000 Robert Apt Neu-Ulm».

Відзнака була задумана ще наприкінці 1930-х років Організацією Українських Націоналістів. Поштовхом до заснування відзнаки стала національно-визвольна боротьба на Закарпатті у 1938 – 1939 роках, що завершилася 15 березня 1939 року проголошенням незалежної української держави — Карпатської України. У зв'язку з порушенням цілісності ОУН у квітні 1940 року та початком німецько-радянської війни впровадження відзнаки було відсунуто на деякий час.

З нагоди 25-ліття Національної Революції 1 березня 1943 року за дорученням Голови проводу ОУН А. Мельника було розроблено регламентуючі документи: «Капітула Відзнаки Українського Політичного В'язня» та «Правильник Капітули Відзнаки Українського Політичного В'язня». Знак було випущено двох ступенів — срібний і бронзовий. Нагородження розпочалося одразу, бо в документах від 24 березня 1943 року зафіксовано, що з виготовлених тисячу двісті бронзових відзнак, наявних є 632, а з шістсот срібних — лише 250. Срібну відзнаку одержували члени УВО, ОУН, що карались у тюрмах понад один рік, усі решту одержували бронзову. Процес нагородження продовжувався до кінця 1950-х років.

Виявлена також відзнака з написом на звороті: «Політичним в'язням 118», яка ймовірно, була випущена в Канаді для політичних в'язнів після ліквідації таборів.

1946 року в Ульмі українськими воїнами-ветеранами був створений «Союз Українських Ветеранів» ("СУВ"), що мав ряд філій у багатьох таборах.

Наприклад, філія в м. Регенсбург об'єднувала понад сто п'ятдесят колишніх вояків українських армій та різних військових формувань: як члени Української Військової Організації, Карпатської Січі, Першої української дивізії Української Національної Армії, вояки Легіону «Нахтігаль», «Дружини Українських Націоналістів», а також українців — колишніх вояків чужих армій (польської, радянської, чехословацької, румунської, німецької та інших).

Вояки УПА не були членами «СУВ», бо на той час ще не були демобілізовані.

У травні 1947 року внаслідок нетерпимості, нетолерантності та розкольницьких дій окремих членів «Союзу Українських Ветеранів», спричинене святкування членами філії з м. Регенсбург другої річниці по смерті гетьмана України Павла Скоропадського, було засноване нове товариство ветеранів — «Об'єднання Українських Комбатантів», яке видало свою відзнаку з написом на звороті «ОУК».

А 1948 року «ОУК» влаштувало величаве свято для відзначення 300-річчя Національної Революції під проводом гетьмана України Богдана Хмельницького, випустивши з цієї нагоди металеву відзнаку з погруддям гетьмана Богдана Хмельницького і написом «300-ліття української національної революції» (відзнака не віднайдена).

Після ліквідації табору в Регенсбурзі частина комбатантів була переведена до м. Новий Ульм, де 1952 року була видана комбатанська відзнака «Легіон ім. Симона Петлюри» для українських вояків на еміграції, що воювали в радянській армії.

Активно проявила себе в таборах переміщених осіб і українська молодь, відродивши в таборах по всій Німеччині осередки «Спілки Української Молоді», заснованої ще 1924 року.

«Спілка Української Молоді» була створена в Німеччині 1946 року за ініціативою провідників Закордонних частин ОУН. Масово молодь почала вступати до організації в 1947—1948 роках після затвердження Центральним Комітетом СУМ програми і статуту організації. Ймовірно, з цього приводу була випущена відзнака для членів організації.

Багато осередків у таборах мали уніформу, надану Міжнародною допомогою організацією ("УМСА"), що складалася з сірої сорочки з емблемою організації у вигляді стилізованого тризуба з переплетених букв С.У.М., чорних штанів, галстука та шапки-мазепинки.

Виявлена ремінна пряжка, яка, ймовірно, могла використовуватись одним з таборових осередків «СУМ».

Визначною подією культурно-мистецького життя українських політичних в'язнів був «Тиждень української культури», що тривав з 7 по 21 березня 1947 року в м. Регенсбург.

Ймовірно, відзнака випущена Діловим Комітетом з нагоди відкриття «Тижня української культури» за участю представ-

ників американської військової управи, німецької місцевої влади та чисельного українського громадянства.

Стараннями Ділового комітету була також виготовлена та посвячена пам'ятна таблиця в місцевій церкві з таким написом: «За волю і славу України молили Господа в церкві св. Віта в Регенесбурзі українці, що через переслідування комуністами Церкви і Народу мусіли покидати рідну землю. 1945—1949».

Можна припустити, що з нагоди святкування «Тижня української культури» для учасників величавого концерту українських хорів 15 березня 1948 року за участю хору «Сурма», українського жіночого хору та квінтету бандуристів були випущені відзнаки для учасників та гостей «Тижня української культури».

1947 року в м. Регенесбург була випущена пам'ятна відзнака з нагоди 25-ліття Української Господарчої Академії, заснованої в Подебрадах (ЧСР) 1922 року.

Спортивно-масову роботу серед молоді в таборах проводила створена 1945 року в Мюнхені «Рада Фізичної Культури» (РФК).

В американській та англійській зонах діяло п'ятдесят одне товариство, що об'єднували 3702 членів. При «РФК» діяло двадцять сім суддів з усіх ділянок спорту, які проводили змагання з футболу, легкої атлетики, плавання, волейболу, боксу, шахів та інших видів спорту. При «РФК» було виготовлено відзнаку фізичної вправності та розроблено положення про її здобуття. Відзнакою «РФК» було нагороджено понад тисячу осіб, в тому числі 291 жінку.

Заходами «РФК» організовано 1948 року Олімпіаду «ДП» у рамках Міжнародного комітету Політичних Втікачів, на якій українці здобули золоті медалі з футболу, волейболу, боксу та легкої атлетики і декілька срібних і бронзових медалей.

Крім того в таборах активну спортивно-масову роботу проводили українські спортивно-руханкові товариства (УСРТ).

Так, у таборі Сомме Касарне серед двох тисяч вісімсот мешканців було майже триста членів УСРТ «Чорногора», які з нагоди свого двохліття виготовили прапор товариства, а його члени отримали пам'ятні відзнаки.

Свої товариські відзнаки мали ще ряд товариств і в інших таборах: УРСТ «Довбуш», УРСТ «Калина», УРСТ «Лев», УРСТ

«Запорожжя», УРСТ «Орлик», УРСТ «Заграва» та український студентський спортивний клуб.

1945 року частина членів «Карпатського Лещатарського Клубу», що перебували в таборах, відсвяткували 25-ліття заснування клубу, випустивши з цього приводу пам'ятну відзнаку.

Стараннями пластуна — сеньйора-вихователя отця Богдана Ганушевського вже в серпні 1945 року в Регенесбурзі був створений перший пластовий осередок, що нагадав молодим пластунам-біженцям пластове гасло: «Будь вірний Богові й Батьківщині». Виховну та просвітницьку роботу серед молоді проводили старші пластуни (сеньйори), які з нагоди своєї зустрічі та пластового вишколу в м. Ноймаркт випустили пам'ятну відзнаку.

Виховну роботу вони проводили в таборах міст Обернен, Вайсенбург, Регенсбург, Байройт, Форгайм, Поляйтен, Фільзек та Боленвер.

Одна з перших пластових відзнак у таборах на терені Західної Німеччини була випущена з нагоди освячення пластового прапора та святкування 35-ліття Українського Пластового Уладу (УПУ).

На святкування до м. Авсбург були запрошені чужинецькі скаутські організації (поляків, білорусів, латвійців, литовців, естонців). Кольори їхніх національних прапорів були закарбовані на пам'ятній відзнаці разом з національним прапором України.

А для учасників ювілейної зустрічі з нагоди 35-ліття Пласту, що відбулася в м. Міттенвальд за згодою Крайової Команди, сеньйорський осередок в Регенесбурзі «видав ювілейну відзнаку з емалі проекту маляра сен. Антона Малюци, жителя оселі, що її виконав майстер Микола Струк».

З цього ж приводу кооператив «Пласт» видав альтернативну відзнаку до вже виданої, а пластовий провід визнав її як офіційну відзнаку ювілейної зустрічі.

На прохання крайового коменданта уладу новаків Теодозії Самотужки в таборах переміщених осіб була виготовлена відзнака з написом «Готуйсь». Причому відзнака була виготовлена за рахунок коштів від продажу американських цигарок, які виділяла адміністрація таборів для біженців.

Виявлена також відзнака з нагоди Першого Пластового конгресу 26-29 березня 1948 року в м. Ашаффенбург та «Свята весни» в м. Фрайман того ж року.

Можна припустити, що існує ще ряд різноманітних відзнак, які поки що не виявлені. За спогадами Ярослава Семотюка, що перебував у таборі переміщених осіб у Баварії у 1945 – 1949 роках, у таборах українських політичних біженців у Німеччині та Австрії масово використовувались різноманітні значки з національною символікою. Велику кількість таких значків зібрав комендант одного з таборів сотник Зеновій Яворський.

У фінансовому звіті Обласного Представництва Української Еміграції за час від 7 червня 1945 до 7 червня 1946 року у графі «Розпродаж тризубів продюкованих на замовлення ОПУП» значиться сума 3.057 мар. 50 пф., а в графі «запас тризубів» — сума у 4.552 мар. 50 пф. Якщо припустити, що вартість одного значка 50 пф., то на середину 1946 року було виготовлено понад 15 тисяч тризубів [190].

Фалеристичні пам'ятки української діаспори США та Канади першої половини ХХ століття

Минуло понад 125 років від того часу, як на американській землі була створена перша українська організація, побудована перша українська церковця, закладений перший український цвинтар...

Незважаючи на більш ніж невідраді обставини життя та побуту перших українців-емігрантів у США та Канаді, український греко-католицький священник отець Іван Волянський вже 18 січня 1885 року заснував у місті Шананадоа, штат Пенсільванія перше українське Братство св. Михаїла. Протягом наступних років засновано ще декілька подібних організацій: Братство св. Стефана, Братство св. Николая, Братство св. Михайла, Братство св. Кирила та Методія в Шамокіні, Олифанті, Мейфілді (всі — штат Пенсільванія) та інших містах, де скупчувались перші українські емігранти.

1892 року всі організації об'єднались та заснували нову організацію — «Соединеніє греко-католических русских братств». Очолив це об'єднання угро-руський священник Ю. Жаткович.

На конвенції 1893 року (з'їзд чи конференція. — *прим. авт.*) священник Іван Костанкевич, Теофан Обушкевич та Амврозій Полянський піддали гострій критиці «Соєдіненіє» за його промадянську та москвофільську орієнтацію, а також за недоліки в господарській діяльності.

Зразу ж після конвенції названі священники зібрались в оселі отця Григорія Грушки, який був тоді радником і видавцем газети «Свобода», і спільно вирішили заснувати окремий український, званий тоді ще руським, Народний союз. Цікаво, що отці Обушкевич та Полянський домагались, щоб у назві було «Русский» (з подвійним «с»), бажаючи притягнути до нової організації «твердих» москвофілів, та отець Грушка, друкуючи статут, одне «с» вилучив.

Перші організаційні збори відбулися 22 лютого 1894 року у м. Шамокін, яке мало найсвідомішу українську громаду. Так було започатковано повну посвяту і справжнього героїзму роботу «Руського Народного Союзу», що перетворив і організував несвідому власного національного коріння масу «греко-католиків», «руснаків», «русських» (з одним і навіть з двома «с») у свідому свого роду і мети спільноту українських поселенців на американській землі.

Тепер Український Народний Союз (УНС, до 1914 р. Руський Народний Союз — РНС), найстарша і найбільш фінансово забезпечена організація в США (діяльність поширена і на Канаду). УНС займався згуртуванням переселенців-емігрантів, фінансовою допомогою та страхуванням, освітою, будівництвом шкіл, церков. Закладав перші українські цвинтарі.

УНС мало свій чотирнадцятиповерховий офіс у Джерсі-Сіті та видавництво «Свобода» (1893).

Керівним органом УНС є конвенції (з'їзди), що збираються кожні чотири роки. Відбулося понад сорок конвенцій. Для делегатів конвенцій випускались відзнаки. Авторами виявлено значну кількість таких відзнак [191, 192].

Після того, як 1910 року єпископ С. Оргинський пробував перетворити УНС на організацію виключно для греко-католиків, частина відділів УНС утворила «новий союз» («Український Робітничий Союз» — з 1918 року — «Український Братський Союз»).

Оргинський Сотер Степан (1866 — 1916) — перший єпископ усіх греко-католиків у США. Талановитий проповідник. Роз-

будував релігійне, культурне життя американських українців, заснував сиротинець у Філадельфії (1911), вечірні школи, допомогли організації «Провидіння» (1912). Відзнака випущена з приводу смерті єпископа.

Інші члени УНС 1912 року оформилися як «Союз Українців-Катликів «Провидіння».

1914 року створилась ще і «Українська Народна Поміч», що гуртувала довкола себе православних українців.

Тринадцята конвенція стала переломним етапом діяльності РНС, бо після зміни статуту та назви «Український Народний Союз» кількість членів Союзу зразу зменшилась з 25.335 до 11.891 чоловіка. Та ці зміни сприяли успіхам у фінансовій діяльності, а сам Союз став символічною українською «заморською твердинею».

Найголовніші здобутки Союзу після реорганізації це створення просвітницької комісії з широкими повноваженнями в плануванні, введення керівництва усією громадсько-політичною роботою, організація «Американської «Просвіти», початок створення читальні, видання книжок (вперше видано «Історію України» Рафаловича англійською мовою), початок організації українських шкіл, залучення українців до американської політики, творення різноманітних громадсько-політичних організацій — парамілітарних, робітничих, допомогових, співочих та інше.

Український Народний Союз сприяв організації втечі Мирослава Січинського з тюрми. У вересні 1911 року на одинадцятій конвенції УНС організував збір добровільних пожертв для сестри Мирослава — Ірини Січинської — 212 доларів на закупівлю книг та часописів для М. Січинського. А на дванадцятій конвенції у вересні 1912 року виділив на фонд М. Січинського 500 доларів, які використали для організації втечі, підкупку наглядачів, оплати адвокатських послуг та інших видатків.

Після теракту М. Січинського його сестра Ірина 1910 року виїхала до Америки, де організувала акцію збору коштів на визволення Мирослава Січинського із в'язниці. У США українська діаспора випустила мистецьки виконаний медальйон із написом: «Мирослав Січинський в тюрмі».

1914 року УНС-союзом було урочисто вшановано пам'ять Т. Г. Шевченка та випущено пам'ятні відзнаки, а також проведено акцію протесту проти заборони російським урядом свят-

кування в Україні 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка.

Нота протесту, вислана президенту В. Вільсону, була передана американським послом у Петербурзі царському уряду.

Створений УНС Український Народний комітет під проводом отця Петра Понятишина також домігся того, що Конгрес США 1917 року схвалив, а президент Вільсон проголосив в Америці «Український день» із збіркою фондів на допомогу Україні. Тоді вперше в урядовому документі США вжито назву «Україна» та випущено спеціальну благодійницьку медаль.

Під час національно-визвольних змагань 1917–1922 років Український Народний Союз організував допомогу Центральній Раді та ЗУНР, різноманітні фонди допомоги голодуючим в Україні, інвалідам, «Рідній школі» тощо. По закінченню Другої світової війни УНС допомагав українським політичним емігрантам у Західній Європі, сприяв побудові пам'ятника Т. Г. Шевченка у Вашингтоні та збору фондів для кафедри українських студій при Гарвардському університеті [193].

Фалеристичні пам'ятки української діаспори США та Канади першої половини ХХ століття майже невідомі та не досліджені в Україні. Серед великої кількості відзнак того періоду в Україні вдалося виявити тільки незначну їх кількість. Каталогізація та дослідження відзнак української діаспори США, Канади, а також Англії, Франції, Австралії, Бразилії, Аргентини та інших країн — це справа честі українських дослідників, істориків та колекціонерів-фалеристів з усього світу.

Не віднайдені українські фалеристичні пам'ятки

Досліджуючи тривалий час українську фалеристичну спадщину другої половини ХХ — першої половини ХХІ століть, авторам вдалося виявити значну кількість описів, спогадів, повідомлень про відзнаки, які, на жаль, ще не вдалося віднайти.

За інформацією газети «Діло», про перші українські фалеристичні пам'ятки (медалі та хрестики, починаючи з 1730 року) доповідав на засіданні комісії НТШ доктор Василь Щурат (1871–1948) ще у березні 1917 року. В переважній більшості це були медалі, карбовані латинською мовою, присвячені Почаївській лаврі, коронації чудотворних ікон, медальйони із зображеннями святих.

Одна з таких медалей з написом: «SANCTA MARIA ROSAZOVIJA: ORA.P.N:ROMA» (Свята Маріє Почаївська, молися за нас у Римі), датована 1773 роком, роздавалась усім присутнім після урочистої коронації чудотворної ікони Матері Божої в Почаєві 8 вересня 1773 року.

Чудотворна Ікона Пречистої Діви Марії з волинського містечка Почаїв, що мало назву Поча-Дів, тобто місце, «де Діва почала являти чудеса», — належить до найбільш відомих чудотворних ікон України. Згідно з переказами, первісний монастир на Почаївській Горі побудував «чоловік з Тернополя Іван Туркул», якому явилась Пречиста дня 17 квітня 1198 року. Вдруге появу Пречистої (1261) побачив пастушок Іван Босий. З «стопки» Пречистої, відбитої на скалі під час цієї появи, вдарило джерело цілющої води (збереглось до сьогодні). Одним з найбільших чудес була поява Пречистої під час оборони Почаєва від турків і татар 23 липня 1675 року [194].

1. Опис першої не виявленої відзнаки (у хронологічному порядку) поданий в газеті «Діло» за 1909 рік: «...Січовик, що візьме участь у святі, дістане на пам'ятку січову медаль з образом славного козацького гетьмана Ів. Мазепи...». Ймовірно, медаль за призначенням аналогічна виявленій медалі «Січова пам'ятка Т. Г. Шевченко» [195].

2. У тій же газеті поданий опис не віднайденої медалі з таким описом: «Медаль срібна, по одній стороні портрет цісаря і така напись:» Franciscus Jozphus I.D.G. Austriae Imperator», а по другій стороні виритий лаврово-дубовий вінець і напис: «Державна нагорода для заслуг коло рільництва» [196].

3. У Державному архіві Львівської області виявлена така інформація: «На організаційних зборах напередодні з'їзду українських ремісників та промисловців п. М. Гелібей доповів про замовлення відзнаки з написом: «І Краєвий з'їзд українських ремісників і промисловців у Львові 29.VI.1914 р.», а п. Заячківський запропонував: «припинання відзнак і відбирання вступного К.2. за столом №2».

До з'їзду було надруковано вісімсот запрошень для промисловців та ремісників та дев'яносто запрошень для гостей і депутатів. Ймовірно, що стільки ж було випущено відзнак [197].

4. Цікаву інформацію про невіднайдenu відзнаку подає Михайло Голубець: *«Перша таємна відзнака УСС. Ця відзнака зображує череп з написом «Смерть або воля».*

За свідченням М. Голубця: *«Вона вигавалася довірчо тільки заприсяженим членам»* [198].

5. Не віднайдена паперова відзнака, видрукована за проектом професора Мирона Федусевича з таким описом: *«На синім полі вибитий жовтими красками герб Митрополита, по якого боках находимо роки 1914 з терновою галузкою і 1917 з лавровим листям. Під гербом монограм «А.Ш.».*

У газеті «Діло» є така інформація про цю відзнаку: *«Сі відзнаки призначені для продажу в день повороту митр. Шептицького. Можна числити на те, що в дні повороту Ексс. Митрополита не буде ані одного свідомого громадянина і громадянки та української дитини, які не пришили би на грудах відзнаки, а в заміну не зложили до пушки (копілки) жертви, призначені для українських сиріт»* [199].

6. Залишаються не віднайденими дві бойові нагороди, — полкова відзнака та полковий бронзовий хрест, які ввів гетьман Павло Скоропадський 5 листопада та 10 жовтня 1918 року для воїнів і старшин 2-го Запорізького полку за мужність у захисті кордонів Української держави та бої в районі Стародуба. Про ці нагороди є інформація у Центральному Архіві Виконавчих Органів України [200].

7. Про ще одну не виявлену паперову відзнаку є інформація у двох джерелах, в яких йдеться про вшанування полеглих воїнів Української Галицької Армії на Зелені свята на Личаківському та Янівському цвинтарях у Львові. Священик отець В. Гумовський згадує: *«Всі учасники походу, між ними і я, були удекоровані відзнаками, зробленими з білого картону розміру 5,5 на 7,5 см з написом: «Хоч полягли — живуть! 1921». Напис обведений терновим вінцем з тризубом при верху вінка».*

А професор Іван Крип'якевич повідомив, *«що Львівський комітет охорони воєнних могил, для збирання понад 100 тис марок, необхідних для охорони Львівських могил на Личаківському та Яновських цвинтарях, вигав окрему відзнаку, яку зобов'язував купити кожного учасника традиційних процесій на Зелені Свята. Гроші передавались на рахунок № 13.180 у банку «Дністер»* [201, 202].

8. Не вдалося виявити стрілецьку відзнаку, про яку в газеті «Діло» була така інформація: *«Загля проведення 10-ліття УСС приготується металева відзнака. Повітові комітети перешлють списки тих, котрі замовляють відзнаку. Бажано, щоб кожний УСС мав відзнаку»* [203].

9. У фондах ЦДІА України у Львові є інформація про випуск Українським Спортивним Клубом (УСК) такої не віднайденої відзнаки: *«В щиті на фоні синьої та жовтої смужки три букви УСК Прага 1925»* [204].

10. Не віднайдена відзнака «Український Спортовець», на яку був оголошений конкурс. *«Точні інформації як щодо самого проекту, так і нагороди можна одержати щодня у секретаря Раги в канцелярії С-Батька, або письменно В.»* [206].

11. Як повідомляла газета «Діло» в 1924 та 1928 роках організаційні комітети по проведенню святкування 10-ліття створення УСС та відкриття меморіального цвинтаря в с. Посухів під Бережанами, виготовили пам'ятні відзнаки для ветеранів УСС. З цією метою 1924 року повітовими комітетами були складені списки осіб, які мали бажання замовити відзнаку.

1928 року ветерани УСС Петро Сагайдачний та Василь Булик з нагоди відкриття меморіального цвинтаря УСС звернулись через газету «Діло» з відозвою-закликом до товаришів по зброї взяти участь у ювілейних святкуваннях: *«Позір! В неділю 8 липня ц. р. в Посухів під Бережанами на могилах У.С.С-ів, що в 1916 р. полягли в боях на Лисоні, відбудеться СВЯТО. Взиваємо товаришів зброї У.С.С-ів Бережанщини та усіх з краю, котрим обставини на це дозволять, обов'язково явитись на це Свято — Збірка в годині 9-ій на площі «Нагії» в Бережанах. Відзнаки будуть роздані на місці»*. Відзнака не виявлена [207, 208].

12. Про три не виявлені сокільські відзнаки та їхнє зображення подав 1937 року професор Степан Гайдучок таку інформацію:

а. *«Жовто-синя напись буквами «Сокіл» на білому тлі з кавчуку, це вигання «Сокільського Базару». Носили його члени сокільського уладу до цивільного одягу. Форма відзнаки кругла, проміру 12 мм.*

б. Буква «С» бронзова, висота 2 см. Носили при одностроєвій шапці. Можна було дістати по крамницях, що торгували відзнаками пожежних товариств.

в. «Сокіл» у Станіславові вигав р.1932 пам'яткову відзнаку з нагоди свого 30-ліття. Це металевий чотирикутник 25х22 мм, в якому людина виважує плиту, а внизу підноситься рука на сонце. Вгорі напис «Станіслав». Внизу «1902 Сокіл 1932» [209].

13. А українське спортивне товариство «Пролом» у Станіславові заклиало своїх прихильників: *«При тов-ві творяться секції різних гілянок спорту, тому кожний українець старший чи молодший нехай не відкажуться від золото-синьої відзнаки «Пролому», нехай вступає в його ряди...»* [210].

14. Не вдалося виявити унікальну відзнаку Легії Українських Націоналістів, яку Зеновій Книш описав так: «Вживалося в Легії Українських Націоналістів членські відзнаки у формі щита в українських барвах, з державним тризубом. Щит охоплював колом ланцюг, як символ соборності, з-під щита виднілося руків'я і кінець меча, що перехрещував щит. На щиті напис: «Думка думкою, меч мечем». Виявлена відзнака аналогічна опису, але без напису «Думка думкою, меч мечем» [211].

15. Не вдалося також відшукати відзнаку, про яку Михайло Савицький у своїх спогадах написав: «А куди ми тепер подінемо срібні відзнаки «Волинської Родина»...

«Волинська родина» — орган, заснований 1934 року Галиною Юршовою, — керівником «Народного університету», що діяв в 1932—1939 роках у с. Михайлівні, — невеликому селі над шосе Дубно-Радивилів. Через університет пройшло понад триста волинських хлопців та дівчат, з яких двісті були українцями. «Волинська Родина» мала за мету об'єднати всіх випускників (сполщити). Проводила свої з'їзди, мала свій гімн та відзнаку [212].

16. Про пам'ятну відзнаку для колишніх акторів подана така інформація в газеті «Діло»: *«Український театр під орудою Теодори Руденко подає отсим до відома, що в початках травня святкуватиме урочисто ювілей 10-ліття існування. Всіх бувших членів театру просимо ласкаво подати свої адреси та негайно надіслати світлини для одноднівки — брошури на адресу: Варшава вул. Бжевська, 17 п. 81 Галина Власенко. Про місце та день ювілею оголосимо окремо, а також будуть роз-*

іслані офіційні запрошення. Одноднівки та пам'яткові значки бувшим членам театру будуть розіслані...». Відзнака не віднайдена [213].

17. За повідомленням у журналі «Готові» на святкуванні 10-ліття заснування КЛК (Карпатський Лещатарський Клуб) були вручені відзнаки із зображенням лижника в польоті, під яким були букви «В С С» (Відзнака Спортивної Справності). Відзнака була трьох ступенів — бронзова, срібна, золота. Відзнака не віднайдена [214, 215].

18. У газеті «Львівські Вісті» подане зображення відзнаки Української Служби Батьківщині з тризубом, накладеним на кайло та лопату. За інформацією професора Яр. Дашкевича — відзнака на шапку з чорної матерії. Відзнака не віднайдена [216].

19. Серед спогадів сеньйора Пласту Романа Гавриляка є згадка про посріблені медальйони, які пластунки куреня «Передові» роздавали 18 серпня 1943 року пластунам — добровольцям стрілецької дивізії «Галичина»:

«Прощали нас рідні та приятелі, а особливо членкині дівочого куреня «Передові». Вони зготували нам дуже гарну і цінну несподіванку. А саме роздали кожному з нас посріблений медалик Матері Божої, а на другій стороні була вигравірована пластова емблема — тризуб, переплетений пластовою лілейкою... Я з цим медаликом не розставався та зберіг його до сьогодні, як одну з не багатьох воєнних памяток». Відзнака не виявлена [217].

20. За спогадами Л. Кокодинського в таборі переміщених осіб в м. Регенсбург Головна управа «Об'єднання Українських Комбатантів» 1948 року влаштувала величаве свято для відзначення 300-річчя Національної Революції під проводом гетьмана України Богдана Хмельницького, випустивши з цієї нагоди металеву відзнаку з погруддям гетьмана Богдана Хмельницького і написом «300-ліття української національної революції». Відзнака не виявлена [218].

21. Про значний масив українських фалеристичних пам'яток є побіжні згадки без опису відзнак та джерельної бази, дотичної до їх випуску.

Для прикладу, Марта Богачевська-Хомяк подала таку інформацію: *«...в результаті дискусії було вирішено, що Союз як організація не братиме участі в роботі націоналістичних*

партій, а членам заборонено носити відзнаки Союзу українців під час такої участі». Відзнака не виявлена [219].

22. Про не встановлену відзнаку також згадується в газеті «Діло»: «Ми довідалися, що до деяких членів «Молодої Громади» наспіли воєнні відзнаки із супровідними написами ген. Трутенка. Уважаємо, що згаданий добродій не є лігмітований до видання і розпроділення подібних відзнак і тому звиваємо всіх товаришів, які ці відзнаки одержали, звернути їх назад». Відзнака не виявлена [220].

23. Не вдалося віднайти відзнаку членів Воєнно-історичного товариства, про яку сказано в 12 параграфі статуту товариства. Також не віднайдено і відзнаку членів Наукового Товариства ім. Шевченка, про яку згадується в статуті товариства.

24. У численних публікаціях газети «Діло» є інформації про нагородження жетонами за перемоги у спортивних змаганнях 1911 – 1939 років членів товариств «Україна», «Луг», «Зоря», «Пласт», «КЛК» та інших, які використовували стандартні заготовки жетонів, гравіруючи на них відповідні написи українською мовою.

25. Не описаною та не віднайденою залишається відзнака, про яку є така інформація в публікації О. Шагайла: «Майже всі петлюрівці загону Тютюнника одягнені в будьонівки. Впізнають один одного в Росії по петлюрівському знаку, який носять в лівій кишені жилета і в разі потреби показують кому потрібно. За допомогою цього знаку їх впізнають, допомагаючи їм селяни на Україні...» [221].

26. Не виявлені також деякі відзнаки, відомі з спогадів власників приватних збірок. Серед них відзнаки, приурочені до з'їзду кобзарів у Львові в середині 30-х років, I-ї жидівської виставки квітів у Львові в середині 30-х років (українською мовою), відзнака Українського Центрального Комітету (Краків 1941 р.), синьо-жовта відзнака з написом «Бережанський Боян», відзнака Українського спортивного клубу «Скала» у Стрию 1938 року та інші.

Фальсифікація відзнак

Дослідження української фалеристичної спадщини періоду національно-визвольної боротьби 1914 – 1952 років було зумовлене хвилею національного відродження на початку 90-х років ХХ століття та надзвичайно великим зацікавленням широких мас населення військовою символікою, орденами, медалями, відзнаками, грошовими знаками УНР, ЗУНР та підпілля УВО-ОУН – УПА.

Демонстрація на початку 90-х років минулого століття С. Пахолком українських фалеристичних пам'яток сприяла підвищеній зацікавленості такими раритетами не тільки колекціонерів, а й фальсифікаторів. Адже ще тридцять років тому колекціонування та демонстрація відзнак, так званих «українських буржуазних націоналістів» могли привести до дуже сумних наслідків. Досліджуючи впродовж останніх двадцяти років українську фалеристичну спадщину, вдалося виявити низку сфальсифікованих відзнак, виготовлених для колекціонерів. Нині фальсифікація українських відзнак набуває масового характеру, що можна пояснити відсутністю каталогу української фалеристичної спадщини та зростаючим попитом на відзнаки цього періоду.

Авторами подані зображення шістнадцяти виявлених фальсифікатів, а також власні дослідження та припущення щодо способів виготовлення, подані порівняльні зображення оригінальних відзнак, джерельна база до деяких із них та інше. Можна прогнозувати, що фантазія та освоєння найновітніших технологій призведе до появи таких «раритетів» як, наприклад, відзнаки за бій під Крутами чи Мотивилівкою, за бої на горі Маківці чи Лисоні, так званої Чортківської офензиви та інших визначних подій з національно-визвольної боротьби.

1. Медаль із гравірованим написом «За Україну»

За основу для виготовлення фальсифікованої медалі взято невикористану заготовку спортивної нагороди, виготовленої шведським гравером Свенном Кулле 1893 року для нагородження учасників змагань із велосипедного спорту. Клеймо гравера на лицевій стороні під гілкою. На фальсифікованій відзнаці гравірування напису виконано шрифтом, характер-

ним для початку 2000-х років. На звороті медалі накладений державний герб із жовтого металу, аналогічний сучасному малому гербу України. Стяжка колодки виготовлена з сучасної матерії [222].

2. Пластова відзнака з гравірованим написом «За волю 1709 1939 Полтава»

За основу для виготовлення фальсифікованого хреста використано невстановлений шведський хрест, про що засвідчує клеймо на звороті. В центрі хреста зображення св. Юрія, повернутого ліворуч, який списом убиває крилатого дракона. Українське товариство «Пласт», обравши своїм покровителем та опікуном св. Юрія, використовувало його зображення як символ на найвищих нагородах товариства, причому постать св. Юрія завжди була повернута праворуч.

Іконографія св. Юрія на нагородах схожа до скульптурної композиції святого на атику кафедрального собору св. Юрія у Львові. За інформацію київського дослідника історії «Пласту» Юрія Юзича, в середовищі української націоналістичної молоді не було традиції святкувати поразки та карбувати з цього приводу відзнаки. Всі пластові відзнаки карбувались за сприяння, рекомендацій та дозволу професора Роберта Лісовського, який був комендантом Союзу Українських Пластунів на еміграції і, безперечно, таку халтуру не пропустив би.

3. Хрест з гравірованим написом «Лицарю Листопадних днів»

За основу для виготовлення фальсифікованої відзнаки хреста використано не встановлену польську відзнаку, яка тривалий час зберігалася серед неліквідного матеріалу знаного колекціонера-фалериста Анатолія Феньова. За версією А. Феньова це міг бути не закінчений, або не затверджений проєкт польської відзнаки періоду польсько-української війни 1918–1919 років. При дослідженні та фотографуванні відзнаки не виявлено жодних написів на звороті.

За деякий час у віснику Українського геральдичного товариства «Знак» (9 лютого 1995, ч.9, ст.13) була опублікована стаття історика-дослідника Вадима Гахи «Невідома українська нагорода», в якій описано несподіване перетворення цього хре-

ста в унікальну українську відзнаку, що має вигравіруваний на звороті напис: «Лицарю Листопадових днів», гроно калини та символ «№__» [223].

Ймовірно, що до пана Гахи потрапила ця відзнака-фальшивка, яка є одночасно й історичним фальсифікатом, із написом на звороті, гравірованим сучасним стандартним шрифтом на промисловому верстаті. Гравірування для більшої достовірності було залите оловом, а до відзнаки доробили колодку з синьо-жовтої тканини. Можливо, що пан Гаха не знав про відсутність напису на звороті, сприйняв її як оригінальну. Існування цієї відзнаки піддає сумніву історик-науковець Віктор Бузало [223^a]. Цей «раритет» тривалий час чекав на покупця в одній з антикварних крамниць у Львові.

4. Відзнака з гравірованим написом «Українська торгова фльота»

Основою для виготовлення цієї фальсифікованої відзнаки стала невстановлена російська або австрійська відзнака першої половини ХХ століття, на якій вигравіруваний напис українською мовою та накладено один із оригінальних значків середини 30-х років з прапором України. За інформацією деяких колекціонерів така відзнака без напису та прапорця була використана на портсигарі початку ХХ століття з написом російською мовою [224].

5. Відзнака з гравірованим написом «У С С 1915»

За основу для цієї фальсифікованої відзнаки використали оригінальну чеську відзнаку періоду Першої світової війни.

На її центральну частину накладено оригінальну українську відзнаку. Для більшої переконливості до верхнього рамена хреста припаяна пластина з гравірованим написом «У С С». Не виникає сумнівів, що вона була зроблена як фальсифікат для колекціонерів із огляду на доволі примітивне її виготовлення.

6. Відзнака з гравірованим написом «У.С.С.»

За основу для цієї фальсифікованої відзнаки використали не встановлену відзнаку, на якій вигравірувано напис «У.С.С.». Відзнака привезена з Чехословаччини. Факт фальсифікації не заперечують навіть провідні колекціонери-фалеристи.

7. Відзнака з гравірованим написом «Україна»

Відзнака виготовлена за зразком відзнаки, випущеної в Празі 1912 року з написом «slet sokolstva Praha 1912». Нововитвір ідентичний відзнаці за зовнішнім виглядом, але виготовлений не з жовтого металу і має інше кріплення. Замість чеського напису — напис «Україна» та тризуб. Ймовірно, відзнака виготовлена на початку 2000-х років якоюсь українською громадською організацією в ЧСР за зразком відзнаки 1912 року, як пам'ятний знак, або виготовлена, що ймовірніше, як фальсифікат для колекціонерів.

8. Відзнака з гравірованим написом «19 OUN II 45»

Фальсифікована відзнака на основі оригінального німецького хреста Другої світової війни, з якого знята фашистська символіка та мечі. Натомість доволі примітивно нанесена емаль, накладений оригінальний значок середини 30-х років, а на звороті вигравіруваний напис: «19 OUN II 43» (двійкарі). Ймовірно, автор фальсифікату написом на звороті мав за мету «прив'язати» цей «раритет» до групи ОУН-двійкарів, не знаючи, що ця група була створена в Німеччині в середині 60-х років, і вигравірував історично помилкове датування щодо групи ОУН II (1943).

9. Відзнака з накладеним тризубом із хрестиком

Фальсифікована відзнака на основі оригінальної німецької відзнаки Другої світової війни, на яку накладено як окремий елемент тризуб із хрестиком. Можна припустити, що наклавши тризуб із хрестиком (ймовірно, оригінальний), автор фальсифікату хотів «прив'язати» цей «раритет» до організації «Союз гетьманців державників» у Німеччині, яка використовувала аналогічну символіку.

10. Кокарда з вставленим тризубом

Фальсифікована кокарда, за основу якої взято австрійську кокарду, що відома у декількох варіантах виконання вставки у центрі кокарди. Можна припустити, що на кокарду з барвами національного прапора Угорщини (на жаль, не заскановану) фальсифікатор наклав значок із державним гербом України, що мав масове поширення на початку 90-х років. Ймовірно, автор фальсифікату не знав про існування рідкісної оригінальної кокарди з синьо-жовтою вставкою, яка виявлена поки що в єдиному примірнику.

11. Орден (Хрест) Симона Петлюри на малиновому тлі

2004 року в одній із антикварних крамниць м. Рівне з'явився у продажі Орден (Хрест) Лицарів Симона Петлюри, виконаний з жовтого металу з малиновим тлом та вибитим на звороті номером. Відзнака тривалий час не викликала зацікавлення у колекціонерів. Була спроба придбати її для переробки на «оригінал» (покрити сріблом та нанести чорну емаль). Відзнака однак виявилася в приватній збірці, власник якої переконаний, що вона — оригінальна, але виконана з відхиленням від проекту. Провідні колекціонери-фалеристи Ю. Сас-Подлузький (США), Я. Семотюк (Канада), О. Мельник (Київ), І. Ліхницький (Львів) взагалі ставлять під сумнів ймовірність випуску такого різновиду. Виявлено також декілька примірників-фальсифікатів із відмінними зображеннями тризуба, елементів меча та клеймами на звороті.

12. Орден УГА IV ступеня «Тризуб з вінцем» без різних отворів

Основою для фальсифіката ордена стала виготовлена автором гальванокопія з рідкісного, виявленого в одному екземплярі, ордена УГА IV ступеня «Тризуб з вінцем». При виготовленні декількох копій для музею та просвітницької роботи прорізні отвори з оригінального ордена (з метою спрощення виготовлення) не повторювалися на копіях. З часом одна копія була викрадена з одного краєзнавчого музею на Львівщині і, ймовірно, з неї й виготовили фальсифікат. Автор фальсифікату, не маючи зображення оригінального ордена, не вирізав отвори, що були на оригіналі, а для переконливості виготовив орден зі срібла (оригінальний орден був з металу білого кольору), вибив на звороті клеймо, змінив розміщення кільця для кріплення, додав оригінальну стрічку з пропам'ятної воєнної відзнаки УГА (Галицький Хрест).

Про викрадення українських відзнак із Миколаївського краєзнавчого музею (районний центр Львівської області) повідомлялося у львівському часописі «Експрес». На початку 90-х років ХХ століття у Львові масово розповсюджувалась відзнака-сувенір, виготовлена в Ризі на основі оригінальної відзнаки зі значними відхиленнями у дизайні.

13. Відзнака з написом «Київ наш 1919»

Фальсифікат відзнаки виготовлений за малюнком колекціонера-фалериста Анатолія Фенова, який приблизно у 1975—1976-х роках не зміг придбати цей раритет з фінансових міркувань, але зробив детальний малюнок відзнаки. Відзнака була з металу жовтого кольору, покрита темно-синьою емаллю та мала напис: «Київ наш 31.VII.1919».

На основі цього малюнка 1992 року зроблена реконструкція (гальванокопія) для просвітницької роботи, але з технологічних міркувань (для спрощення виготовлення) не подано датування «31.VIII.1919». 1999 року декілька колекціонерів-фалеристів поповнили свої збірки «раритетами» із сірого металу, без емалі та з написом «Київ наш». Ймовірно, що фальсифікатор знову використав викрадену гальванокопію, не знаючи про існування малюнка відзнаки. Тривалий час цей «шедевр» був у продажу в одній з антикварних крамниць Львова. Слід зазначити, що чи не вперше продажу фальсифікату передувала «рекламна» стаття у часописі «Молода Галичина», в якій була спроба «наукового» опису відзнаки без будь-яких пояснень і посилань на архівні джерела чи історичну літературу [223].

14. Відзнаки Служби безпеки ОУН — УПА

Серед фальсифікатів української фалеристичної спадщини вдалося виявити дві відзнаки, авторство яких встановлено. Виготовив їх львівський художник Олександр Космолінський як витвори художньо-декоративної творчості для власної потреби. Ці відзнаки-фантазії після смерті художника, за спогадами дружини покійного, опинилися в приватній збірці як відзнаки підпілля ОУН-УПА. Абсолютно неймовірно, щоби така специфічна служба мала потребу носити чи використовувати власні відзнаки! Можливо, що існують ще якісь витвори цього художника, які з часом можуть з'явитися на «чорному» ринку.

15. Відзнака-фантазія

Була виставлена на продаж на празькому аукціоні AUREA Numizmatika s.r.o., що відбувся 5 грудня 2009 року.

Зразок одного з останніх витворів «народних умільців», який деякий час вважався унікальним знаком періоду спільного

походу війська польського та війська УНР під проводом Симона Петлюри проти більшовиків (похід на Київ).

Відомо декілька відзнак, випущених із приводу спільної боротьби двох народів проти більшовиків. Один з них за дизайном верхньої частини схожий на фальсифіковану відзнаку, що має напис «За вашу і нашу свободу». Ймовірно, що дизайн цієї відзнаки наштовхнув автора фальсифікату на творення такої досконалої відзнаки, при чому для більшої переконливості на фальсифікаті накладений соборний герб УНР періоду національно-визвольної боротьби, що застосовувався на багатьох відзнаках цього періоду. Переконалива інформація, що підтверджує виготовлення фальсифікату на замовлення, надана особою, що купила її в Польщі. Низка провідних колекціонерів-фалеристів підтвердили версію про фальшування [224].

16. Відзнака не встановлена (зі слов'янською абрєвіатурою)

Відзнака, ймовірно, оригінальна. Була виставлена на продаж на пражському аукціоні AUREA Numizmatika s.r.o., що відбувся 5 грудня 2009 року. Згодом ця відзнака була запропонована для продажу з абсолютно фантастичним трактуванням, як відзнака підпілля ОУН-УПА, зважаючи на слов'янську абрєвіатуру «С К О», яку безпідставно трактували як «Самооборонна кущова організація».

Можна припустити, що це відзнака російського спортивного клубу із зображенням лука, за перемогу у змаганнях з стрільби 1919—1922 років (С К О — «Спортивний Клуб О...» -версія автора). Загальний вид відзнаки дуже нагадує відзнаки Добровольчої армії. Відзнака потребує ретельного дослідження, хоча малоімовірно, що вона українського походження.

17. Відзнака «У Я К» (Український яхт-клуб)

Відзнака була виставлена на продаж на пражському аукціоні AUREA Numizmatika s.r.o, що відбувся 5 грудня 2009 року.

Сумнівне походження цієї відзнаки можна аргументувати відсутністю будь-якої згадки про існування українського яхт-клубу в Празі. У фундаментальній праці Симона Наріжного «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами», виданої 1942 року у Празі, в розділі «Українські спортивні організації» серед інформації про

діяльність українських спортивних клубів чи товариств на території Чеської Республіки немає згадки про існування такого клубу. Можна припустити, що на не встановлену іноземну відзнаку накладено оригінальну відзнаку-прапорець та вигравірувано написи українською мовою. Відомі декілька варіантів подібних прапорців, що використовувалися в середовищі української еміграції в Західній Європі середини 30-х років [224].

Можна припустити, що фантазія та освоєння найновітніших технологій призведе до появи таких «раритетів» як, наприклад, відзнаки за бій під Крутами чи Мотивилівкою, за бої на горі Маківці чи Лисоні, Чортківської офензиві та інших визначних подій із національно-визвольної боротьби. Слід також зауважити, що останнім часом все частіше з'являються фальсифікати-фантазії, названі в середовищі колекціонерів як «фуфло», тобто неіснуючі, виготовлені для колекціонерів-початківців. Досконало виготовлені відзнаки-фантазії, яких немає можливості порівняти, з аналогічними у солідних колекціях, сприймаються деякими колекціонерами як рідкісні відзнаки, невідомі в жодній колекції.

Підробляти ж відзнаки-раритети доволі ризиковано з огляду на те, що досвідчені колекціонери-фалеристи, порівнюючи їх зі справжніми раритетами у власних збірках, доволі легко відрізняють фальсифікати, які ще й продають за високими цінами з урахуванням складності виготовлення.

Авторам відома низка відзнак-фальсифікатів («Інструкторська Школа Старшин», «Пропамятна воєнна відзнака УГА», відзнака Українських Січових Стрільців «Не ридать, а добувать») та інші, виготовлені на дуже високому технологічному рівні, підробку яких вдалося виявити після детального дослідження окремих фрагментів відзнаки, стану та способу нанесення емалі тощо. Фальсифікація українських відзнак набуває все більш масового характеру, що можна пояснити відсутністю каталогу української фалеристичної спадщини та зростаючим попитом на українські відзнаки періоду національно-визвольної боротьби першої половини ХХ століття.

Роль національних символів у національно-визвольній боротьбі

Одним із найбільш давніх та шанованих свят українського народу в усій його тисячолітній історії є Великдень. Церква вважає Великдень не лише святом воскресіння Христа, але й символом перемоги життя над смертю, добра над злом, правди над неправдою. Символіка завжди відіграла і відіграє важливу роль в житті людства.

Символи життя, смерті, добра й зла знаходимо в усіх релігіях. Поганські містерії, християнські Богослужіння є наскрізь символічними, бо доступ до них мали лише ті, хто мав знаки розпізнавання — символи. У перших християн символом розпізнавання була риба, таким самим знаком став і хрест. Та не тільки різноманітні релігії мають свої символи. Вся людська цивілізація, культура опирається на символіку. Символи букв є символами звуків, письмо є символом мови, ноти — символами різноманітних тонів. Не могла б розвиватися математика, хімія, фізика, астрономія, мистецтво та інші науки без символів!

Надзвичайно велике значення мала символіка і в громадсько-політичному житті суспільства, його консолідації, творення політичної нації та держави. Родинні прізвища та герби спочатку єднали та були розпізнавальними знаками окремих родів та династій. Родова символіка та відзнаки гуртували й об'єднували всіх членів роду в єдиний організм, під однією символікою, що ставала святинєю! Національний чи державний герб, державні кольори були знаками розпізнавання на полі бою, одночасно були символом Батьківщини, за яку віддавали життя найкращі її сини.

У бойових діях всіх часів, біля прапорів вирували найзапекліші бої. Втрата прапора в битві була більшим нещастям, ніж програна битва. Тому першим завданням переможця було усунення на загарбаних землях національних символів та насаджування на їх місце власних. Національні символи — це гордість, святість нації, передані предками, освячені їхньою боротьбою і кров'ю — це символи живучості та сили нації!

Державні та національні символи мають непереможний, стимулюючий вплив на суспільство і, передовсім, на військо.

Чорні орли на військових штандартах привели римські легіони аж до Карпат та британських островів. Срібний півмісяць вів фанатичних мусульман на загарбання Європи. З символами Франції Наполеон дійшов до пірамід у пустелі та до скутої морозами Москви.

Українські символи — золотий тризуб, небесний полководець Архистратиг Михайло, королівський символ князя-короля Данила — Лев, додавали нашим нащадкам відваги захищати українську землю та Європу від азійських орд-завойовників. Загарбання чи окупація держави завжди призводили до падіння та нищення її державного символу, прапора, гербів та національних відзнак — німих свідків самостійності та національної ідентичності. Не дивно, що першим завданням московсько-більшовицького окупанта в Україні була заборона та нещадна війна з національним символом України — синьожовтим прапором та тризубом.

Нищили наші національні символи всі окупаційні режими — російський, польський, мадярський, румунський, радянський та німецький. Національно-визвольна боротьба в умовах бездержавного існування українського народу впродовж усього ХХ століття проходила під беззаперечним впливом національних символів та кольорів. Про роль та вплив національної символіки маємо яскраве свідчення Володимира Мартинця — члена Проводу ОУН: *«Вранці 1 листопада 1924 року всі в'язні вийшли на прохід (прогулянка політичних в'язнів на подвір'ї тюрми «Бригідки» у Львові, — авт.) із національними відзнаками. Сторожі намагалися їх зняти, та дарма. Полковник Мельник виголосив до в'язнів коротку урочисту промову, в'язні відспівали пісні й пішли до камер. По обіді на всіх трьох турах проходу в'язні були з відзнаками і співали пісень. В тюремних умовах це було нечувано! Наглядачі в'язниці викликали поліцаїв і дорозців з Баторого і Бригідок. Прийшло близько п'ятдесяти поліцаїв на чолі з комісаром поліції та президентом суду Гавелем. Вони вимагали припинити співи та зняти відзнаки. Ніхто їх не слухав. Тоді стягають усіх з проходу й ведуть перед вартівню, де повторюють наказ зняти відзнаки. І тепер ніхто не виконує.*

Тоді пан Гавель звертається до полковника Мельника, заявляючи, що він буде відповідальний за те, що зараз ста-

неться. Мельник відповів: «Сьогодні наше національне свято й увечері ми самі зніmemo відзнаки». Тоді Гавель передає владу в руки комісара поліції. Той наказав поліціантам нагнати багнети й оточити в'язнів. Комісар знову звернувся до Мельника, що стояв на правому крилі в'язниці, з вимогою зняти відзнаки, пригрозивши, що інакше проллється кров. Полковник Мельник поглянув на в'язнів і відповів: «На нас ваших багнетів забагато, але на ідею Першого Листопада — замало!» І подивився на в'язнів, як вони сприймають його слова. Ці стояли поважні й мовчазні. Поляки зникли. Мовчанка. По хвилі Гавель викликав комісара поліції на погвір'я і щось з ним говорив, після чого комісар вернувся і відкликав поліційний в'язень» [225].

Власними національними відзнаками користувалися більшість українських організацій в Західній Україні, які мали офіційний дозвіл Міністерства внутрішніх справ Польщі на свою діяльність, та право носіння відзнак, вживання національного прапора та гімну тільки під час проведення своїх заходів. До таких організацій належали товариства «Січ», «Сокіл», «Пласт», «Просвіта», «КЛК» (Карпатський лещатарський клуб), протиалкогольне товариство «Відродження», «Рідна школа», «Сільський господар», «Маслосоюз», спортове товариство «Україна» та низка інших громадських організацій.

Незважаючи на це польська окупаційна адміністрація при найменшій нагоді забороняла їх носити, без будь-якої аргументації зривала їх з одягу, забороняла вживання національного прапора та гімну. Всі ці організації польська влада вважала надзвичайно «небезпечними», адже їхня легальна діяльність була спрямована на виховання та формування свідомого, патріотичного, сильного духом та тілом громадянина майбутньої незалежної України.

Нелегальна, підпільна Організація Українських Націоналістів, була менш небезпечною для Польщі, бо вела свою політичну діяльність поза законами Польщі, але мала величезний вплив, авторитет та підтримку усього населення Західної України. Тому носіння відзнак членами ОУН викликало особливу лютість та жорстокі заходи польської влади. Українські часописи 20-40-х років минулого століття рясніють повідомленнями про судові процеси, арешти та штрафи за

носіння українських відзнак не тільки членами ОУН, але й членами легітимних українських організацій. Польська адміністрація не тільки забороняла і нищила українські символи, але й цинічно дезінформувала громадськість про сутність українських символів.

Ось як про один такий випадок інформувала українська газета «Народна Рада» 1920 року під рубрикою «Гієни виють»: *«Gazeta Wieczorna»* з 24 с. м. *погала своїм читачам на вечір ось таку сенсацію: Галичина центр українського більшовицького руху. Вся Галичина залита большевицькими агітаторами, якими є українські політики. Бо всі вони без виїмків змагають до прилучення Галичини до України, а враз із нею до більшовицької Росії. Воліють большевиків ніж Поляків... Січові Стрільці борються враз із большевиками проти Польщі, а їх відзнакою емблема, що зображує на большевицькій зорі дві руки з серпом у дружному потиску. На горішніх кряях зорі букви С.У.С. (січові українські стрільці). Вістка кінчить ся заміткою: «Польське правительство повинно звернути пильну увагу на діяльність Українців у Галичині, яка є цент-ралею большевицької діяльності». Як видно гієнам не стало жиру й виють, шукають його... Нові переслідування Українців, нові інтернування, нові арештування — отсього їм бажається... Можете, зловіщі гієни, вити, можете й осягнути свою ціль — та все се буде дармо! Ми народ живий, не зломил нас доси кількасотлітні переслідування то й тепер не злом-лять» [226].*

Скільки цинізму, брехні, перекручування історії! Відзнака «У.С.У.» видана силами адвоката Кирила Трильовського ще 1913 року як символ Українського Січового Союзу. Цю відзнаку 1914 року використав Український Січовий Союз при формуванні першої української військової формації — Українських Січових Стрільців. Не хотіли чи не вміли поляки рахувати до восьми, бо саме стільки променів мав давній український символ, що символізував вісім етнічних земель України: Волинь, Буковину, Галичину, Поділля, Слобожанщину, Полісся, Таврію, Крим! А 1913 року не існувало не тільки більшовицької п'ятикутної зірки, але й самої Польщі!

Фалеристичні пам'ятки батальйону спеціального призначення НГУ у Львові

Ідея створити свою військову символіку виникла у військовослужбовців батальйону спеціального призначення Львівського полку Національної гвардії ще у лютому 1995 року. Поштовхом до цього стала конференція «Армія, держава, мова». Вона завершилась показом колекції краєзнавця Степана Пахолка, в якій були зібрані ордени, медалі, полкові знаки українських військових формувань періоду національно-визвольних змагань 1914–1952 років. І спецназівці «загорілись» ідеєю створити свою відзнаку. За участю тодішнього командира батальйону майора Вадима Приходька та його заступника з виховної роботи капітана Сергія Здіховського розпочалась творча робота над ескізом емблеми.

Перші три спроби створити емблему виявилися невдалими. Всі ці варіанти мали суттєві недоліки щодо правил геральдики і не сподобались військовослужбовцям. Але вони наштовхнули на цікаву ідею — взяти за символ батальйону зображення скорпіона.

При створенні нової емблеми військовослужбовці вирішили, що це має бути козацький хрест, в центрі якого — зображення скорпіона та назва підрозділу. Початковий варіант графічно виконав художник-дизайнер Богуслав Любів. Краєзнавець С. Пахолко й запропонував внести у відзнаку девіз батальйону «Де сила, там воля» (рядок з гімну товариства «Сокіл»).

З цього графічного зображення було зроблено фотонегативи та фотоформи, в чому посприяли Микола Мельник та Володимир Босак з НДІ поліграфічної промисловості.

Одночасно було виготовлено і печатку батальйону для грамоти при нагородженні відзнакою. З фотоформ виготовили восковий відбиток, а з нього методом гальванопластики — металеву відзнаку [227].

Відзнака стала предметом гордості гвардійців. Особливо до душі прийнявся девіз «Де сила, там воля».

У квітні 1996 року командир батальйону майор В. Приходько повіз цей знак до Донецька на нараду, де всі підрозділи Національної гвардії мали представити проекти своїх відзнак. Крім львів'ян тоді ще ніхто не мав відзнак, виконаних у металі, були тільки ескізи, які в більшості випадків так і зали-

пились ескізами. А емблема львівських гвардійців тоді була затверджена наказом командира полку. Таких відзнак виготовлено понад п'ятдесят.

Уже при тиражуванні емблеми виникла потреба мати ще одну аналогічну відзнаку, але для гвардійців, що виконали або засвоїли спеціальні нормативи з присвоєнням звання інструктора. Маючи базову відзнаку, зробити нову вже було справою техніки. Для цього дещо змінили геометрію хреста, а замість девізу внесли напис «Інструктор». Таких відзнак було виготовлено близько тридцяти.

З часом виникла також потреба мати відзнаку для берета. Як різновид появилася відзнака у вигляді одного лише скорпіона з написом по колу, аналогічна печатці. Відзнак для берета було виготовлено понад сто.

Крім того виготовили пробну відзнаку на основі базового зразка, до якого як символ доблесті додали схрещені мечі. Пробних відзнак було небагато, через складності в обробці відзнаки виготовляли вручну (п'ять-десять).

Цій відзнаці заступник командира з виховної роботи — капітан Сергій Здіховський планував надати особливий статус, адже вона мала вручатись командуванням батальйону гвардійцям, які під час служби виявили себе відмінними вояками, висококультурними і духовно багатими громадянами України.

Усі ці відзнаки разом з виготовленою грамотою сприяли піднесенню авторитету Національної гвардії України, гордості за свій батальйон, престижу служби у війську незалежної України і відіграли неабияку роль у вихованні та підтриманні військової дисципліни серед солдатів батальйону.

Вшанування пам'яті генерала Мирона Тарнавського та воїнів Української Галицької Армії

На початку 1938 року у зв'язку з наближення 20-ї річниці проголошення Західноукраїнської Народної Республіки у Львові була заснована фірма «Мемор», що поставила собі за мету виготовлення пропам'ятних плит та тривалих пам'ятників полеглим героям за волю та державну незалежність України.

Після величавого похорону генерала Української Галицької Армії Мирона Тарнавського, організованого товариством «Молода Громада», до комітету вшанування культу генерала звернулось керівництво фірми «Мемор» з таким листом:

«До артистичної секції комітету для вшанування культу Ген. Мирона Тарнавського при Молодій Громаді.

Нав'язуючи до особистого обговорення справи з п. дир. П. Постоликом, в якій розглядали ми питання про ширення культу при допомозі прискорізьб на бронзі — хочемо підмітити деякі моменти, які повинні стати основою під навязання наших взаємовідносин з Хвальною Артистичною Секцієюю.

На початку 1938 р. створили ми спілку «Мемор» в цілях ширення пропаганди на будування пам'ятників та масового розповсюдження пропам'ятних плит з нагоди наших Світлих Моментів як також над ширенням культу поодиноких осіб, що займають в нашій історії визначне місце.

Такі тривалі пам'ятники з одної сторони мають виховно-суспільне значення, а з другої наочно свідчать про історичну приналежність замешканих нами земель виключно до української нації, що силою свого непереможного духа створила й створює Героїв, які творять історію, оформлюють наше духовне життя та продовжують відвічні наші змагання за повне і самостійне життя.

Узмістовнити на зовні життя найкращих наших Синів, ширити їх культ, закріплювати по наших місцевостях тривалі історичні пам'ятки — поставила собі за ціль ф-ма «Мемор».

А що в тому напрямі роблять наші сусіди? Все й всюди стараються лишати й закріплювати по собі сліди свого буття на наших землях і тепер видають «побажання» й «доручення» будувати такі пам'ятники легіоністам, що в 1919—1920 рр. полягли за незалежність Польщі. Такі зарядження говорять дуже багато про порушувану нами справу — закріплюють на наших місцевостях тривалих історичних пам'яток. На наше щастя такий розпорядок нас не заскочив, навпаки підозріваемо, що саме наша акція в тому напрямі зродила подібний розпорядок другої сторони.

Вже від кількох місяців розповсюджуємо ми пропам'ятні таблиці з бронзу «Поляглим за Волю» і до 100-ліття «Русалки дністрової»" М. Шашкевичеві.

Довідуємося, що Комітет вшанування пам'яті Ген. М. Тарнавського задумує в тому напрямі — утривалення його пам'яті — щось робити, тому власне хочемо в тій справі нав'язати з Комітетом співпрацю та її надалі продовжувати. Форму нашої співпраці та її умовини визначають обидві сторони, а поки що йде лиш про те, щоб в засаді нав'язати співпрацю.

До цього письма долучаємо до розглянення свої 2 проекти на пропам'ятні плити, виконані з бронзу.

Всякі завваги Артистичної Секції відносно зміни проекту будуть поправлені, а коли їх не буде, Артистична Секція затвердить предложені проекти і доручить нам виконання й розповсюдження пропам'ятних таблиць.

Ціну таблиць устанавлять: Артистична Секція і ф-ма «Мемор» при опільнім порозумінні. Висоту проценту від доходу з таблиць, який призначено б на будову пам'ятника на могилі Ген. М. Тарнавського усталили б ми також по особистому порозумінні.

Проекти складаємо лиш в цілях навязання взаємовідносин і ним не може ніхто інший поза нами покористуватися. Відносно проекту на погруддя, зложимо його в найближчих днях тижня.

Сподіваємося, що наші пропозиції будуть узгляденні й вкортці займемося, як установа до цих цілей створення, продукування плит на Славу Вождеві УГА, Ген. Миронові Тарнавському. В очікуванні прихильного розглянення наших пропозицій.

Остаємо з глибокою пошаною. «Мемор». Тривалі пам'ятники. Львів, Рутівського 7/11.»

До Ділового комітету вшанування пам'яті культу генерала Мирона Тарнавського звернувся з листом 22 липня 1938 року скульптор Сергій Литвиненко (1899—1964):

«Долучаю при цьому рисунок монументу генералу Тарнавському. Постає генерала в натуральну величину трохи нижче колін, стоїть на цоколі високому на 125 см. Спереду ноги постає зливаються з гарматою. Висота цілого монумента до 250 см. Опріч того можу виконати погруддя п. Генерала для масової продукції висотою 25-40 см., чи зробити мініатюру з долученого проекту...» (малюнок не виявлений).

Крім того 11 вересня 1938 року до Ділового комітету вшанування пам'яті культу генерала Мирона Тарнавського звернувся Андрій Коверко (1883—1967) з пропозицією "на виконання пам'ятника Ген. Мирону Тарнавському до Військово-

го музею», додавши малюнок та вказавши, що пам'ятник "виконаний в гіпсі висотою 2,25 м з підставкою в військовому однострої..." [228].

Ймовірно, що ці проекти не були реалізовані в зв'язку з початком Другої світової війни та так званим «визволенням та воз'єднанням» більшовицьким режимом західноукраїнських земель у «золотому» вересні 1939 року. А військові меморіали, збудовані на початку 40-х років на Личаківському та Янівському цвинтарях, були сплюндровані більшовицькими варварами у середині 80-х років минулого століття. Залишки стрілецьких хрестів віднайдені автором у м. Дубляни на території бетонного заводу, що використовував стрілецькі хрести як будівельний матеріал.

1998 року зусиллям громадськості Львова меморіальні цвинтарі були відновлені. Відновлені і пам'ятні хрести на могилах генерала Мирона Тарнавського та Костя Левицького.

Товариство «Молода Громада» за умов польської окупації Західної України існувало у Львові лише як клуб з 1925 до 1939 року. Об'єднувало українських комбатантів УГА та членів Армії УНР, які перебували в Галичині.

Товариство влаштовувало реферати та дискусійні зібрання на теми визвольних змагань, святкування 1 листопада і 22 січня, походи на могили вояків на Зелені свята. При «Молодій Громаді» діяли Фонд ветеранів, Колегія Пропам'ятної Военної Відзнаки УГА та Історико-музейна секція, старанням якої 1936 року відкрито в Музеї НТШ Відділ історично-воєнних пам'яток.

Існувала у Львові також організація українських воєнних інвалідів «Українське Товариство Допомоги Інвалідам», що надавало допомогу українським інвалідам Армії УНР та УГА. Діяло у Львові з 1927 по 1939 рік і «Товариство охорони воєнних могил». Обидва ці товариства випускали відзнаки для отримання пожертвувань «тих, що в добу революційного руху зложили свої голови за краще майбутнє народу» [228]. Автором обох проектів був відомий український графік Павло Ковжун (1896 – 1939).

Зусиллям «Товариства охорони воєнних могил» була встановлена пам'ятна плита на цвинтарі Українських Січових Стрільців на горі Маківці. Цвинтар був знищений більшовицьким режимом разом з пам'ятною таблицею, автором проекту

якого був відомий український різьбяр Сергій Литвиненко (1899—1964).

За спогадами о. В. Гумовського, «Товариство Охорони Воєних Могил» у Львові видрукувало паперову відзнаку з написом: «Хоч полягли — живуть 1921». Відзнаку безкоштовно роздавали на Зелені свята 1921 року учасникам величавого походу з усєї Галичини, що починався від церкви св. Юра до Личаківського цвинтаря [229]. Випустило товариство низку листівок на вшанування пам'яті полеглих героїв.

Крім того професор І. Крип'якевич у статті «Львівські могили» повідомив, що Львівський комітет охорони воєнних могил, для збирання понад сто тисяч марок, необхідних для охорони Львівських могил на Личаківському та Янівському цвинтарях, видав окрему відзнаку, яку зобов'язував купити кожного учасника традиційних процесій на Зелені свята [230] (відзнака не віднайдена).

За сприяння «Товариства охорони воєнних могил» проектував нагробки на могили полеглих героїв незаслужено забутий архітектор Євген Нагірний (1885—1951), син відомого в Галичині громадського діяча Василя Нагірного (1847—1921) [231].

1927 року «Молода Громада» виготовила Статут Пропам'ятної воєнної відзнаки Української Галицької Армії (Галицький Хрест) та сприяла його виготовленню у Відні 1928 року до 10-ї річниці проголошення Західноукраїнської Народної Республіки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Частина I. ВІДЗНАКИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ

Українське рільництво, промисел і кооперація в Галичині у фалеристичних пам'ятках (кінець XIX – початок XX століття)

1. Козій Н. Медалі сільськогосподарських виставок Галичини і Буковини другої половини XIX – поч. XX ст. // ЗНТШ ТССХХХІ. Праці комісії спеціальних історичних дисциплін. — Львів, 1996. — С. 350-351.

2. Енциклопедія українознавства. Кооперація // Львів, 1994. Т. 3. С. 1127.

3. Aleksander A.Marko/Auszeichnungen der Ostereisch-Ungarischen Monarchie und der Zwischenkriegszeit. — Preiskatalog, 1997 // 114 — 435 h.

4. Перша хліборобська виставка в Стрию // Діло, 2 липня 1909 р. Ч. 143, ч. 173, ч. 176, ч. 192—193, 207.

5. Бородавка Ю. Перша хліборобська // Гомін Волі, 1 серпня 1990 р.

6. Інформація про нагородження // Діло, 16 листопада 1909 р. Ч. 253.

7. Відзначенне і признане для руського товариства // Діло, 1910 р. Ч. 87.

8. Дальші відзначення // Діло, 1910 р. Ч. 104.

9. Свято селянки // Голос нації, 5 липня 1936 р. Ч. 1, с. 7.

10. Свято селянки в Стрию // Діло, 10 липня 1936 р. Ч. 78.

11. Повітове свято селянки // Батьківщина, 26 липня 1936 р. Ч. 28.

Музична культура Західної України у фалеристичних пам'ятках

12. Черепанин М. Музична культура Галичини (друга половина XIX – перша половина XX століття): Монографія. — К.: Вежа, 1997.

13. Загайкевич М. Музичне життя Західної України другої половини XIX ст. — К., 1960.

14. Музика // Зоря, 1891 р. Ч. 3 (лютий), с. 58.

15. Наші у Відні // Діло, 1910 р. Ч. 194.

16. Наші ілюстрації. Відзнака руського товариства співучого «Львівський Боян» // Зоря, 1891 р. Ч.11
17. Наші ілюстрації. Відзнака руського товариства співучого «Львівський Боян» // Зоря, 1891 р. Ч.11.
18. Людкевич С. У сорокаліття «Львівського Бояна» 1891 – 1931 / Діло, 1931 р., 11 березня. Ч.54, 60.
19. Спомин прогульки до Праги // Зоря, 1892 р. Ч. 24 (грудень), с. 477.
20. Цегельський Є. Музичне життя Перемишля // Перемишль. Західний бастіон України. Збірник матеріалів до історії Перемишля і Черемиської землі / за ред. проф. Б. Загайкевича. — Нью-Йорк-Філадельфія: Пермський Видавничий Комітет, 1961. — С. 321-324.
21. Енциклопедія Коломийщини. — Коломия, 1998. — С. 64, 69.
22. Буковинський кобзар // Енциклопедія українознавства. — Львів, 1999. — Т.1, с.192.
23. Відкриття надгробника М. Вербицького // Діло, 1934, 20 червня. Ч. 150.

Протиалкогольні братства та товариства у фалеристичних пам'ятках ХІХ – першої половини ХХ ст.

34. Протиалкогольний рух. Енциклопедія українознавства. Т.6. — Львів, 1996. — С. 2376.
35. Пропінація. Енциклопедія українознавства. Т.6. — Львів, 1996. — С. 2362.
36. Садовий В. Антиалкогольні братства, товариства і гуртки та їхня роль у боротьбі з пияцтвом на Галичині в ХІХ – першій половині ХХ ст. — Дрогобич. — С.23.
37. Двадцять п'ять літ бореться Т-во «Відродження» // Наш прапор, 23 листопада 1933 р.
38. В. Б. З Кремянеччини. Борімося зі страшним ворогом нашої села // Наш прапор, 23.ХІ. 1933 р.
39. Перепони в праці «Відродження» // Голос, 9 січня 1938 р. Ч.1.

Фалеристичні пам'ятки українських студентських корпорацій в Західній Європі 1921–1945 рр.

40. Пропам'ятна книга Данцигерів. Історичні нариси та спогади колишніх студентів Політехніки Вільного Міста Данцига 1921 – 1945. Накладом Архівної Комісії Данцигерів. — Філадельфія – Торонто – Нью-Йорк, 1979. — С. 142–143.
41. Стахів Р. Двадцятиліття Союзу Українських Студентів «Основа» в Данцигу // Краківські Вісті, 1934. Ч. 185 – 187.

42. Основа. Енциклопедія українознавства // Львів, 1996. — Т. 5. С. 1894.
43. Утриско М. Студентська корпорація «Чорноморе» // Ре-ненсбург. Статті, спогади, документи. До історії української емі-грації в Німеччині після Другої світової війни / Наукове товари-ство ім. Шевченка. Український архів. Т. XL. — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1985. — С. 387.
44. Корпорації. Енциклопедія українознавства. — Львів, 1994. Т. 3. — С. 1141.
45. «Запороже». Енциклопедія українознавства. — Львів, 1993. Т. 2. — С. 754.
46. Пасіка В. З життя українських студентів в Данцигу // Діло. 1924, 9 серпня.
47. Україні Богдана Лепкого. Книга друга. — Чикаго-Україна, 1996. — С. 190.

Фалеристичні пам'ятки українських вищих навчальних за-кладів у Чехословацькій Республіці в 1921–1945 рр.

48. Перший, лише поза Україною вільний // Український світ, 1998. Ч. 4-6. — С. 5.
49. Пахолок С., Мартин О. Подвиг, закарбований в медалі // За Вільну Україну, 2001 р., 17 липня.
50. Мороз В. Україна в ХХ ст. — Тернопіль, 1992. — С. 48.
51. Небуденне свято. Ювілей великого українського вченого й визначного громадянина І. Горбачевського // Новий час, 23 трав-ня 1934 р. Ч. 87, 88.
52. Українська Господарча Академія у Подебрадах // Новий час, 17 травня 1936 р. Ч. 106.
53. Наріжний С. Українське студентство на еміграції // Україн-ська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша. — Прага, 1942. — С. 137–167.
54. У гостях у «УТГІ» // Діло, 4 березня 1936 р. Ч. 50.
55. Білий Д. Студентство УТГІ після 2-ої Світової війни // Ре-генсбург. Статті-спогади, документи. До історії української емі-грації в Німеччині після Другої світової війни. Наукове товариство ім. Шевченка. — Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1985. — С. 381-386.
56. Енциклопедія українознавства // Український Високий Пе-дагогічний Інститут ім. М. Драгоманова. Т. 9. С. 3418.
57. Український Світ імени Драгоманова. До 75-ої річниці засну-вання Українського Високого Педагогічного Інституту в Празі // Ч. 4-6. С. 13.

58. «Конкурс на відзнаку» // Діло, 29 липня 1927 р. Ч. 165.
59. Українська Академічна Громада. Енциклопедія українознавства. — Львів, 2000. Т.9. С. 3335.
60. Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН. — 1949 р. — С.151.
61. Наріжний С. Український Високий Педагогічний Інститут М. Драгоманова в Празі та гімназія при ньому // Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша. — Прага, 1942. С. 172–179.
62. Товариство українських інженерів в ЧСР // Новий Час, 7 липня 1936 р. Ч.29.

Фалеристичні пам'ятки українських гімназій професора І. П. Филипчак у Дрогобицькому краєзнавчому музеї

63. ЦДІА України у Львові. Ф.309, оп.1, спр.1936. С. 116.
64. Торжественное открытіє учительскихъ курсовъ для галичанъ въ Петроградъ.// Огонек, 1(14) февраля 1915, №5.
65. Сорока П. Іван Филипчак. Літературний портрет. — Тернопіль: Джура, 2001. — С. 38, 43.
66. Дрогобицький краєзнавчий музей. (Інв. № 37, 38, 39, 93, 289, 292, 470).

Мирослав Січинський у фалеристичних пам'ятках початку ХХ століття

67. Пахолко С., Мартин О. Подвиг, закарбований в медалі // За Вільну Україну, 2001 р., 17 липня. Ч. 77.
68. Ірина з Січинських Ревюкова // Вісник Союзу Визволення України, 1915 р., 15 серпня. Ч. 23-24. С.16.

Легенда львівського боксу — Антон Білий

69. Слончинський В. Історія львівського боксу. — Львів, 2007. — С. 10–19, 34-39.
70. Десять найкращих. Перший спортовий конкурс в історії українського спортового руху // Змаг, 1938. Ч. 40-45.

Повернення митрополита Андрея Шептицького з російського полону у фалеристичних пам'ятках Петра Терещука

71. Денисова Т. Герби Лева Шептицького на Службнику 1759 р. із збірки Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького // Генеалогічні записки. — Львів, 2010. — Вип.VIII. — С. 35-38.

72. Благословляю і молюся. Каталог виставки, присвяченої 125-й річниці з дня народження митрополита Андрея Шептицького. — Львів, 1990. — С.3.

73. Дещо про побут митр. Шептицького в Києві // Свобода, ч. 23, 9 червня 1917 р.

74. Відзнаки на день повороту митр. Шептицького // Діло, ч. 119, 23 мая 1917 р.

75. Плакет з погрудем митрополита Шептицького // Діло, ч. 210, 29 вересень 1917 р.

76. Пам'ятні українські медалі // Українське слово, ч. 205, 14 вересня 1917 р.

77. З документів воєнного лихоліття // Мета, ч. 3. 24 січня 1932 р.

78. Каталог втрачених експонатів Національного музею у Львові / Авт.-упорядн.: В. Арофікін, Д. Посацька. — Київ-Львів, 1996. — С. 47.

79. Артистична замітка. Різьбяр Петро Терещук // Діло, ч. 193, 1 вересня 1910 р.

80. Боберський І. Щоденник 1918 — 1919 // Київ, 2003. — С. 18, 173.

Меморіальні музеї Степана Бандери та його родини в Галичині

Бережани у фалеристичних пам'ятках 1914–1939 років.

81. Janez. J. Svajncer. Osterreich-Ungar fur Kollektionare. Militaria Slouenika. — Ljubljana 1991. S. 30, 157.

82. Tomasz Nowakowski. Armja Awstro-Wkgierska 1908—1918. Femix editions. — Warszawa 1992. S.60-90.

83. Ювілей Бережан і українців // Діло, 16 травня 1930 р. Ч. 106, 131.

84. Стрілянина на банкеті 400-ліття Бережан // Діло, 2 липня 1930 р. Ч. 144.

85. Свято в Бережанах // Діло, 23 травня 1935 р. Ч. 163.

86. Ювілейне свято в Бережанах. // Діло, 4 липня 1935 р. Ч. 174.

87. Українське Педагогічне Товариство «Рідна Школа». Бережанщина в спогадах Емігрантів. — Тернопіль, 1993. — С. 97.

Грошові знаки-купони пластових частин м. Бережани у 1927–1928 роках

88. Бемко В. Бережани — Бережанщина. Історико-географічний нарис // Бережанщина в спогадах емігрантів. — Тернопіль, 1993. — С. 168.

89. ЦДДА України у Львові. Ф. 389. Оп. 1. Спр. 210. Арк. 1 – 12.

90. Пахолко С., Мартин О. Найширша підтримка населення. Грошові знаки «Сокола-Батька» та «Пласту» – провісники грошових внесків на Боевий Фонд Української Повстанської Армії // За вільну Україну, 13 січня 1998 р.

Бофони Заполярного проводу ОУН у Воркуті: реальність чи провокація КДБ?

91. Пахолко С., Мартин О. Грошові внески на Бойовий фонд Заполярного Проводу ОУН у Воркуті: реальність чи провокація КГБ // За вільну Україну, 31 липня 1997 р.

До історії медалі «Браттям русинам, замордованим московським царатом за вірність костелу і Польщі»

92. Совяк П. «Браттям русинам..» Рідкісна медаль 1874 року // Дрогобицький колекціонер, ч.2 – 1994, С. 7.

93. Сивіцький П. Блаженні підляські мученики з Притулина. Історичний нарис. — Львів, 1999.

94. Цельняк І. Переселенці: Тисячолітня дорога Холмщини, Підляшшя, Надсяння і Лемківщини. — Львів: Край, 2009. — С. 210-215.

95. Рожнов Г. Это мы, Господи // Огонек, № 38, 1989, с. 6-8.

96. Українське відродження і національна церква. // Бібліотека журналу «Пам'ятки України». Книга 2. — С. 83.

Петро Вавринович Терещук – славетний віденський різьбяр

97. Терещук Петро. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.artfire.com>.

Відзнака «Повернення собору українцям 19.V.1940»

Галицьке москвофільство у фалеристичних пам'ятках 1914–1939 років

98. Енциклопедія українознавства. — Львів, 1996. Т. 5, с. 1652.

99. 50-літний Ювілей О-ва Руских Женьчин // Земля і воля, 1928, 3 червня. Ч. 20 – 21.

100. Мараморський процес //Україна, Чернівці, 1914. Ч. 1.

101. Енциклопедія українознавства. — Львів, 2000. Т. 8, с. 2805.

102. Росоха С. Спомини. Події та люди на моєму життєвому шляху. — Торонто – Ужгород: Мистецька лінія, 2001. С. 43.

103. Москвофільський «легіон» в Росії // Діло, 1917 р., 15 марта. Ч. 61.
104. Український легіон в Росії // Діло, 1917 р., 25 марта. Ч. 70.
105. «Глум Талергофа». «Русское» свято відслонення пам'ятника і з'їзд «талергофцев» у Львові // Діло, 1933 р., 17 липня. Ч. 184.
106. Сорока П. Іван Филипчак. Літературний портрет. — Тернопіль: Джура, 2001. — С. 50 — 54.
107. Пахолко С., Мартин О. До чого доходила московська безликість? // За Вільну Україну, 2002 р., 4 грудня. Ч. 135.
108. Енциклопедія українознавства. — Львів, 1998. Т. 7, с. 2651.
109. В москвофільському таборі. «Русска Селянска Організація» // Діло, 1928 р., 15 липня.
110. Новини. Членські карти та відзнаки // Земля і воля, 1928 р., 28 червня. Ч. 40.

Історія однієї фалеристичної знахідки

111. До чого доходить московська безликість? // Неділя, 12 квітня, 1936 р.
112. Пахолко С., Мартин О. До чого доходила московська безликість? // За Вільну Україну, 2002, 4 грудня. Ч. 135.

Частина II. ВІДЗНАКИ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ

Військова відзнака «Стрілецька Рада» колегії коменданта Січових Стрільців Євгена Коновальця 1918–1919 років

113. Сематюк Я. Українські військові відзнаки. — Торонто, 1991. — С. 38.
114. ЦДА України у Львові //Ф.309, оп.1, спр.788. Арк.25, №.532. Арк.54, №1070,1071,1073, 1079.
115. Національний музей історії України в Києві (Інв. № 1431, 1745, 1748).
116. Дрогобиччина — земля Івана Франка. Збірник етнографічних, історичних, етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів. — Дрогобич: Відродження, 1997. Т. 4. С. 252.
117. Ріпецький С. Українські Січові Стрільці. Стрілецька Рада — провідний орган Січового Стрілецтва. — Нью-Йорк: Червона Калина, 1956. С. 280-282.
118. Кучабський В. Корпус Січових Стрільців. — Чикаго, 1969. С. 45.
119. «Слово» про полк. Є. Коновальця // Голос, 12 червня 1938 р. Ч. 18.

120. Різьбяр М. Бринський // Літопис «Червоної Калини», 1936. Ч. 11. С. 7.

121. Книга вступу до Національного музею у Львові за 1929–1931 рр. Поз. 28424-28426.

122. Каталог втрачених експонатів Національного музею у Львові. — Київ-Львів, 1996.

Невідомі сторінки творення пропам'ятної відзнаки Української Галицької Армії

123. Палій А. Товариство «Молода Громада» у Львові. //Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1919–1920 рр. — Вінніпег, 1958. Ч. 2. С. 185–188.

124. ЦДА України у Львові. Ф.309, оп.1, спр.788, арк.24, №. 729. (опис Пастернака 1937 р.).

125. МПУ в Києві (інв.№.1431–1760–1768).

126. Різьбар М. Бринський. //Літопис «Червоної Калини», 1936 р. Ч. 11.

127. Климкевич Р. Відзначення УГА //Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1919–1920 рр. / Вінніпег, 1958. Ч. 2. С. 262-265.

128. Книш З. Далекий приціл. Епілог Листопадових подій. — Срібна Сурма. — Торонто, 1967. — С. 292, 303, 307.

129. Ювілей 10-річчя УСГ в Канаді. Українська Стрілецька Громада в Канаді 1928–1938. — Сакстун, Канада, 1939. С. 11, 35.

Берестейський мир та Холмщина у фалеристичних пам'ятках 1918 року

130. Енциклопедія українознавства // Т. 1. С. 117.

131. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. — Львів, 1995. — С. 21-23.

132. Бібліотека ЦДА у Львові. Відділ листівок та плакатів (№.4012).

133. Енциклопедія українознавства. — Т. 10. С. 3717-3718.

Фалеристичні пам'ятки українського підпілля УВО – ОУН

134. Мартинець В. Українське підпілля. Частина перша. Від УВО до ОУН, спогади і матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. — 1949 р.— С.151.

135. Мельник А. Спогади та документи. Фундація ім. О. Ольжича. — Київ, 1995. — С. 272-273.

136. Кучерук О. Символіка Організації Українських Націоналістів // Фалеристика і Нумізмати́ка, 2008. Ч. 1. С. 22-27.

137. Книш. З. Становлення ОУН. — Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 1994. — С. 28-29.

138. Гієни виють // «Народна Рада», 1920 р., 25 лютого, ч.21.

139. Статут Організації Українських Націоналістів. — Київ, 1993. — С. 1.

Датування відзнак «Союзу Українських Ветеранів» та «Об'єднання Українських Комбатантів»

140. Кокодинський Л. Українські ветеранські комбатанські організації в Регенсбурзі // Регенсбург. Статті — Спогади— Документи. — Нью-Йорк, 1895. — С. 434-439.

Симон Петлюра – перша жертва політичного бандитизму у фалеристичних пам'ятках

141. Пахолко С., Мартин О. Він став першою жертвою // За вільну Україну, 1997. 24 травня, ч. 60.

Котильйон – відзнака-оберіг в українських військових формуваннях періоду національно-визвольної боротьби 1916–1950 років

142. Федорчук О. Типологія українських народних прикрас // Народознавчі зошити. — 2003. Ч. 5-6. С. 712-719.

143. Збірник історичних фотографій «Українські Січові Стрільці». — Львів: Галицька видавнича спілка, 2003.

144. Армія безсмертних. Повстанські світлини. — Львів: Видавництво Мс., 2002. — С. 77.

Перстень у системі українських пам'ятних та військових нагород періоду національно-визвольної боротьби 1914–1952 років

145. Протокол з наради старшин УСС на горі коло Н. Верецьких дня 7-го грудня 1914 // За волю України. Історичний збірник УСС. — Нью-Йорк, Видання управи братства Українських Січових Стрільців, 1967. — С. 279.

146. Павільйон українського легіону на военній виставі у Відні // Українське Слово, 30 вересня 1917 р., ч.219.

147. Приватний архів родини Новаківських // Мистецька спадщина Ол. Новаківського (рисунок),

148. Назарук О. Над Золотою Липою // Вісник СВУ, 19 вересня 1915, ч. 31-32.

149. Антиквариат, предмети искусства и коллекционирования // Москва, январь-февраль 2005, поз.169.

150. Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930. // К.: Темпора, 2003. — С. 230, 234, 241.
151. Графіка в бункерах УПА // Філадельфія: Пролог, 1952. — С. 15–19, 67-69.
152. ЦДАВО України. Ф.1065. Оп.2. Спр.545. Арк.4.
153. Відзнаки УНР // Архів України, 1992, ч.5. — С. 65-66.
154. Українські військові відзначення // Вісті, січень-лютий 1955, ч.1-2.
155. Пропам'ятна книга Данцигерів. Історичні нариси та спомини колишніх студентів Політехніки Вільного Міста Данцигу. — Філадельфія-Торонто-Нью-Йорк, 1979.
156. Лев В. Богдан Лепкий. 1872–1941. Життя і творчість. — Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1976. — С. 287, 288.

Фалеристичні пам'ятки Першої української дивізії Української Національної Армії у Британському полоні в Італії

157. Корчак-Городиський О. Спогади з життя. Східний фронт 1941–1943 рр. — Львів, 2003. — Ч. 2. — С. 26-27.
158. Боляновський А. Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939–1945) // Львів, 2003. — С. 429.
159. Боляновський А. Дивізія «Галичина». Історія. — Львів, 2002. — С. 294.
160. Там само. — С. 340.
161. Там само. — С. 358.
162. Гладич В. 2-га Українська Дивізія УНА // Українське Козацтво, 1972. — Ч. 1(19). — С. 40-41.
163. Шандрук П. В справі військових відзначень // Вісті Комбатанта, 1955. -Ч. 11–12 (61-62). — С. 26.
164. Боляновський А. Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939–1945) // Львів, 2003. — С.447.
165. Ріміні, 1945 – 1947. Перша Українська Дивізія Української Національної Армії у Британському полоні в Італії. — Нью-Йорк, 1979. — С. 260.
166. ЦДІА України у Львові. Ф. Р–16, оп.1, спр.7.
167. Ріміні, 1945 – 1947. Перша Українська Дивізія Української Національної Армії у Британському полоні в Італії. — Нью-Йорк, 1979. — С. 274.
168. Верига Р. Образотворче мистецтво в Рюміні // Рюміні, 1945–1947. Збірник II. — Київ: Смолоскип, 2005. — С. 131.
169. Один рік в таборі Ельванген. Ювілейний альманах. Пластовий кіш ім. полк. Є. Коновальця. — Ельванген, 1947. — С. 56.

170. Загачевський Є. Таборова «Відзнака Фізичної Справності» (ТВФС). — Белярія, Реміні, Англія— Чикаго-Мюнхен, 1968. — С. 208-210.

171. Бірчак Є. Спорт між українськими полоненими в Рюміні — Італія / Альманах РФК 1945-48. — Мюнхен: Молоде життя, 1951. — С. 92-93.

172. Санітарно-Харитативна Служба в Німеччині // Вісник. Рік ІІ. Липень, 1946. — Ч. 4-5. — 125. ЦДІА України у Львові. Ф.353. Оп.1. Спр.14, арк.32.

173. ЦДІА України у Львові. Ф.366. Оп.1. Спр.13, арк.14.

Ремінні пряжки українських військових формувань періоду національно-визвольної боротьби 1914–1956 років

174. Боберський І. Щоденник 1918–1919. — Київ, 2003. — С. 5, 19, 132, 170, 173.

175. Кирчів А. Архітектор Роман Грицай // Аудиторія, 5–18 грудня 1997 р. Ч. 14–15. С. 10–11.

176. L'armee de L'Ukraine independante, 1917–1921. Armes Militaria. №246. С.28 Jan.2006 (зображення пряжки на однострої).

177. Каталог Української книгарні Теодора Савули у Відні // Бібліотека ЦДІА України у Львові (інв. № 39691. С.185).

178. Куц А. Праця д-ра Юрія Подлуського // Українське козацтво, 1972. Ч. 3 (21). С. 40-42.

179. Манзуренко В. Ременные пряжки УПА // Однострій, 2001. Ч. 6. С. 28.

180. Музичук С., Марчук І. Українська Повстаньча Армія. — Рівне, 2006. — С. 29.

181. Мельник О. Пахолко С. Фалеристичні пам'ятки Першої української дивізії Української національної армії у Британському полоні в Італії (Белярія 01.06.1945–10.05.1947)// Фалеристика і нумізматика, 2007. Ч. 3. С. 27-33.

182. «Сокіл-Батько» Спортивно-руханкове товариство у Львові. Альманах 1894–1994. — Львів: РВО «Основа», 1996. — С.18.

Медалі Спілки Праці Українських Образотворчих Мистців Львова «Зимова 1942 допомога»

183. Луцик С. Як працюють митці у Львові // Ілюстровані вісі. — 1941. — №10. — С. 9–10.

184. Праця Спілки Українських Образотворчих Мистців. Ряд проектів медальйонів — портретів українських діячів // Львівські Вісті, 15–16 березня 1942 р., ч. 57. — С. 5.

185. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії 1939–1941. — Чикаго, 1975. — с. 167–169 (Харчова допомога).

186. Рекламне оголошення // Громадська думка, 10 червня 1920 р., ч. 134.

187. За українську акцію зимової помочи //Українські вісти, 30 вересня 1936 р., ч. 224.

188. Зимова допомога дітям // Українські вісти, 14 жовтня 1936 р., ч. 236.

189. Просвіта Гуцульщини. — «Просвіта», 1936. — ч. 4-5, с. 113–114, ч. 6-7, с. 165–166.

Фалеристичні пам'ятки українських біженців у таборах переміщених осіб Німеччини та Австрії у 1945–1949 рр.

190. Регенсбург. Статті — Спогади — Документи. До історії Української еміграції після другої Світової війни. — Нью-Йорк, 1985.

Фалеристичні пам'ятки української діаспори США та Канади першої половини ХХ століття

191. о. Дмитрів Нестор. Короткий начерк історії розвитку «Руського Народного Союзу» // Календар Руського Народного Союзу в Америці, 1914.

192. Пропам'ятна книга, видана з нагоди сорокалітнього ювілею Українського Народного Союзу / Зредагував д-р Лука Мишуга. Накладом Українського Народного Союзу. — 1936, с. 458.

193. Енциклопедія українознавства. — Львів, 2000. — Т. 9, с. 3430 // Український Народний Союз.

Не віднайдені українські фалеристичні пам'ятки

194. Діло, 13 марта 1917. ч. 59. Лужицький Григор. Словник чудотворних Богородичних ікон України. — Рим, 1984. — с. 180.

195. Новини. Величаве свято буковинських Січей // Діло, 26 мая 1909 р., ч. 161.

196. Новини. Державна нагорода для заслуг коло рільництва // Діло, 1910 р., ч. 87.

197. ДАЛО.Ф.1048. оп.1 спр.2.

198. Голубець М. // Рік 1914-рік грози і надії.

199. Відзнака на день повороту митр. Шептицького // Діло, 23 мая 1917 р., ч. 118.

200. ЦДАВО України, Ф.1074, оп.2, спр.30, арк.325, 326, 367.

201. Гумовський В. Як почався культ поляглих героїв у боях за Угнів // Угнів та угнівщина.

202. Крип'якевич І. Львівські могили // Український вісник, 19 червня 1921 р., ч. 118.
203. Новини. Відозви і комунікати. Увага! // Діло, 6 липня 1924 р., ч. 149.
204. ЦДДА України у Львові. Ф. 312. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 5.
206. Конкурс на загальну відзнаку «Українського Спортівця» // Діло, 26 травня 1926 р., ч. 114.
207. Відозви і комунікати. Увага! // Діло 6 липня 1924 р., ч. 149.
208. Реклама // Діло, 5 липня 1928 р., ч. 148.
209. Гайдучок С. Півстоліття сокільських видань. — Львів, 1937 р. — С. 49, поз. 7, 12, 13.
210. Новини. Українське спортивне тов-во «Пролом» в Станіславові // Діло, 25 січня 1930 р., ч. 18.
211. Книш З. Становлення ОУН. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1994. — С. 28-29.
212. Савицький М. Записки сірого волиняка. — Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 2000 р. — С. 148.
213. Новини // Діло, 22 квітня 1932 р., ч. 94.
214. Відзнака Спортивної Справності КЛК / / Готові, 31 грудня 1934, ч. 10.
215. Статут відзнаки фізичної справності // Діло, березень 1935 р., ч. 95.
216. Українська Служба Батьківщині // Львівські Вісті, 1 листопада 1941 р., ч. 73.
217. Гавриляк Р. Спогад про «Передових» // Пластовий шлях, ч. 4 (112), с. 47.
218. Кокодинський Л. Українські Комбатанські Організації в Регенесбурзі. // Регенесбург. Статті — Спогади — Документи. — Нью-Йорк, 1983. — С. 437.
219. Богачевська-Хом'як М. Білим по чорному. Жінки в громадському житті України 1884 — 1934. — Київ: Либідь, 1995.
220. Новини. На власну думку // Діло, 8 червня 1939 р., ч. 125.
221. Шагайло О. Генерал Юрко Тютюнник. — Львів, 2000. — С. 95.

Фальсифікація відзнак

222. *Allege maines Lexikon. Der Bildenen Kunstler.* — Leipzig, Verlag von E.A. Seeman, 1928. Т.12. — С. 92.
223. Гаха В. Невідома українська нагорода// Знак. Вісник українського геральдичного товариства, 1995, ч. 9, с. 13.
- 223^a. Бузало В. Нагороди України. Історія, факти, документи. Т.1, с. 68. — Київ: Українознавство, 1996.

224. Бринов О. Українські відзнаки на європейських ринках // Фалеристика і Нумізматика, ч. 1, с. 23-25, 2010 р.

Роль національних символів у національно-визвольній боротьбі

225. Мартинець В. Українське підпілля. Частина перша. Від УВО до ОУН, спогади і матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму // 1949 р., с. 151.

226. Гієни виють // «Народна Рада», 1920 р., 25 лютого, ч. 21.

36. Фалеристичні пам'ятки батальйону спеціального призначення НГУ у Львові

227. Мартин О. Відзнаки гвардійського «спецназу» // Армія України, 26 червня 1997 р. №115.

Вшанування пам'яті генерала Мирона Тарнавського та воїнів Української Галицької Армії

228. Крип'якевич І. Львівські могили // Український вісник, 19 червня 1921р, ч.118.

229. Світ, 1 червня 1925 р., ч. 5, с. 15. (зображення відзнаки).

230. Гумовський В. Як почався культ поляглих героїв у боях за Угнів // Угнів та угнівщина. Історично-мемуарний збірник. - Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1960. — С.185.

231. Нагірні, Леви: Історія родини. Статті, спогади, наукові розвідки, архівні матеріали. — Львів, 2000. — С.135–140

232. Мельник О., Пахолко С. Невідомі сторінки творення пропам'ятної відзнаки Української Галицької Армії // Нумізматика і Фалеристика. — 2006. — № 4. — С. 17-21.

234. Климкевич Р. Відзначення УГА // Українська Галицька Армія у 40-ліття її участі у визвольних змаганнях в 1919–1920 рр. Т. 2. — Вінніпег, 1958. — С. 262-265.

Шлях у фалеристику

До свого захоплення українською фалеристичною спадщиною автори цієї книги — Степан Пахолко і Михайло Дмитрів прийшли в різний час і різними шляхами.

Шлях у фалеристику Степана Пахолка почався далекого 1956 року, коли батько подарував йому величезний згорток старих грошових знаків та заохотив до колекціонування. Серед грошових знаків Польщі, Німеччини, Австро-Угорщини, Росії, СРСР та інших держав Європи була значна кількість і Української Народної Республіки. З цією колекцією тринадцятирічний хлопець не розлучався ніколи. Навіть під час служби у війську демонстрував товаришам, листувався з колекціонерами з усіх регіонів Радянського Союзу. Таким чином він поповнив свою колекцію грошовими знаками 1917 — 1924 років.

З часом, зібравши понад дві тисячі банкнот, почав сумніватися в доцільності накопичення такого різноманіття банкнот на різних мовах та марною тратою часу на пошуки інформації про їх випуск.

За порадою одного з найбільших колекціонерів боністів сімдесятих років Льва Логвиненка С. Пахолко зосередився на збиранні грошових знаків України. Найкращі свої знаки обміняв з Л. Логвиненком на рідкісні грошові знаки місцевого самоврядування в Україні 1918 — 1921 років. З часом збірка поповнилася грошовими знаками міст Західноукраїнської Народної Республіки, різноманітними окупаційними знаками в Україні та декількома бофонами (грошовими внесками на Бойовий Фонд ОУН-УПА).

Зібравши понад двісті п'ятдесят грошових знаків України, знахідки почали траплятися рідше, не завжди їх можна було придбати й з фінансових міркувань. Тоді всю свою енергію С. Пахолко перемкнув на показ грошових знаків. Один такий показ на початку дев'яностих років на телевізійному заводі у «закритому» цеху, в якому він працював, міг мати фатальний наслідок. За зовні цілком радянською назвою виставки вдалося продемонструвати грошові знаки УНР, ЗУНР, білої гвардії Росії та Прибалтійських республік періоду їхньої боротьби з комуністичним режимом та початку 20-х років.

Потім ця виставка мандрувала по багатьох містах Галичини, а пізніше — й всієї України. Це були незабутні дні — святкування п'ятсотліття козацтва, фестиваль «Червона рута», підняття прапора над будівлею Верховної Ради, освячення прапора есмінця «Гетьман Сагайдачний», агітаційний похід по Харкову напередодні всенародного референдуму. Колекція працювала на державу.

Під час одного показу грошових знаків ЗУНР та розповіді про бої з поляками на вулицях Львова пан Степан показав декілька

відзнак Української Галицької Армії. Несподівано до нього підійшов сивочолий ветеран УГА і, взявши до рук кокарду вояка УГА, зі сльозами на очах поцілував її. При цьому розповів, що таку кокарду як безцінну реліквію зберігав у каблучці взуття, будучи полоненим у польському таборі в селі Пікуловичі. Цей емоційний порив ветерана став переконливим поштовхом до збирання та пропаганди військової слави Українських Січових Стрільців та вояків УГА.

Завдяки численним виставкам С. Пахолкові вдалося зібрати значну кількість різноманітних українських фалеристичних пам'яток, показ яких справляв величезне враження на глядачів. Багато з них вважали, що ці реліквії пропали назавжди. Так почався процес «перековування» пана Пахолка з боніста в фалериста.

Вирішальним моментом до цього стало знайомство із сином відомого українського історика «львівської школи» Івана Крип'якевича, теж відомим ученим Романом Крип'якевичем під час демонстрації на «клумбі» невеликої на той час колекції різноманітних українських відзнак.

«Збирайте! Працюйте в музеях і архівах. І неодмінно про все напишіть! Бо хто ще досліджує нашу фалеристичну спадщину? Зробіть це — матимете пам'ятник на все життя. Не зробіть — будете мати гріх перед Україною!». При цьому професор Р. Крип'якевич надав можливість опрацювати і сфотографувати його власну унікальну збірку українських відзнак, зібрану ним ще під час навчання у Львівській академічній гімназії.

І отак після тривалих пошуків 1990-2010 років Степанові Пахолкові вдалося зібрати у музеях та приватних колекціях понад дев'ятсот фалеристичних пам'яток українських громадсько-політичних організацій та товариств першої половини ХХ століття. Майже половина (понад чотириста п'ятдесят) та майже сімдесят грамот, листівок, історичних фотографій та інших матеріалів, дотичних до історії випуску українських відзнак, подані у даній книзі.

А шлях у фалеристику Михайла Дмитріва почався на початку 2000-х років з колекціонування австрійських пам'ятних відзнак Першої світової війни та різноманітних аксесуарів спорядження одностроїв Українських Січових Стрільців, воїнів Української Галицької Армії, Української Повстанської Армії та стрілецької дивізії «Галичина» — військових пряжок, кокард, гудзиків, фляг для води, ранців, патронних сумок, ременів. Колекція пам'ятних австрійських відзнак налічує понад триста примірників, серед яких пам'ятні відзнаки за участь УСС у боях у Карпатах у корпусі генерала Гофмана, за бої на горі Лисоні та на берегах річок Золота Липа, Дністер, Стрипа, Стир, Прут, села Настасів, Золотники, Семаківці, Комарів, міст Сокаль, Перемишль, Львів.

Протягом тривалого часу пан Михайло зібрав велику кількість книжок та журналів, присвячених визвольній боротьбі українського народу за державну незалежність України першої половини ХХ століття.

Захоплення Михайла Дмитріва пам'ятками періоду національно-визвольної боротьби бере початок ще з дитячих років, коли тихі розповіді його батька про трагічну історію українського народу замінювали дитячі казки. Він народився в сім'ї переселенців з Лемківщини — жертв сумнозвісної польсько-більшовицької операції «Вісла». Батьки Михайла були національно свідомими, патріотично налаштованими християнами, добре знали історію українського народу. Це дало можливість хлопцеві отримати правдиву інформацію про трагічні сторінки нашого минулого. Так як у ці складні часи будь-які розмови, відкриті спогади про національну духовну спадщину українців були небезпечними та каралися тогочасною владою, такі розповіді велися зазвичай потай. Малим хлопчиком Михайло ховався у закутках, щоб підслухати розмови батька та його однодумців про Україну, діяльність УПА, почути стрілецьких повстанських пісень.

Таке виховання звичайно дало свої плоди. З раннього віку Михайло почав писати вірші на національно-патріотичну тематику. Будучи школярем, друкувався у місцевій газеті. Ще у початковій школі розповсюджував між школярами жартівливий вірш про москалів, після чого у нього та його батька виникли серйозні проблеми з органами внутрішніх справ. Спогади про цей випадок, про пережитий дитячий страх проніс зі собою через усе життя як, зрештою, і глибоку ненависть до окупаційного більшовицького режиму.

1989 року Михайлові Дмитриву випадково потрапила до рук пряжка Українського Січового Стрільця — воїна австрійської армії. Ця знахідка виявилась джерелом інформації не лише про конкретну людину, але і про певний період війни, розбудила у ньому непереборне бажання пізнання історичних фактів та пошуку інших пам'яток — мовчазних свідків історичних подій. 1990 року М. Дмитрів брав участь у першій ексгумації неосвячених останків українських вояків та їх перепохованні за християнським релігійним обрядом.

Після закінчення військової служби 1994 року, шукаючи однодумців, влаштувався на роботу до редакції газети «Літературний Львів», що видавалась Спілкою письменників України. Також працював керівником театру-студії «Мета». Ще з дитинства Михайло Дмитрів обрав шлях боротьби за історичну справедливість, за формування сильної Української держави і, працюючи у редакції та театрі, ще більше переконувався у правильності вибраного ним шляху. Певний період життя його було присвячене підприємницькій діяльності, яка дає можливість реалізувати патріотичні плани та задуми, поповнювати колекцію відзнак, займатися благодійницькою діяльністю.

Науково-популярне видання

ПАХОЛКО СТЕПАН, ДМИТРІВ МИХАЙЛО

Історія, закарбована в металі

Українська фалеристична спадщина
XIX – перша половина XX ст.

Львів Видавництво «Край» 2011

Редактор *Ірина Цельняк*
Макетування *Ріти Довбуш*

Підписано до друку
Формат 60 x 84 1/16
Ум. друк арк. 22,76.
Вид.№ 14. Наклад 1000 прим. Зам. № 120.

Видавництво (КВП) «Край».
79008, Львів, Підвальна, 3.
Свідоцтво держреєстрації ДК № 1414, видане 14.03.2003 р.

Друк – ФОП Ю. М. Муха
м. Львів, вул. Дорошенка, 24